

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PETER J. MØLLER

Haderslevdreng mellem tysk og dansk

**Haderslevdreng
mellem tysk og dansk**

PETER J. MØLLER

Haderslevdreng mellem tysk og dansk

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

Åbenrå 1978

*Udgivet med støtte
af
Dansk Kultursamfund*

ISBN 877406 016 3

Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder.

Indledning

GRÆNSELAND – denne bro mellem det europæiske kontinent og de nordiske lande, broen, der fra de første tider var præget af en bestandig vandring. Her kom saksere og vender – svenskere og spaniolere – franskmænd, østrigere og preussere – utallige skarer af lejesoldater og også laugstidens fredelige vandrende håndværkere. Hele denne folkevandring gik gennem grænselandet og gennem den gamle by Haderslev med de to vadesteder. De sidste hære kom den 9. april 1940 og drog som slagne tilbage efter 5 år. Forhåbentlig er det de sidste, der kom under våben. Fra historietimerne kender vi dem alle, og næppe nogen dansk landsdel er oftere blevet udpenslet af historikerne end Sønderjylland – grænselandet.

Men her som så mange andre steder går historikerne omsorgsfuldt uden om den bærende del af befolkningen. Man nævner måske borgere og bønder, sjældent de små landbrugere, og endnu sjældnere den del af befolkningen, som i byerne levede på eller under eksistensniveauet, og som under alle omskiftelserne nok led mest.

Det er ikke meningen, at der her skal skrives historie. Det følgende er bare et forsøg på at skildre et bestemt arbejdsmiljø igennem vort århundredes omskiftelige tid, der i høj grad kom til at præge grænselandet. Her, i Haderslev, har jeg både som barn og ung oplevet de stærke spændinger mellem dansk og tysk, som hørte til landsdelens hverdag. Jeg levede i et familiesamfund, hvor begge retninger var repræsenteret, og hvor netop dette medførte en uendelig tolerance og forståelse. Min

far og mor sled sig simpelthen fra at være mellem de fattigste proletarer op til at kunne sikre deres store børneflokk et godt hjem uden fattigdomspræg. Også de mødte hver dag konfrontationen mellem dansk og tysk, men holdt fast ved deres opfattelse under de voldsomste kriser.

Min omtumlede barndom var præget af denne higen efter bedre kår, også sammen med min svoger og søster. Svogeren kom fra Rhin-landet og var tysker. Men vi kom hinanden ved. Spillet mellem dansk og tysk levede også i den lille sidegade i Haderslev, hvor jeg blev født. Det tegnede samme billede i alle de sønderjyske byer. Det kunne lige så godt være i Pottergade i Åbenrå, i Havbogade i Sønderborg eller i Uldgade i Tønder. Nu var det Lille Klingbjerg i Haderslev, der var min barndoms- og ungdomsgade, og som skabte rammen om de første 30 år af min tilværelse. Det var forholdene i de mange små hjem, hvor der, ligesom hos os, var venner, fædre og sønner, der drog ud i en krig, som ikke angik dem, og hvor de ofte havde mere tillid til dem, de skulle betragte som fjender, end til kejserens generaler. Her oplevede jeg også krisen under krigen 1914–18 og den mærkelige revolution, der i Haderslev forløb ret fredeligt. Efter denne voldsomme tid kom den store begivenhed, folkeafstemningen, der førte til Sønderjyllands genforening med Danmark.

I mine omgivelser spillede arbejderne den betydeligste rolle og derunder også Sønderjysk Arbejderforening. Det er så let i dag bare at kalde dem fanatikere og glemme, at netop de havde været udsat for det hårdeste pres. Krigen havde højnet deres politiske indsigt, og hele fremmedherredømmet havde været dem en pine. Nu rystede de fortiden væk. De stemte dansk, fordi de havde mere tillid til det lille lands folkestyre. Vi kan med klare tal slå fast, at småkårsstanden stemte dansk og var

med til at sikre, at landsdelen kom under dansk administration. Den erkendte sig også villig til at bære de byrder, der måtte følge med. Men selv om der »valgtes side«, konstaterede man, at netop arbejderne omgående var solidariske og parate til at hjælpe en nabo eller en arbejdskammerat i nød, selv om denne var tysksindet. Dette var iøvrigt almindeligt i grænselandet, og mon ikke denne tolerance, hjælpsomhed og hensyntagen var mere værd end alle festlige taler i kjole og hvidt.

Da genforeningens festligheder var forbi, fandt den sønderjyske småkårsstand hurtigt de respektive politiske ståsteder, så man også her kunne være med i det danske fællesskab. De sønderjyske arbejdere var ludfattige efter krigen og krisernes vanskeligheder. Det var iøvrigt en fattig landsdel, der kom hjem ved genforeningen. Men arbejderne holdt sammen, bar over med hinanden, og der skulle en helt anden situation til, før skellene blev tydeligere. Den situation skabte nazisterne med deres voldsomme agitation og krav, med deres sjælekøb og parader. Det var dem, der trak fronterne op, så de gik tværs igennem tidligere venskaber, ja endda gennem familierne. Og det var dem, der skabte det had og den pression, som kendetegnede denne uhyggelige periode. Tilbage sad de små og forladte – i nogen grad forhadte arbejdere og småkårsfolk, mens førerne sikrede sig. Kunne man vente andet? Jeg er i dag, så længe efter, glad for, at mine forældre holdt fast ved deres overbevisning, og at jeg kunne være med til at samle de unge i landsdelen til fortsat at stå vagt om vore bedste værdier – folkestyret og frihedsidealerne. Til dette bør også tilføjes, at sønderjyderne er kommet over denne hårde periode, og at alle nu igen kommer hinanden ved, men det er en helt anden historie.

En morsom gade i en gammel by

Den gamle, sønderjyske by Haderslev har en ganske særpræget bykærne. Fra den ærværdige domkirke på bakken midt i byen går de hyggelige sidegader ud i alle retninger. En af disse sidegader er Lille Klingbjerg. Den er præget af fortidens byggeri, hvor der ikke toges hensyn til planlæggernes streger og mål. Her er bare bygget, som det passede datidens bygherrer. Lille Klingbjerg er ganske ejendommelig med helt smalle indkørsler i begge ender og midt i det hele noget, der godt kunne have været en lille plads. Alene dette brogede miljø skabte sammenhold blandt beboerne. De kunne kigge ind ad hinandens vinduer – og det gjorde de såmænd også. Når man fra Søndertorv, hvorfra en tysk kejserstatue spejdede mod syd, gik om ad Højgade, lå Lille Klingbjerg til venstre og var den nærmeste vej til havnen. Derfor var den genvej for de mange, der skulle fra byens midte til havnens lagre, kontorer og arbejdspladser, og det var en ret livlig trafikeret gade, selv om det mest var fodgængere, der kom den vej. Der var toppede brosten over det hele, men på langs, midt ned ad gaden lå der tre flade sten, så de dannede en gangsti, som vi børn kaldte 'æ flise'. De erstattede udmærket et fortov og var særdeles egnet til vore 'hoplege' i forårs månederne. Denne gangsti var midtpunktet i mange af gadens 'hold snak'. Indkørselen var så smal, at vor tids lastbiler har deres hyre med at komme om hjørnet ved Højgade – men gaden er heller ikke bygget til dem, og der var mere end plads nok til ølhandlerens lille vogn, når han et par gange om ugen skulle rundt til sine kunder – høkere og

småkøbmænd i den indre by. Selvsagt solgte han også øl til gadens beboere, og når så en dreng eller pige var sendt efter øl, gik snakken, om Hansen's eller Petersen's skulle have gilde. Hvad mon der var sket? Nåe – det var »davleøl«, drengen havde i sin kurv. Så skulle de nok have brødsuppe til middag. Her i denne ende af gaden kunne madammerne rigtig snakke med hinanden, endda tværs over gaden. De fulgte godt med i, hvad der skete i byen. Her behøvedes faktisk ingen aviser, men »Modersmålet« og »Æ Grenzpost« kom dog, nogenlunde ligeligt fordelt i gaden, så der var muligheder for at drøfte sidste nyt omgående. Mange af husene havde oven i købet en spion anbragt på vinduet – en såkaldt »vinnekigge«. Så kunne man også holde øje med naboerne, selv om vinduet ikke var åbent. Og man kunne følge trafikken langs »æ flise«.

Ølhandleren boede lige på hjørnet til Højgade. Der var en stentrappe uden på huset, og her måtte kunderne op, når de skulle hente øl. På det andet hjørne – lige overfor – boede Hans Hansen. Under det navn var der næppe mange, der kendte ham, men når man sagde Hans Knast, så vidste alle i byen, hvem det var. Han var slagter og – hvad der ofte hørte til dette erhverv dengang – også hestehandler. Han havde også hest og vogn og kunne køre stadskørsel om søndagen, men det skete dog vist ikke så tit. I sin butik førte han en vældig snak. Han råbte højt til kunderne og var meget gemytlig. Men drenge, der havde drillet ham, huskede han meget længe, og de var bange, når de blev sendt efter kød.

Handelsmænd kommer ofte ud for forskelligt, og det hændte da også, at der var drukket lidt for tæt lidkøb over en handel. Når Hans Knast så vendte lidt syngende hjem, var der ansigter i alle vinduers spioner, og så blev der rigtig snakket, selv om handelen måske var ganske uskyldig og også det, der fulgte. Men var der en forknyt

lille mor, hvis penge ikke kunne slå til, så kunne hun trygt henvende sig til slagteren om lidt pølseaffald til mandens brød, og det hændte ofte, at hun mellem dette »affald« fandt en halv pølse. Slagterens eget hjerte var der intet i vejen med, og selv om han til tider buldrede lidt meget i butikken, var der intet at være angst for.

Ved siden af slagteren var der en lille høkerforretning. Her kunne vi drenge hente for to øre slik, når vi skulle i skole. Dengang var »bismarksklumperne« i høj kurs.

Iøvrigt var det mest småfolk, der boede i denne gade. Der var bl.a. lige overfor hinanden to, der var ansatte ved postvæsenet. Landposten var dansk, og det lagde han ikke skjul på. Han travede hver eneste dag langt med sin posttaske og var dygtig træt, når han hen under aften nåede hjem. Der var flere børn i dette hjem, og de var gode legekammerater, også med børnene i den anden ende af gaden. Det andet postbud holdt »Æ Grenzpost«, men han var såmænd ligeså dansk som landposten. Blot var han i sit arbejde mere knyttet til toppen af dette postvæsen, og så måtte man tage et nationalt hensyn.

Der boede også en mælkehandler, og når mejeriet havde leveret dagens mælkespande, stod folk i kø for at hente mælk, kærnemælk, skummetmælk og smør. Det var en kontant-forretning. Man kom selv med sin lille spand, fik det mål mælk, man ønskede, og betalte med det samme, helst med aftalte mønter. Men når det rigtig kneb for en fattigmor, så kom hun, når køen var væk. Hun kunne hverken få smør eller mælk på kredit, men der var dog altid et par liter skummetmælk til hende.

På den anden side af gaden boede landmanden. Her havde der også tidligere været mælkeudsalg. Landmanden havde køer, og når de var malkede og kalvene havde fået deres, solgtes den friske mælk fra landmandens

fine køkken. Det blev dog efterhånden lidt for besværligt, og derfor blev der lavet en lille luge fra gangen ind til køkkenet. Her fik folk så deres mælk udleveret. Men efter at manden var tilmeldt mejeriet, stoppede denne mælkehandel.

Så har vi passeret den første ende af gaden, og nu udvider den sig til en plads, der er tre-fire gange så bred. På den sydlige side lå landmandens stald. Der var plads både til heste og køer. Et par svin og nogle høns var der også og så en stor mødding samt et par arbejdsvogne, alt skjult bag et rødt plankeværk. Stalddørene var også rødmalede, og direkte uden for stalddøren stod gadens vandpost, en stor træ-pumpe, der hentede frisk vand op fra en anselig dybde. Længs med stalden løb »Slippen«, en meget smal genvej belagt med toppede brosten. Slippen førte ned til Badstuegade og var meget benyttet af gadens beboere. Til denne landejendom, der var indeklemmt midt i byen, lå markerne et par kilometer uden for byen. Her græssede køerne om sommeren, og her høstedes korn og roer til brug for gården.

Køerne kom ind om natten, og næsten på klokkeslet gik de hen under aften – uden opsyn, stille og roligt i højre side af vejen over Åbenråvej og Sønderbro, langs med Badstuegade og kom så op ad slippen til stalden, hvor de ofte måtte give et brøl, før der lukkedes op for dem. Også hestene kom ind om natten og spændtes fra her i den lille gade. Dette landbrug var et oplivende moment midt i en sidegade. Allerede dengang var det ret sjældent, at der midt i byens fandtes sådanne ejendomme – og i vor tid ville de ikke kunne eksistere. Så ville hele miljøværnet komme igang, men folk på Klingbjerg levede både godt og længe uden at kende sligt værn.

Over for denne stald har der engang ligget en krostue – den eneste i hele gaden –, men den må ikke have

haft søgning nok, og derfor blev der ved århundredskiftet rejst en flot og moderne boligkarré, der gik et langt stykke op ad sidegaden Katsund. Ved siden af denne bygning lå så »Fribænken«. Det var en lille slagterforretning, hvorfra der tid efter anden solgtes slagterivarer af sekunda kvalitet. De var en del billigere, og derfor kom småfolk fra hele byen på disse salgsdage og forsynede sig med madvarer. Det gjaldt om at spare på både penninge og markstykker. Slagteren var en bred og glad mand, der til tider, når han var alene i butikken, gav sig til at synge af hele sin livsglæde. Så lyttede den halve gade, for han sang både højt og godt, og det var som regel vandresange fra hans ungdom, han her, uden at vide det, fornøjede naboerne med. Han havde to sønner og en datter, og det var anledningen til, at alle de lidt større drenge og piger ofte samledes på trappen, der førte op til butikken. Her kunne de tilbringe mangan en sommeraften, og når en eller anden havde en mundharpe eller lignende, blev der også sunget af fuld hals til musikken, indtil det blev slagteren for meget. Så jog han sangerne hjem i seng.

Og så er vi nået til det bjerg, der har givet gaden navn. Fra Badstuegade og helt op over Klingbjerg var husene bygget ind i en bakke. Kørebanen var selvsagt jævnet ud – men derfra gik der en skråning ned til et lavt hus, der lå parallelt med hestestalden. Denne skråning var »Æ Bjerre«, og her var der plads for de mindre børn til at finde udløsning for hele deres fantasi. Ukrudtet mellem de toppede brosten kunne godt ligne små træer, og mellemrummene var bjergstier, floder og hvad ved jeg.

I et lille hus her boede der nogle særdeles børnevenlige mennesker. Det var den lille, gamle, sirlige syfrøken Bossen, og ovenpå boede der en stille mand, som havde alles agtelse. Han var veteran fra 1864 og var hædret som dansk soldat, men det gjorde han ikke så meget ud

af. Nu var han kaffebrænder og kusk for en stor købmand. Og hele byen hilste ærbødigt på Rasmussen. Hans lille kone kunne snakke for dem begge, og hun var altid i godt humør, selv om hun nok har haft sine problemer. En datter var enke og boede med sin lille søn i en ende af huset. Nå, det hele var ikke stort, men kravene var heller ikke så store til boligerne som nu. Det var en livlig familie, der boede her, og de var med til at præge gaden, også fordi de jo boede lige neden for »Æ Bjerre«.

Når vinteren satte ind med sne, frydede børnene i gaden sig, for så havde de alle tiders rutschebane ned ad skråningen. Der var såmænd ikke mange meter til hver tur, men alligevel var skråningen altid fyldt med børn. Og blev det aften, stimlede de unge mænd, lærlingene og pigerne sammen her. Så kunne den gamle stolesnedker i Badstuegade komme og lukke porten op, så at turen kunne blive dobbelt så lang, når man kurede helt ind i hans gård.

Den gamle snedker var en sjælden dygtig mand, men han havde ord for at kunne lide at drille folk – i al ven-skabelighed, og han vidste godt, at bødkermesteren, hvis de unge blev for glade og lidt højrøstede, ikke kunne lide denne »køren på slæde«. Han vidste også, at det ikke varede længe, før bødkeren bankede hårdt på vinduerne og truede ad de slædeglade. De blev måske nok herefter lidt mere lavmælede, men opgav dog ikke slædeturenes billige fornøjelser. Alt i alt var der slet ikke for mange fornøjelser for gadens unge.

Bødkeren var iøvrigt en stolt mand. En rigtig dansk håndværkertype, hvis kone var død alt for tidligt. Hun efterlod sig også tre flittige døtre, der havde en anset systue, som besøgte af byens fine damer, når de skulle have kjoler syet. Men hver søndag eftermiddag, vinter eller sommer, når det da ikke styrtregnede eller sjaskede

med sne, gik hele familien søndagstur. Den var nøje planlagt i forvejen, og foran alle gik den ældste datter, der var lidt af en særting. Hun var »forløber« og standsede kun, når de kom til et gadehjørne, hvor hun kom i tvivl om ruten! Men bødkermesteren, der gik bag efter de to andre døtre, gav så tegn til »forløberen« med stokken, og så marcherede hun videre. Alligevel syntes det, som om bødkermesteren var bedst tilpas, når han engang imellem havde noget at bestille på sit lille værksted i husets kælder. Så var han i sit es, og så var det en oplevelse for en dreng at komme ind til ham. Vi spurgte altid, om vi skulle dreje slibestenen for ham, men det skete sjældent. Alligevel var det morsomt at være i værkstedet, hvor der lugtede af træ og friske spåner, og hvor spændende værktøj hang på væggene.

Bødkeren havde også lavet en »maskinrulle«, hvor hele nabolaget kunne komme og rulle deres vask. Den var vi ikke så særligt glade for at dreje, for det var en tung tingest at trække, når vasketøjet var rullet omkring de tykke rundstokke. Det var en beskeden indtægtskilde for bødkeren. Fra hans hus snævrede gaden så meget ind, at den blev endnu smallere end henne hos ølhandleren, hvor det hele begyndte.

Lige over for bødkeren lå to små huse, som vi kommer til at høre mere til. De var bygget direkte ind i bjerget, således at når man fra gaden gik ind i den underste lejlighed, var man faktisk i en kælder. Der var kun vinduer til gaden. Bagude i den meget lille bolig stod der en kampestenmur med en stejl trappe op til gården, og til de øverste boliger gik der en trappe op foran. Begge huse var ens bygget, bortset fra at det første var så bredt, at det kunne rumme to små boliger i første etage. Numrene 13 og 15 er nok de morsomste huse i hele gaden, fordi de er bygget ind i »Æ Bjerre«. Det har man utallige steder i bjergbyer, men i Haderslev er det ikke

almindeligt. Og så sluttede gaden med et hjørnehus, hvor der også var en lille slagterforretning. Overfor lå der et stort hjørnehus, tilhørende en glarmester, men så er vi allerede omme på Store Klingbjerg, der her tog sin begyndelse.

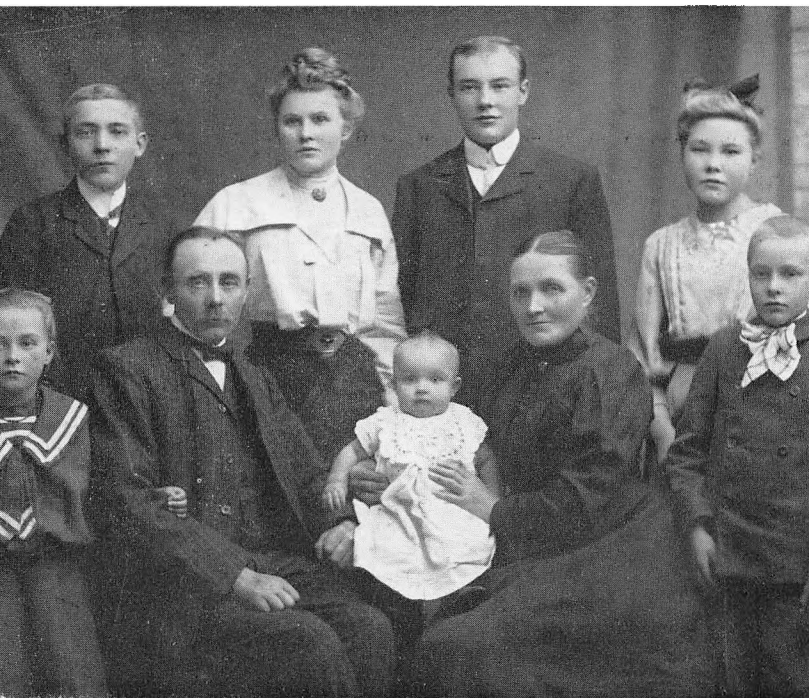
Lille Klingbjerg var en ganske ejendommelig gade, en gade, hvor man boede i mange år. Her var, hvad man kunne kalde et godt klima. Alle kendte alle, og man var dus med hinanden. Der savnedes aldrig en hjælpende hånd, når der skete ulykker eller når sygdom indtraf. Hele gaden sendte lykønskninger, når en ny verdensborger så sit første lys her, og alle var med til »henføllen«, når en ældre beboer gik bort. Da de første af verdenskrigens unge faldt, var der sorg i hvert et hus. Og så er det min barndoms- og ungdomsgade. Den glemmer man aldrig.

Huset nummer 13

Ifølge gammel overtro er det risikabelt at bo i et hus, der har nr. 13. Mange gader kan simpelthen ikke opvise et hus med dette nummer. Man springer grunden over eller placerer et andet nummer på huset, der skulle have haft det mystiske tal 13, som der skulle være uheld ved. Lille Klingbjerg 13 er mit barndomshjem, og her har jeg haft fast adresse i de første tredive år af min levetid, og når jeg så tæller alle de mange familier – oven i købet børnerige –, der har haft hjem i dette hus, skulle al overtro være manet i jorden. Det var dog kun småfolk, der boede her, og de stillede ikke store krav. Mange boede der år efter år og havde det hyggeligt med hinanden. Når man flyttede fra nr. 13, var det enten, fordi man selv havde købt hus, eller også fordi man virkelig havde fundet en bedre lejlighed.

Min far og mor flyttede ind i husets kælder, kort før jeg blev født. De havde hidtil boet i det lille hus neden for »Æ Bjerre«, og de kunne altså spare flyttevognen, for deres møbler kunne de sagtens bære over gaden. Og i denne kælder så jeg så mit første lys. Det varede dog nok et par år, før jeg selv kunne trippe rundt og tage tingene op til efterforskning. Huset, i sin helhed, tog sig pænt og hyggeligt ud. Det blev kalket hvert år inden pinse, og træværket fik oliemaling hvert andet år, men det klarede beboerne selv. Bag kælderdøren under trappen foran huset var der en lille bolig. Døren åbnede for en gang, der gik helt igennem til en smal og stejl stentrappe, der førte op i gården.

Den hører vi mere om.

Hele familien Møller 1908. Skødebarnet er forfatteren Peter Møller, forældrene Morten Møller og Johanne Christine, f. Petersen. Til venstre for faderen søsteren Magdalene og tilhøjre for moderen broderen Johannes. I bageste række fra venstre Bertel, Cathrine, Hans og Kirstine. Fot. Hans Clausen, Haderslev.

*Den evigt travle »Madam Møller«, syerske,
bladbud, rengøringskone og spinderske. Fot.
Hans Clausen, Haderslev.*

Til højre inden for døren var der en lille stue, måske 4 gange 5 meter. Den var stadsstue om søndagen, dagligstue, spisestue og opholdsrum, foruden vinterlegestue for børnene til hverdag. Men der var hyggeligt. Med bord, stole og »pedestal«, som vi kaldte det fine skab med opsats, og som man havde sparet sammen til i lang tid, var det faktisk en rigtig stue. Der var også enkelte skildrierer på væggen, men det var nok ikke den højere kunst. Man kunne nøjes med mindre. Endelig var der et ur på væggen. Det var et rigtigt hængeur med perpendicular og slagværk, og så tikkede det så højt, at det skabte mere baggrundsstøj end vor tids radio og fjernsyn. Det var et godt ur. Far havde selv købt det på et marked. Klokkehuset var af ægte træ med drejede søjler på lugen og med en top, hvor der sad en krigerisk ørn og vogtede over hjemmet. Uret målte mine forældres tid i over 65 år. Og når det hele så var pyntet op med mors skinnende hvide, hækledede pynteduge, salveter og løbere, var meget agtværdigt, men stuerne var jo også den tids statussymbol blandt de mindrebemidlede.

Bag ved denne ret kønne stue var så køkkenet. Her var der ingen mulighed for at bringe hyggen videre. Bagvæggen bestod af en rå kampestensmur, hvor kun en dyb lysskakt fra den lukkede gård bragte lidt lys. Kampestensmuren var bygget ind i »bjerget«, og ofte drev fugten ned ad muren og over på cementgulvet i køkkenet. Men der var et godt komfur, og her blev der lavet god mad til den store familie. Vi var på det tidspunkt far og mor og fem børn i alle aldre. Og vor mor forstod at lave en god solid kost til os, uden at hun ødelagde familiens økonomi af den grund.

På den anden side af gangen lå soverummet. Her var der cementgulv, men det var ikke meget at se, for her stod seng ved seng, og her snorkede far og mor og fire børn hver nat i takt med hinanden. Der var to vinduer

ud til gaden, men det ene var halvt dækket af den stentrappe, der uden på huset førte ovenpå. Jo, der var da også en kakkellovn, men den brugtes meget sjældent, for der var faktisk seks mennesker til at lune rummet op hver nat. Bag ved soverummet var der plads til brændsel, samt en hylde til saft og syltetøj, men her var der ingen lys, så der måtte man have en lampe med eller fumle sig tilrette.

Den bagerste ende af gangen var iøvrigt også vaske- rum for hele huset. Her var muret en rigtig gruekedel op, og der fyredes både med træ, kul og briketter. Her hang også det gamle vaskebræt, og der var en benbalje og et par kar, alt sammen stablet op på en bestemt måde, når det ikke blev brugt. Når det var i brug, var der ikke mange kvadratcentimeter gulv, hvorpå vaske- konerne kunne bevæge sig. Men her sled de ofte ved baljen dagen lang, og så havde de endda humør til at stemme i med en sang engang imellem for at opmuntre sig selv ved arbejdet. Når der var vaskedag, duftede det af sæbevand i hele kælderen, men også det tog man med godt humør.

Husets toilet fandtes oppe i gården. Det var et lille stenmuret rum med en bræddedør. Lukkelsen var en haspe indvendig og en »hvirl« udvendig. Mere skulle der ikke til. Her fandtes et helt almindeligt lokum – et bredt brædt med et hul i, og så var der låg til at lægge over hullet, når man havde forrettet sit ærinde. Under brættet stod der naturligvis en spand, og den blev som regel tømt en gang om ugen. Det var natmændenes arbejde, og de kom rullende med en mærkelig vogn, der ikke just lugtede af roser. De havde en nøgle til kælder- døren, og mens hele familien sov trygt, skramlede de gennem gangen og op i gården, hvor de hentede den fyldte spand og satte en anden i stedet. Natmændene skulle jo have noget til at slukke tørsten med på deres

tur, og det skulle jo også fjerne kvalmen ved deres arbejde. Hertil var brændevin nok det bedste, og at de sommetider var lidt lystige og snakkede lidt højt, tilgav man dem. Deres arbejde var jo nødvendigt. Men for os børn var de uhyggen, selv om vi puttede os helt ned under dynen, når vi nu og da vækkedes under den ugentlige natmandsoperation.

Det kan næppe overraske her at fortælle, at sådan noget som et badeværelse ikke fandtes i dette hus. Der var simpelthen ikke plads til et sådant. Skulle ungerne endelig vaskes grundigt, skete det om vinteren oftest i vaskehuset. Om sommeren hentedes et kar op i gården, og så var der et »leben«, som kunne høres i hele nabolaget. De større børn blev om sommeren sendt ned til havnen, eller til badeanstalten ved Dammen, og så forventedes det, at de kom rene hjem. Det samme gjaldt mændene, og ofte var der ved enden af havnen, hvor der var et lille sandområde, »Æ Morre«, et badeliv, så det lignede et helt fluepapir. Men når mændene til jul eller påske ville have et bad, kunne de gå i badstue i Badstuegade, hvor de kunne få et rigtigt varmt bad for 50 penning.

Som omtalt kom man fra gaden til de øvre regioner ad en muret trappe. Der var et ganske stabilt jerngelænder omkring, og det var egentlig en ganske fornem trappe. Når man kom ind ad døren, lå der en bolig til venstre og en lidt bedre bolig til højre. I forhold til kælderens var det lyse boliger med vinduer både til gaden og til gården. Til højre var der først en ganske pæn stue, et mindre soveværelse og et lille, men ret praktisk køkken, hvorfra der var adgang til gården. Til venstre var der en pæn stue, men intet soverum. Dog var der en lille stue, inden man nåede ud i køkkenet, som også var ganske lille. Til denne bolig var der indrettet et kvistværelse, præget af skrå vægge. Det var sovekammer,

men det var godt koldt om vinteren, for her kunne der ikke fyres. Trods dette var denne bolig alligevel mere eftertragtet end den såkaldte fine bolig – for her var der dog mere plads. Noget senere blev der iøvrigt indrettet et lille kammer i den anden ende af 'loftet'. Det var ikke større, end at der lige kunne være en seng og en stol. Resten af loftsområdet blev brugt til opbevaring af brænde, kul og briketter, og med risikoen for at frosten skulle ødelægge dem, var der også et par kartoffeltønder, der havde plads ved siden af skorstenen, der gik op gennem huset.

Og i dette hus levede de så. Tre familier, der på alle måder kendte hinanden. De kunne ikke have hemmeligheder, for væggene var meget tynde, og der var så »lydt«, at man helt kunne følge hinanden. Skete der nyt i byen, vidste alle det, uden at man egentlig havde snakket med hinanden. Børnene legede med hinanden, og der var som regel legekammerater i alle aldre. Konerne snakkede dagligt med hinanden, når de var hjemme. En af dem gik ud og vaskede i herskabshusene. Hvad hun ikke vidste derfra, var ikke værd at fortælle, og hun delte rundeligt ud af hele sin intime viden. En anden arbejdede på tobaksfabrikken, og her sad madammerne heller ikke tavse ved deres arbejde. Min mor havde forskellige jobs. I de meget tidlige morgentimer vandrede hun ned på Naffet, hvor hun gjorde rent i en række kontorer. Så kom hun hjem, fik de sidste af børnene i skole, og formiddagen brugtes derefter til rengøring, til vask og til indkøb. Maden var altid færdig kl. 12, for da kom far hjem fra havnen. Og om eftermiddagen var hun avis-kone.

Mændene i huset havde også forskellige, interessante job, og for dem alle gjaldt, at de var solide. Der var aldrig uro i dette morsomme hus.

Herskabskusk og pramslave

På Lille Klingbjerg hørte familien Møller til, og det ville være utænkeligt at berette om denne livlige gade uden at fortælle om denne livskraftige familie med de mange børn. Det er i virkeligheden beretningen om en proletarfamilie, der sled sig til at være hus- og grundejere. Både forældre og børn var med i trædemøllen, og aldrig mistede de arbejdets præg. Morten Jessen Møller var en slider. Han var arbejder, og han var grænsebo. Han var ikke ret gammel, da landegrænsen flyttedes lige nord for Frørup, hvor han havde sit barndomshjem. Han har engang fortalt, at hans mor en søndag tog sine to små drenge uden for døren, for at de skulle høre kirkeklokkerne fra Vonsild. Med tårer i øjnene havde hun sagt, at disse klokker ikke ringede for dem mere, for nu hørte de til Tyskland. Og hun havde bedt drengene huske, at de altid skulle være danske drenge. Det var en fattig mors stille tale, som de to drenge aldrig glemte. De blev voksne, og den ældste drog til Amerika, vistnok fordi han ikke ville være tysk soldat.

Morten, vor far, kom ud at tjene til føden, før han blev konfirmeret. Med skolegang var det så som så, men da præsten kaldte til konfirmationsundervisning, mødte han op. Han var en stor kleppert og næsten voksen, så voksen, at han havde lært at ryge pipe. Det kunne præsten ikke lide, og så stak Morten piben og tobakken op i præstens tagskæg, inden han gik ind. Så kunne han med ren samvittighed sige, at han hverken havde pipe eller tobak på sig. Så blev han konfirmeret, blev karl på gården og har senere haft forskellige pladser, indtil vi

igen finder ham som kusk på Hoptrup Hovgård. Det blev ganske afgørende for hans videre skæbne, for her fandt han mor, og et årstid efter var han, som så mange andre unge, draget til Haderslev for at se, om lykken her ville smile det unge par i møde. Det skete i 1887, og de fik deres lille bolig i Skibbrogade, hvor mor bragte en datter til verden. Og så blev der arbejdet for det lille hjem. Far hørte ikke til dem, der luskede udenom, når der skulle tages fat.

Han havde ikke været soldat, men aftjente mere end sin værnepligt ved at være murerarbejdsmand under bygningen af preussernes storpralende kaserne, et bygningsværk, der skulle slå fast, at nu var Slesvig-Holsten samlet. Bismarck skal have bestemt, at kasernen skulle ligge højt over byen – og så langt mod nord, man kunne komme, så alle kunne se og vide, at her regerede preusserne. Nu var det jo ganske frivilligt, at far tog fat på det slæb. Det var alene for at tjene penge, han var med og slet ikke af begejstring. Sten, cement og mørtel skulle slæbes op på stilladserne til murersvendene, der bestandig råbte efter det ene eller det andet. Det var et slaveri – kun med den forskel, at man fik løn for arbejdet, og at man kunne gå hjem til fyraften. Murersvendene kendte nok en smule til fagforeninger og socialisme – de klogeste af dem. Men det var meget sjældent, at sådan en fagstolt håndværker følte sig som klassefælle med arbejdsmanden.

Far har fortalt, at de rejsende svende var de mest fornuftige, men sådan en 'fars søn', der skulle lære håndværket for senere at blive mester, var værre end en slavepisker. Fred havde arbejdsmændene kun, når svendene ikke så sjældent holdt blå mandag og drog syngende fra værtshus til værtshus. Da tvang de selv 'fars-sønnerne' med, og så kunne arbejdsmændene få tid til lidt oprydning på pladsen, for de hørte jo ikke med i det

'blå mandagshalløj'. Nå, kasernen står der endnu. Den har huset både preussere, franskmænd, tyskere og englændere og er gået i arv til det danske forsvar.

Og de, der byggede den, fandt andre arbejdspladser, men det synes, som om vor far ofte fandt det hårdeste slid. Han har også været havnearbejder, og det var nok et sjak, der var ligeså »fagstolt og bevidst« som håndværkerne. Dem var der ingen, der skulle kommandere med. Men et slid var det. Alt skulle hejses op med håndkraft. Kornsække og lignende slæbtes til lager på de efterhånden krumbøjede rygge. De få kraner, der fandtes, skulle også drejes med håndkraft. Teknikken var nok ved at rykke ind på fabrikkerne, men det varede meget længe, før maskinerne kom den billige arbejdskraft til hjælp. Værst var det dog, når et skib skulle have ballast herfra. Det var jo i sejlskibenes tid, og kaptajnerne ville nødig kastes rundt på havet i stormvejr som en gummibold. Ballasten var grus og sten, som blev gravet ud af bakken syd for havnen, der efterhånden blev et fladt område. I trillebøre kørtes materialet ud på en pram, der sejlede det ud til skibssiden, hvor det med store skovle blev kastet ombord. Ballasten var både for kaptajn og reder ikke indtægtsgivende, så de jagede med arbejderne, som om disse var neger-slaver. Ved dette pukkelarbejde gik mangan bomstærk arbejder ned.

Far holdt ud, meget længe, men tilsidst måtte han også sige fra ved dette slæb. Det var ryggen og benene, der ikke kunne holde til det. Og så stod heldet ham bi. Kommunen søgte en »altnuligmand«, der skulle virke ved havnen. Han skulle holde havneområdet rent, hjælpe med at føre skibe på plads og fortøje dem, med kost og trillebør fjerne hestenes efterladenskaber og spild fra lossearbejdet. Desuden skulle han være til rådighed for havnemesteren og kunne sendes i byen med post og lignende. Herved kom far også op på rådhuset af og til, og

her kunne han konstatere værdien af sit arbejde. Han var placeret allernederst på den kommunale lønningsliste. Også dette fandt far sig i, og da der søgtes en mand til at tænde og slukke gadelygterne i byen, påtog han sig også dette job. Lygterne skulle tændes ved mørkets frembrud, og halvdelen skulle slukkes før midnat, mens resten skulle brænde til næste morgen. Det gav ham mange oplevelser. Når en fin mand skulle på lidt nattesjov, – en grosserer hen at spille kort eller en oberst besøge det lette kavalleri –, kunne de træffe aftale med far om, at visse lygter skulle brænde, så de kunne finde hjem. Og så kom far hjem med en stor, tyk cigar eller måske endda en drikkeskilling, men grinende nægtede han at fortælle, hvorfra den var kommet. Far vidste nok ligeså meget om byens »søde liv« som vaskerkonen, der kom rundt i herskabshusene; han holdt imidlertid tæt med sin viden. Men nattero var der ikke meget af. Første runde til lygterne fandt sted, når mørket faldt på. Anden runde, efter at han havde hvilet sig lidt, og når normale mennesker gik i seng. Og så skulle han igen afsted om morgenen for at slukke, når folk gik på arbejde. Han passede dette job, til man hittede ud af, at en automatisk betjening af lygterne fra gasværket både var billigere og mere menneskelig, når bortses fra det særlige hensyn, far havde taget til byens fine natteravne.

Efterhånden som far blev ældre, var jobbet på havnen tilstrækkeligt for ham. Han var ofte meget træt, når han kom hjem. Han blev heller aldrig faderen, som jeg kunne møde i leg. Det blev højst til lidt kortspil og andet i aftentimerne. Men flittig var han. Der var ikke et skib, undtagen han på forhånd vidste, hvor det skulle ligge, og selv om det ankom efter fyraften, blev det bragt på plads af far. Krigen gik ham meget på. Han spekulerede nok over, hvordan mine brødre klarede det. Sorgen over Hans, min ældste bror, ramte ham hårdt, men udadtil lod

han sig ikke mærke med noget. Han begravede sig mange gange alt for længe i sin have. Her havde Johannes stillet et lille skur på benene, så far kunne gå i ly, dersom en byge forstyrrede ham. Og her kunne han sidde i døren og gruble over problemerne ind imellem arbejdet med jorden.

Far kunne også være en meget munter mand. Han kunne synge viser af sin kære sangbog: »Danmarks syngende mand«, den lille uanseelige bog i sort omslag, som jeg endnu har på min boghylde. Og i festligt lag kunne han rejse sig med snapsen i hånden og deklamere et meget langt digt om den herlige drik, som han måske nok var lidt ængstelig for kunne tage magten fra ham. Men det gjorde snapsen nu ikke. Far var sparsommeligheden selv, og støttet af mor var det begrænset, hvad han ofrede på sig selv. Han var dog aldrig tilbageholdende, når han kunne yde en personlig indsats. Altid tog han et nap med, når det kneb for en nabo eller arbejdskammerat. Derfor agtede man denne tro slider.

Den altid travle madam Møller

Hvis man i dag ville kalde byens unge fruer for madam-mer, så ville nok både rød- og blåstrømper fare lige i hovedet på den uforskammede, der vovede sligt. I begyndelsen af vort århundrede var madam Møller imidlertid ikke blot kendt og respekteret på Lille Klingbjerg, men også over det halve Haderslev. Madam Møller var den typiske arbejderkone, der flittigt og energisk kæmpede for at give sin mand og sine børn et godt hjem og et rigt familieliv, selv om vilkårene var præget af et uendeligt hårdt slid og af meget karrige kår. Johanne Christine Petersen var en kvik og rødkindet, blomstrende pige fra et landbohjem øst for Hoptrup. Hun havde fået en god skolegang suppleret af, hvad hendes far havde kunnet give hende, ikke mindst af sproglig viden. Hun havde lidt kendskab til det engelske og det tyske sprog, men hendes modersmål og hendes hjem var dansk. Hun blev tidligt sendt »ud at tjene«, som det var skik, og hun var både ude- og indepige på en gård i Djernæs, da hun tabte sit hjerte til herskabskusken på Hoptrup Hovgård.

Det var ikke så mærkeligt, for han var ret ombejlet, men hun vandt, og så satte hun og Morten Jessen Møller bo i Hoptrup. Ikke lang tid senere flyttede de til Haderslev og kom til at bo i en lille lejlighed i Skibbrogade. Her kom deres første lille pige til verden. Nogen tid efter flyttede familien til Lille Klingbjerg. De kom til at bo i det lille hus neden for »Æ Bjerre«, lige over for nr. 13, hvor en af mors søstre boede. »Tante« var syerske og havde af og til bud efter den unge søster.

Onkel arbejdede helt til sine gamle dage på savværket »Hansborg«.

Og de to familier støttede hinanden. Vor familie i det lille hus blev større og større, og der var kommet otte børn til verden, før jeg blev født. En dreng og en pige døde dog kort efter fødselen. Men kort før jeg blev født, var familien flyttet over gaden og boede i kælderen hos min onkel. Og så gav min onkel sig til at handle hus. Han ville bo nærmere sin arbejdsplads, og da han flyttede til Allegade, syntes han, at far og mor skulle købe det hus, vi boede i. Det var en alvorlig beslutning at tage. I vort hjem havde alle måttet arbejde med for at klare fornødenhederne. Børnene skulle have mad og klæder, og der skulle være rent og ordentligt, for det satte mor en stor ære i. Fars madpakke skulle også være sådan, at han kunne være sin kone bekendt. Men de var begge meget nøjsomme. Det var mor, der stod for »finanserne« i det lille hjem. Far havde dog altid penge på sig, men de kunne ofte ligge meget længe i hans pung, for den eneste luksus, han kendte, var en pibe tobak nu og da. Han bar ikke sine småskillinger til kro's.

De købte huset, og siden har det været i familiens eje. Og selv om der var mange børn at passe, havde mor dog altid noget at bestille ved siden af, så hun kunne hjælpe til med at opretholde hus og hjem. Hun prøvede endda at sy sække for et kornfirma. Det var et beskidt arbejde, især når firmaet kom med gamle sække, der skulle lappes. Hun holdt op med dette arbejde, fordi det svinede hele huset til. Hun søgte så at komme ind som bladbud – eller »blajkun« –, som det hed i gaden. »Æ Grenzpost«, byens tyske avis, havde en ledig bladtur. Ganske vist var det ude i den anden ende af byen, men mor tog jobbet. Og hver dag skulle disse bladkoner møde for at false deres aviser, inden de blev pakket i tasken.

Så listede mor hjem og tog en tår kaffe, inden det gik

løs på den lange avistur. Det ældste af børnene var med, og de havde deres faste abonnenter. Også det var et jag, og bladene skulle ud, enten det sneede eller solen glødede fra himlen. Og bladene skulle gerne leveres præcist. Var man af en eller anden teknisk grund blevet nogle minutter forsinket, stod byens fine fruer på trapperne og ventede smækfornærmede på bladkonen. Men deres fornærmende bemærkninger blev besvaret på kærnedansk. Disse dovne sippenipper skulle ikke køre om hjørner med vor mor.

Nå – de venlige kunder var nok de fleste, for ofte kom mor glad hjem fra turen, og mange gange havde hun et par æbler eller pærer, ja endda et stykke chokolade med hjem i tasken, og søster eller bror, hvem der nu var med, kunne sommetider vise en »grossen« (10 penning) i drikkepenge. Huset skulle jo imidlertid betales, og da bladets rengøringskone rendte sin vej, påtog mor sig også hendes job. Så gik hun da hver morgen, før vi andre stod op, ned for at gøre kontorerne rene. Kun lørdag mødte hun om aftenen, og da kunne det hænde, at vi fik lov til at være med for at rende rundt og tørre støv af. Så kunne hun sove lidt længere mandag morgen, men listede alligevel til kontoret for at se efter, om der så ordentligt ud.

Da krigen udbrød i 1914, skulle beretningerne om de store tyske sejre jo spredes. Der var ingen radio eller fjernsyn, og så blev bladkonerne jaget ud med ekstrablade hver formiddag. Da kunne vi mærke, at det blev for meget for mor. Og i 1916, da storesøster blev konfirmeret og kom »ud at tjene«, som det hed, stoppede mor sin avistur. Hun havde fundet sig noget mere menneskeligt arbejde, så jeg kom således ikke direkte til at arve mine søskendes job. Mor begyndte i stedet for at sy skjorter og sengetøj for en forretning. Det kunne hun sidde hjemme til, og symaskinen snurrede ofte til langt

ud på aftenen. Og da mangelen på stoffer på grund af krigen blev akut, fik mor en ny og strålende idé. Efterhånden var der mangel på alt, både levnedsmidler, tøj, sko og strømper. Meget skulle afleveres til myndighederne, og vi stod i lange køer med rationeringsmærkerne for at købe smør, mælk og gryn. Også brødet var rationeret. Bønderne skulle aflevere deres korn og kød, og endda ulden fra fårene blev beslaglagt. En del blev dog stukket til side til eget forbrug.

Der var dog et problem med beklædning. Og her kom mor ind med sin fidus. Hun havde som ung pige lært at spinde og havde på en eller anden måde bevaret sin spinderok og karterne. Det spurgtes rundt om, og snart kom bønderne fra oplandet med den uld, de havde stukket til side, og fik den spundet og tvundet til garn til strømper og andre strikvarer. Nu var det rokken, der snurrede til langt ud på aftenen, og mor sad og nynnede dertil. Måske tænkte hun tilbage til sine ungdomsår, hvor det var skik, at enhver ung pige både kunne spinde, væve og strikke. Nu var der ændrede forhold. Der var nok en del i Sønderjylland, der havde fundet på at lade rokken snurre igen. For mor var det ene og alene for at kunne hjælpe os over en hård tid. Bønderne skulle betale for den uld, de fik spundet, og det hele var ret illegalt, for myndighederne krævede, at al uld blev afleveret til spinderierne. Jeg gad dog nok se den bonde, der ikke først tænkte på sine egne. Men så var han også nødt til at søge til spindekonerne, der ikke ville have penge, men betales med naturalier – smør, flæsk, æg og mælk, som bonden også havde drejet uden om afleveringspligten. Det hele kunne faktisk ikke tåle at se dagens lys, men vi levede da godt af det.

Da krigen var slut, og der var kommet varer på hyldeerne, syede mor sengetøj i lange baner. Der var et rend af købmændene, der skulle have syet, og ofte hed pro-

grammet »sengetøj«, indtil mor selv skulle i seng. Det var lange dage ved trædemaskinen. Så hittede man på, at dynerne skulle være anderledes. En eller anden havde fundet på at lave kanaldyner. Forretningen købte en sådan dyne udenbys, og så skulle mor se, om sligt kunne laves. Det fandt hun ud af, og derefter var »kanaldyner« dagens parole i en lang uendelighed.

Men en skønne dag blev det for meget. Trædemaskinen blev skubbet ind i et hjørne, for nu ville mor endelig have ro. Far var forlængst holdt op med arbejde og fik nu sin lille aldersrente. Det fik mor så også. Huset var forlængst betalt, og haven, der forsynede os med grøntsager, frugt og vinterkartofler, var også betalt. Dog helt op i deres høje alder var far og mor meget aktive. Far blev 92 år, og mor overlevede ham fire år og nåede op imod de 90 år. Men indtil sin allersidste dag havde hun hænderne igang. Hun strikkede og hækede, og de arbejdskrumme fingre var altid beskæftiget. Hun var stadig en munter gammel kone. Jo – madam Møller var virkelig respekteret.

Nok til et spil kegler

Der gik en børneflokk på 5 drenge og 4 piger ud fra det lille hjem, og far kunne engang, da han var i godt humør, svare på et spørgsmål: »Jo, det går skam godt her. Hvis nu børnene var lige store og levede på samme tid, så var der ni – lige nok til et spil kegler.« Jeg var den yngste, og det er meget begrænset, hvad jeg kan fortælle om dem alle. Jeg har for eksempel kun set min ældste bror en enkelt gang, da han var hjemme på orlov som marinesoldat. Han havde lidt den skæbne som sejlene sømand at blive taget af det preussiske politi ved en »landgangsmanøvre« i St. Pauli i Hamborg. De fleste slap fri, men da man opdagede, at min bror end ikke havde været til session, blev han øjeblikkelig anbragt i den tyske marine. Som »usikker« fik han først orlov, da tjenesten var overstået, og det var lige før krigsudbruddet i 1914. Ved dette blev han omgående indkaldt til den kejserslige marine, og han kom ikke hjem fra krigen. Min næste bror var 17 år, da jeg blev født, og var ved at være færdig med sin læretid som snedker. Inden vi lærte hinanden at kende, var han svend og var taget på valsen. Ham fandt kejserens folk i Bayern og trak ham ind som soldat.

Min ældste søster var 21, da jeg blev født, og hun var, naturligvis, kommet ud og tjene, da hun var konfirmeret. Hende lærte jeg først at kende, da hun kom hjem i 1913 med sin mand og lille datter. Hun var da gift med en god mand, Jakob Schütz. Min søster Didde var nummer tre i rækken, dernæst fulgte min bror Johannes og min søster Lene. Ind i imellem var en dreng og en

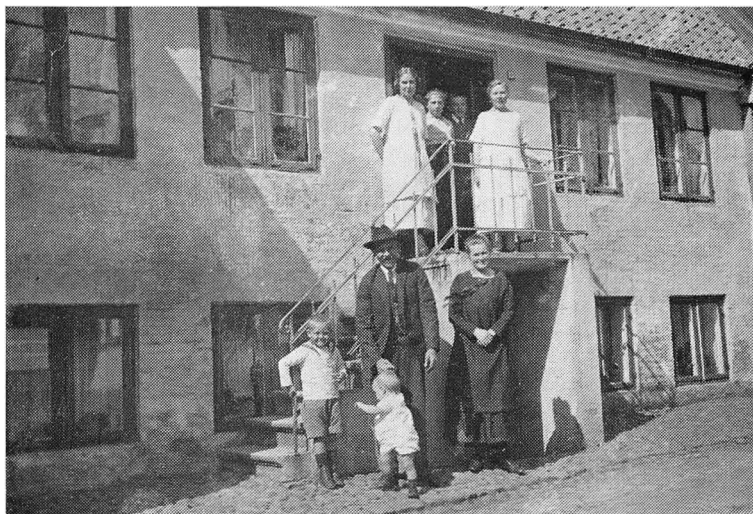
pige døde som ganske små, inden jeg blev født. Johannes var med mor ude med aviser, mens Lene – som ganske vist hed Magdalene – var min barnepige. En dag væltede barnevognen, så jeg vrælende faldt ud. Det var nok mere vognens og de humplede brystens skyld end Lenes, og ved hjælp af en af »madammerne« i gaden fik de mig stablet op i kareten igen. Den tur måtte vi ofte høre om.

Jeg var altså den sidste i flokken, og jeg var født i den lille snævre kælder. Ingen vil i dag kunne forstå, at folk kunne finde på at bo der, og så var den kælder endda lejet ud næsten hurtigere, end den blev ledig. Helt morsomt har det ikke altid været at bo der, og alligevel blev der i lange tider fortalt festlige minder fra den tid. Da »natmændene« engang havde lugtet lidt for meget til deres specielle »lugtevand«, snapsen, stormede de ind i soveværelset, hvor hele familien lå og sov. Da var det mor, der skældte dem huden fuld, og i natkjole simpelthen smed dem ud. Hele familien vågnede imidlertid, og ungerne kravlede af angst for gentagelse op i sengen til mor og far.

Inden vi flyttede op i lejligheden ovenpå, hører der dog en anden historie til, som mor ofte har fortalt. Huset nr. 15 – ved siden af mit hjem –, havde også en trappe uden på huset, så om natten var en fejltagelse måske tilgivelig. I dette hus boede der oprindeligt en svensk dame, hvis datter havde huset, da jeg var dreng. I husets lille kælder boede der en dame (læg mærke til, at der er forskel på damer og madammer). Hende i kælderen var fra det »lettere kavalleri« – og skam få den, der misundte hende den smule af det »søde liv«, der tilfaldt hende. Men fejltagelser kommer man ud for – og en nat stod der så en ungersvend og bankede på vore sovekammervinduer. Mor lå i sengen nærmest ved, og hun rev gardinet til side og spurgte, hvad han ville. Han stammede

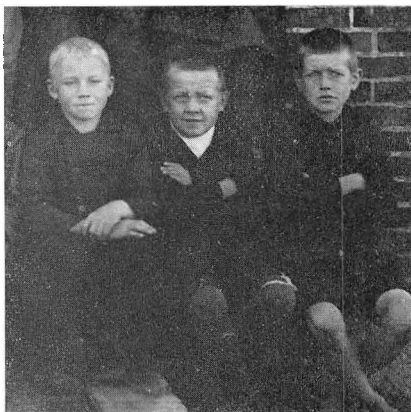

Lille Klingbjerg, min barndoms legeplads, set mod øst. Nr. 13 midt i billedet med den udvendige trappe er forfatterens hjem. Amatørfoto.

Familien Møller på trappen til Lille Klingbjerg nr. 13. Amatørfoto.

Udsnit af foto af Hertug Hans' Skoles 3. klasse 1916. Forfatteren i midten.

Klingbjerg nr. 13. Idyl til gårdsiden. Moderen siddende i køkkendøren, svogeren og søsteren i kælderhalsen. Amatørfoto.

lidt i det, og da stak hun min bare ende op til vinduet, idet hun spurgte, om det var mig, han ville have. Da han rystede på hovedet, pegede hun på min søster, men så tog den fortumlede bejler ilsomt flugten. Den historie har vi moret os over mange gange. Kort efter flyttede vi ovenpå – væk fra de natlige eskapader.

Det er meget begrænset, hvor langt man kan huske tilbage, og det er kun glimt af særlige begivenheder, som man selv har været indblandet i, man erindrer fra den tidligste barndom. Jeg var ikke fyldt fire år, da følgende fandt sted. Mor havde en aften travlt med at bage eller koge ude i det helt lille køkken. Jeg var sat på potte derude. Over mig var der en lille knagerække til mors forklæder og lignende. Uheldigvis havde man også hængt en persillehakke derop – sådan en gammeldags halv-rund kniv med to håndtag. Jeg sad på potten og gyngede frem og tilbage imellem mors forklæder, da katastrofen indtraf. Persillehakkeren faldt ned. Den kunne have skalperet mig, men jeg slap heldigvis med en lille skramme i baghovedet. Selvfølgelig skreg jeg som en stukken gris, så begge madammer fra de andre to lejligheder kom rendende for at spørge, om man slog mig ihjel. Jeg blev trøstet og vasket, både foroven og forneden og glemte hurtigt den skramme – men aldrig episoden.

Jeg kom ud af »kravleårene«, og da jeg var fire år, kom den tid, hvor jeg måtte passe mig selv. Bror Johannes var blevet konfirmeret og sat i tømmerlære, og som det var skik, skulle den ældste nu ud med aviserne sammen med min mor. Det var min søster, min tro barnepige, med hvem jeg havde delt mange gode timer – og da også med mors hensatte glas med frugtgele, mens mor og Johannes bragte »Æ Grenzpost« ud. Jeg var meget ked af således at komme til selv at være herre i huset hver eftermiddag, men jeg holdt til det, og det lærte mig må-

ske, at man aldrig skal kede sig, selv om man er alene. Min praktiske mor hjalp mig til dette. Hun hittede altid på et eller andet, jeg kunne lege med, mens hun gik hen for at false aviserne. Når hun kom hjem, skulle jeg have min middagsøvn, og mens jeg sov ind, drak hun stille sin kaffe og listede derefter sammen med søster Lene ud med aviserne. Når jeg så blev vågen, var der sat et glas saftevand, en småkage og et lille stykke chokolade samt en sløv kniv i det ene vindue. Så satte jeg mig der, kiggede ud eller legede købmand med chokoladen, som blev skåret i bitte små stumper, inden den blev »købt« og spist. Af hestekastanier, som far samlede op ved havnen, lavede han både små skibe og vogne, og de var pragtfulde til med barnefantasier til hjælp at arrangere spændende farter rundt på vinduesbænken. Nej – jeg kedede mig aldrig.

Men mor havde omsorgsfuldt sikret mig yderligere. I lejligheden ved siden af os boede Hansens. Madam Hansen, en stor, ikke særlig køn, men ejegod kone, gik hver morgen til tobaksfabrikken, hvor hun arbejdede den lange dag. Hansen selv var handelsmand, en af disse fortidens kendte skikkelser, der vandrede fra gård til gård og stillede sine varer frem. Disse varer havde han i en tung, sort kasse med låg, som var spændt på ryggen. Når han åbnede for denne kasse, var det i og for sig et helt eventyr, både for de voksne og for børnene. Der var et væld af brogede kjolestoffer, silketørklæder, farvede bånd og knapper, samt alle mulige syredskaber. Hansen var en ret charmerende mand, der småsyngende vandrede sin vej. Han kunne en masse historier, som han brugte til at snakke sig en handel til, hvor han kom hen. Han var faktisk velset på grund af sin høflighed og sit gode humør. Som regel blev han da også budt på middagsmad, når det lige passede – og så lukkede han op for hele sin eventyrbutik. Jo, der var stof til sommer-

kjoler eller til en bluse, og der var tråd i mange farver. Udvalget var måske ikke så stort, men Hansen lovede at komme forbi igen, når der var særlige ønsker. Også børnene samledes om hans kasse. Der var jo nogle små dukker, så husmoderen blev nok ekstra plaget for en skilling. Der var mere legetøj, et par mundharper til karlene, der kiggede på, og til drengene var der sågar den kendte »hest mæ æ fløjt i æ røv«. Hansen fik vel ikke udsolgt, men hen over middag vendte han hjemad. Han var glad, når han en enkelt gang kunne komme op at køre, men han virkede sjældent træt, når han nåede Lille Klingbjerg. Og så havde mor truffet den aftale, at jeg, hvis Hansen ikke var for træt, måtte gå ind til ham, indtil de kom hjem fra avisturen. Så hjalp vi hinanden med at højne humøret, og mor oplevede ikke sjældent, når hun kom hjem, at Hansen sad med mig på skødet og spillede lystigt på sin enradede, gamle harmonika. Var det sommer, var der slet ingen vanskeligheder. Da kunne vi lege ude på »Æ Bjerre«. I det lille hus boede Adolf og ved siden af os Hannemand, og engang imellem var der en hel flok, Kedde, Wille, Adde og Jokum, der alle voksede op i denne gade. På »Æ Bjerre« kunne alle vore barnlige fantasier få afløb. Vi kunne også sidde på trappen ned til slippet og snakke og planlægge – og alt i alt savnede vi ikke muligheder for at lege. Mor hittede også på noget andet. Hun sendte mig hen i et »asyl«. Det var ved at blive populært, at børn, inden de skulle i skole, først skulle et år i børnehave for at lære at opføre sig ordentligt. Der var en dejlig, dansk børnehave, men det kostede penge at få et barn anbragt der. Derfor kom jeg i den tyske børnehave. Den fandtes i Præstegade og hed Warteschule. Det var de tyske menighedssøstre, der drev denne børnehave, og her var der altid mange børn. Vi havde det ganske dejligt her, hvor vi lærte at synge »Der Kaiser ist ein lieber Mann«

og andre børnesange, men naturligvis alt på tysk. Søstrene, der ledede børnehaven, kaldtes Schwester, og der var forskel på dem. To af disse søstre var vi alle forelskede i, men den tredje kunne vi ikke lide, fordi hun gjorde forskel på os.

Jeg havde på min fem års fødselsdag en oplevelse, som pinte mig meget. Tre dage før havde en af drengene haft fødselsdag, og hans bord var pyntet, da han kom, og der blev gjort særlig stads af ham. Selvfølgelig fortalte jeg, fristet af denne oplevelse Schwester, at jeg havde fødselsdag et par dage senere. Men der var ikke pyntet, da jeg kom i asyl, og da jeg spurgte den søde Schwester hvorfor, trak hun på skuldrene og trøstede mig med, at det måtte den gamle Schwester nok have glemt. Da jeg så spurgte hende, blev jeg koldt afvist. Det gjorde meget ondt i mit følsomme barnesind, og jeg kom da grædende hjem til mor. Hun trøstede mig, så godt hun kunne, og fortalte det da også til far, der trak mig op til sig og spurgte, hvem det var, der var festet for. Da han så fik at vide, hvem drengen var, trøstede han mig med at sige, at det måtte jeg forstå. Den drengs far hørte til »den tykke ende af gåselorten«. Jeg har næppe forstået min far rigtigt dengang, men husker, at både mor og jeg grinede meget, og jeg fortalte da også min fars svar videre til drengene i asylet næste dag. De grinede også, selv om de heller næppe har forstået meningen.

Men jeg huskede altid denne episode. Det varede dog meget længe, før jeg fattede, at i fars svar var ikke alene gemt både erfaringerne fra den nationale forskelsbehandling, men også forståelsen for den sociale klassekamp. Da sommerferien var forbi, ville jeg under ingen omstændigheder mere i asylet, og så nærmede tiden sig, hvor jeg skulle i den rigtige skole, så mor havde travlt med at lære mig bogstaverne og tallene at kende, så jeg ikke var helt dum, når jeg kom i skole.

Den forbandede krig

For alle sønderjyder blev 1914 et skelsættende år. For mig var det dog især skelsættende derved, at jeg, før jeg blev seks år, kom i skole og mødte i første klasse i Hertug Hans' skole. Det var nok ikke efter reglerne, men mor syntes, at jeg var stor nok til at komme i skole, for nu skulle jeg også snart til at gå med på avisturen. Jeg var glad og stolt af at komme i rigtig skole, og selv om det hele foregik på tysk, var det ikke så slemt. Der var jo sket det, at året før var min storesøster Tinne flyttet til byen sammen med sin mand og lille datter. Jakob, som hendes mand hed, var fra Rhinlandet og kunne selvfølgelig ikke tale dansk. Det var derfor spændende at spørge ham om noget og så få svaret oversat til dansk. »Onkel Jakob«, som jeg kaldte ham, lærte mig faktisk det tyske sprog. Og her var jeg sådan set helbefaren, da jeg kom i skole, mens mange af kammeraterne havde store vanskeligheder.

Vi havde en lærer med kejser Wilhelm-skæg og det hele. Han lignede en rigtig preusser, men var en meget reel mand, og han kunne endda finde på at snakke dansk med os i timen, selv om det ikke var efter reglerne. Dette år kom min storebror Hans hjem på orlov. Han var nu reservist og ikke mere »usikker«, så nu måtte han vise sig i uniform og med de lange bånd ned ad nakken. Endnu måtte han ikke gå i civil, men det ænsede han ikke. Da han havde »luftet stadsen« et par dage, blev han »sømand« igen, inden orloven var forbi. Han led den skæbne, efter lige at have afsluttet den tvungne tjeneste, omgående at blive indkaldt igen, da krigen brød ud.

Det blev sommer, vi fik sommerferie og tilbragte det meste af tiden på gaden. Det var ikke så farligt, for der kørte ingen biler dengang. Så en dag kom der to soldater med pikkelhuer på ind i gaden. De stoppede op ved Fogeds stalddør og klæbede plakater op. De nysgerrige madammer stimlede selvfølgelig sammen for at se, hvad der var løs. Der var mobilisering.

Mor løb ikke på gaden på grund af en plakat, men da jeg kom hjem, spurgte hun om, hvad der var løs, og jeg, der endnu ikke rigtig havde fattet sprogets kringelkroge, sagde, at jeg havde hørt, at det var noget med automobiler. Men mor blev snart klogere. Der skulle lægges et ekstra flyveblad ind i »Æ Grenzpost« den dag med opråb om, at kejseren nu kaldte hele folket under fanerne, og »han kendte ikke mere til partier, men kun tyskere.« Det var vist to dage senere, at jeg var med mor på torvet for at vinke farvel til byens garnison. Jeg syntes det så festligt ud med disse vogne, og alle soldaterne var pyntede med blomster. Men de havde deres pikkelhuer dækket med et gråt hylster, og de var alle i feltgrå uniformer. Mor kom til at græde ved synet af de mange unge mænd, der nu rejste deres skæbne i møde, men jeg lavede voldsomt op af musikken og kunne slet ikke forstå, hvorfor mor græd.

Og nu kom indkaldelserne, også til Lille Klingbjerg. En ung mand, der var min brors bedste ven, var den første, der måtte af sted, og vi fik meddelelse om, at min bror Hans skulle forblive inde som soldat. Han fortsatte ved marinen. Min anden bror, Bertel, der lavede møbler nede i Bøhmen, blev indkaldt, og han kom til forsyningstropperne. De kaldtes ammunitionskolonnerne, og for første gang kom han til at omgås heste. Da han skulle til fronten, fik han et par dages orlov, og vi grinede lidt ad ham, for han havde en læderbag i bukserne. Det havde vi aldrig set før.

Sejrsjubelen kendte ingen grænser. Hver formiddag måtte mor smide, hvad hun havde i hænderne, og rende ud med ekstrablade, der bragte meddelelser om de mange sejre. Og så skulle der flages. De, der ingen flagstang havde, fik både stang og flag skænket. Til min gru i dag var det et ægte preussisk sorthvidt flag, som min far kom hjem med. Jeg tror, det blev hejst en eneste gang. Så kom meddelelsen om, at min brors og vor gode, unge ven var blandt de første, der var faldet, og det tog så hårdt på os, at min far stoppede det »flageri«. Min bror stillede ikke mere ønsker om at melde sig frivilligt, som så mange andre unge gjorde. Der var ikke så få unge, der i begejstringens rus meldte sig frivilligt til krigstjeneste. De tyske skoler pressede på, og der gik ikke en dag, hvor der ikke i aviserne kom beretninger om soldaternes heltemod.

De unge blev også af aftenskolen presset ind i en organisation, der kaldtes »Jugendwehr« (Ungdomsværn). Det var en førmilitærisk organisation, hvor man gerne så, at de unge købte sig en uniform, medens den militære hue blev udleveret gratis til deltagerne. Selvfølgelig skulle der også en leder til en sådan »hær«. Dertil udpegedes af en eller anden myndighed en boghandler i Storegade. Han var stor og tyk som Göring og aldeles uanvendelig til krigstjeneste. Men kommandokæften var der intet i vejen med, og når »tropperne« søndag morgen marcherede ud til øvelse og eksercits, red denne store, tykke karl foran dem på en lille hest, der tydeligt havde svært ved at bære sin last. Det var et syn for guder og intet under, at drengene mand og mand imellem kun kendte »generalen« under navnet »Hein Gummi«. Min bror, der var i tømrerlære, måtte også med i denne halvtvungne organisation, men han tabte hurtigt appetitten. Da han havde været med et par gange, tog han felthuen og puttede den i boghandlerens brevkasse med en med-

delelse om, at han var færdig med det korps. Han ville ikke være rekrut under »Hein Gummi«.

Krigen gik sin gang. Efterhånden blev også den til hverdag, og ekstrabladene blev sjældnere. I skolen hørte begejstringen også efterhånden op. Der var næsten ingen mandlige lærere tilbage, og de, der var der, var gamle og jordbundne folk. Til gengæld var der så en hel del frøkner og tanter, der var »vaterlandstreu« og som hver dag fortalte om kampene ude omkring. Vi fik lektier for. Ofte skulle vi skrive en halv side af læsebogen af derhjemme. Det var nu ikke så slemt. Men jeg husker tydeligt, at en af de »fine drenge« ikke havde fulgt opgaven, men bare skrevet det sidste ekstrablad af. Det læste han op i timen og blev takket derfor, mens vi andre jo kun havde rettet os efter, hvad vi skulle. Det smittede selvfølgelig, og snart var der hveranden dag oplæsning af et ekstrablad i timen. En dag var frøkenen imidlertid forkølet, og den gamle lærer Hansen tog timen. Han fik at vide, hvad vi havde som opgave, og da der så igen blev læst et ekstrablad op, fik drengen en knaldende lussing og besked om bare at løse de opgaver, han var blevet sat til. Da Hansen opdagede, at det næsten var skik i vor klasse med denne nyhedsformidling, kunne vi mærke på frøkenen, da hun kom igen, at der var sket en forandring. Så var det slut med den propaganda. Lærer Hansen var nok tysk, men der var mening i tingene, og ingen kunne beskylde ham for at have skaffet frivillige til den tyske hær. Selvfølgelig klagede den »fine« dreng derhjemme. Frøkenen fik en bemærkning fra hans forældre, og så gik affæren til tops, men overlæreren var en jordbunden og fornuftig mand, som afviste det hele.

Et årstid senere kom vor afholdte lærer Petersen igen. Han var blevet såret i krigen og gik nu med stok. Da han ikke var særlig krigsduelig mere, havde overlæreren »skrevet ham hjem«. Det var et system, der blev brugt,

når soldaten derhjemme kunne klare en livsvigtig opgave. Min svoger, Jakob, (onkel Jakob) var indtil indkaldelsen fyrbøder ved »æ Kleinbahn«, amtsbanen, der betjente hele Haderslev amt. Jernbaneledelsen syntes ikke at kunne undvære ham, og engang han var i tjeneste i Kiel, fik man ham skrevet hjem, så han kunne passe sit arbejde.

Slotsvandmøllen var et livsvigtigt foretagende, og mølleejeren fik også sin møllermester skrevet hjem. Det var meget problematisk, for hele møllen var et dansk foretagende, og møllermesteren var kærnedansk. Men han blev fri på fod, som det hed. Han kunne indkaldes når som helst. Møllermesteren var jo kendt for at have startet den danske arbejderforening i Haderslev, og nu ville man sikre sig, at han holdt sig i ro, for hvis han begyndte at agitere, ville han omgående blive sendt til fronten.

Også en kendt og meget forhadet politibetjent kom hjem. Han gik med stok nu, men ingen havde hørt noget om, at han havde været i krig eller var blevet såret. Folk hævdede bestemt, at han var hjemsendt, fordi han havde puttet en kartoffel i støvlen. Han var jo en dejlig vagt at have til at passe på, at møllermesteren ikke begyndte at lave propaganda og til at sørge for, at tingene i alle henseender gik efter de mærkelige love, der var en følge af krigen. Nu humpede han rundt og kiggede på priser i butikkerne og om bønderne havde de rigtige varer med på torvedagen. Det var den almindelige mening, at kartoffelen i støvlen blev mindre, eftersom krigen nærmede sig afslutningen. Jo, han var en tro, kejsertilbedende embedsmand, indtil kejseren var rendt sin vej.

Møllermesteren var klog nok til at gå stille med dørene. Ganske vist var han leder af den danske arbejderforening, og dette var anledningen til, at han henvendte sig til far og mor om en smule assistance, for at sam-

menholdet ikke skulle gå i stykker. Mor påtog sig da i sit bladdistrikt også at kræve de små bidrag ind til arbejderforeningen. Det gjorde hun samtidig med, at hun opkrævede abonnementet for »Æ Grenzpost«, og ofte var det samme sted, hun skulle have penge. Senere har vi moret os over det paradoks, at hun rendte med den tyske avis og havde den danske opkrævningsbog med i bladtasken.

Krigen gik i hårdknude, og da min søster blev konfirmeret, holdt mor op med at gå med aviser. Dermed afbrød hun traditionen, at det ældste barn skulle ud på avistur. Jeg fik således ikke lov til direkte at vandre videre i mine søskendes fodspor. Til gengæld blev jeg bydreng hos en manufakturhandler, men arbejdet bestod mest i at feje gade og gård, samt at forrette byærinder for husets frue. I butikken var der ingen varer og heller intet at bestille for mig.

Kålroer og træsko

Krigen trak ud. Der var ingen jubel, ingen ekstrablade og ingen faner i gaderne mere. Til gengæld blev dødsannoncerne med meddelelserne om de faldne så hyppige, at der kom en direkte forordning om, hvor store de måtte være. Man ville ikke skræmme folk og man kunne herved demonstrere, at alle »heltene« var lige i døden. Derhjemme gik mor og far og håbede på, at afslutningen skulle komme. Johannes var ved at være færdig med sin læretid, og man ængstedes over, om han nu også skulle i felten. Det uundgåelige kom. Mens han var ved at bygge barakker ude på landet, kom indkaldelsen. Han fik omgående sit svendebrev – og kom så i arbejde ved den kejsler, der knuste så mange unge skæbner. Mor håbede da, at han måtte komme hjem til jul. Både Bertel og Hans havde haft det held at være hjemme samtidig på orlov, men de var forlængst i felten igen. Men Johannes kom ikke hjem til jul, og mor ventede stadig. Vi lod juletræet stå, til alle nålene var faldet af. Først meget senere kom den ventede orlovsgæst.

Skolen var præget af denne krig. Det gik efter bedste beskab, og da vi fik juleferie, blev der givet besked om, at vi ikke skulle møde igen, før der kom besked i avisen. Brændselsmangelen var akut. Sygdom bredte sig, og skoleledelsen fandt, at beholdningen af brændsel først og fremmest skulle bruges til syge og gamle. Derfor fik ungerne en rigtig lang vinterferie – og lærerne med. Men brændselet var også rationeret til de private hjem, og en overgang stod folk i kø for at få briketter. Der kunne kun leveres 10 briketter pr. gang. Så drog kvin-

der og børn til skovs og samlede nedfaldne grene, og aldrig har vore skove været så rensede for nedfaldstræ som i disse krigsår. At der sommetider gik et helt træ med i indsamlingen, så man stort på. Opfindsomheden var iøvrigt stor. Gamle aviser blev blødt op med vand og presset sammen. Når de så var tørret bag kakkelovnen, brændte de faktisk som briketter.

I vort hjem klarede vi os uden at gå til skovs. Far gik havnen langs nogle gange om dagen med sin trillebør, som han havde inddelt således, at det ene hjørne var til brændsel og det andet til gødning til haven. Resten var til fejesnavs. Og det hændte jo, at en venligsindet fyrbøder ved jernbanen »tabte« et stykke kul, når han smilende kørte forbi far. Når der en sjælden gang løb en kuldamp ind, betaltes der »lossebidrag« til ham, der fortøjede skibet, og det var altid far. Han sørgede for, at vi ikke kom til at fryse.

Den indsamlede gødning, hestepærer og salpeter, kørtes til haven og øgede væksten af kartofler og grøntsager. Men manglen på levnedsmidler var også forfærdelig. Vi havde jo vore egne kartofler, men det kneb alligevel, for høsten var jo til to familier, og da det rigtig blev slemt, oplevede vi også kålrabivinteren.

Det offentlige havde beslaglagt alle kartofler, der skulle bruges til miltæret. Til gengæld tilbød bønderne os alle de kålroer, vi kunne spise, og i mange hjem var det kålroer både middag og aften. Der var ingen grænser for de mange retter husmødrene kunne lave af disse tidligere så foragtede roer. Mangelen på rigtige næringsmidler satte dog sit spor. Sygdomme bredte sig og dermed også utilfredsheden. Smør, mælk og æg steg i pris, så de ikke var til at købe, og når bønderne kom på grønttorvet med deres varer og forlangte de høje priser, blev det engang for meget for arbejder- og soldaterkonerne. En af dem, der senere blev en aldrig hvilende,

socialdemokratisk agitator, skældte de handlende huden fuld og plantede sine ben midt mellem smør og æg på torvet. Det gav et vældigt røre, og gendarmen kom humpende »på kartoflen«, og ville arrestere konen, men hun gav ham et skub, så at han satte sig midt imellem nogle beskidte rødbeder. Det refereredes selvfølgelig over hele byen, og den skrappe anfører turde ingen røre ved, heller ikke politiet, for så ville der bare blive mere halløj. Men bønderne var mere forsigtige med deres handel i den kommende tid.

Skolen var igang igen, og tre lærere og et par fædrelandstro »tanter« forsøgte at bibringe os al mulig lærdom. Krigssangene om »Die Wacht am Rhein« og lignende var dog trådt lidt i baggrunden. Nu sang vi igen om »Hederosen« og »Brønden foran porten«. Og så en junidag før sommerferien blev vi bedt om næste dag at møde med trækvogne og kærre. Desuden skulle vi have vore handsker og en kniv med. Vi var spændte på, hvad der nu skulle ske. Næste dags morgen gik turen så ud ad landevejen, hvor lærerne havde fundet de største brændnælder. Det var dem vi skulle høste, i bare ben, som sædvanligt, men med handsker på. Det var et pinefuldt job, men høsten var anselig. Da vi kom hjem med kærre, skulle alle bladene trækkes af stænglerne og samles i sække, der derefter blev kørt ud til Fuglsangs bryggeri, hvor man var begyndt en krigsfabrikation af heste- og kreaturfoder. Stænglerne blev leveret til Schau-manns væveri, hvor fibrene forvandlede til klæde, der igen blev til brugbart tøj til uniformer og civile habitter.

For at vore forbrændte ben og arme kunne heles, fik vi fri de næste to dage. Vi havde udført vort hverv så godt, at der ikke var flere nælder at høste omkring Haderslev. Efter skoleferien blev vi igen sat på høstarbejde. Denne gang var det træernes løv, der skulle bruges til foder, og vi plyndrede skovene omkring Dam-

men, så de stod med efterårsgrøene midt om sommeren. Disse togter til skovene gentog sig flere gange. Da var der en del af de store drenge i klassen, der hittede på at fylde sækkene med visne blade fra skovbunden. Så kom der bare en portion grønne blade ovenpå og vi kunne derefter sættes os hen og spille kort eller fortælle historier, indtil det hele blev afblæst. Derefter kom der et par store robåde, og alle sækkene blev roet over Dammen til Fuglsangs, hvor man sikkert ikke har været særlig begejstret for de visne blade. Næste dag skældte læreren os huden fuld og ville have at vide, hvem der havde snydt. Da vi selvfølgelig hang sammen som ærtehalm, blev straffen to timers eftersidning og lektier med hjem.

Så kom den sidste krigsvinter. Krigen var gået i hårdknude. Russerne var ikke med mere. Både Bertel og Johannes var engageret ved Vestfronten, men så aldrig hinanden. Der var sorg i vort hjem. Hans var flyttet fra det ene skib til det andet og havde været med i flere søslag, men var nu meldt savnet. Vi erkendte straks, at vi aldrig mere fik ham at se. Det smertede ikke mindst mor meget. Men livet måtte jo gå videre, og håbet om fred øgedes.

På havnen var der ikke megen trafik. Kun sjældent løb et skib i havn, og far havde derfor ikke så travlt som tidligere. Han blev nu oftere betroet at passe havnens vægt. Jernbanevogne og hestevogne, der var læssede, skulle her vejes, så transporterens pris kunne vurderes. Til gengæld havde han uendelig travlt, når han kom hjem. Mors spinderok gik fra morgen til aften. Den ene sæk uld efter den anden blev fabrikeret til strømpegarn, og bønderne betalte altid med naturalier. Det hjalp godt til. En dag i skolen spurgte lærer Petersen, om min mor endnu spandt uld. Jeg blev noget nervøs, for jeg vidste nok, at dette spinderi ikke var rigtig efter politivedtægterne, så jeg ville nødig lave ulykker og sagde, at hun

da havde rokken endnu. Men læreren var bare et almindeligt menneske, og om eftermiddagen, da jeg kom hjem fra byplads, sad han og snakkede med mor. Han havde skaffet sig en lille sæk uld, og han trængte så hårdt til nye strømper.

Lypunktet for mig i dette efterår var noget helt andet. Der kom bud fra en kendt dansk manufakturhandler, at der lå en pakke til mig fra Danmark. Det var rigtigt nok. Jeg kunne hente en pakke gamle danske ugeblade, som vi alle var meget glade for. Der var Familiejournalen og Hjemmet med Knold og Tot og Gyldenspjæt, men endvidere var der et par sorte træsko. Sådanne rigtige, danske træsko med spidse snuder og med jernklamper under. Det var i sidste øjeblik, jeg fik dem, for de sko, jeg rendte rundt i, var lappede og syede og ville ikke holde vinteren ud. Jeg var jublende glad for disse træsko, der nok var den bedste gave, jeg havde fået i krigsårene. Mor var lidt ked af jernklamperne, men alligevel glædede hun sig over, at fodtøjsproblemet for mig var løst for vinteren. Og så kunne vi pludselig kende hinanden, både i skolen og på gaden – alle dem, der kom fra dansksprogede hjem.

Skæbnen ville nu, at der skulle tegnes nye krigslån til støtte for militæret. I den anledning havde man samlet nogle orkestre af gamle og ikke krigsduelige militærmusikere, der skulle bakke krigslånet op. Et sådant musikkorps besøgte også Haderslev. Men da det gik gennem byen med fuld musik, gik vi træskodrenge foran og knaldede vore jernklamper i stenbroen, så det nok var en blandet fornøjelse for musikerne at spille. Ligeså blandet må fornøjelsen have været for de endnu kejser-tro borgere i byen.

Meget tydede iøvrigt på, at tiden var ved at ændre sig. Også vi vidste, at preussernes krig var gået i hårdknude. Vi blev nok lidt modigere, efterhånden som flere

af de folk, vi havde tillid til, kom hjem fra krigsskuepladser og lazaretter. Mange var hårdt sårede, men tog fat på et arbejde igen, så godt de kunne. De var med til at præge stemningen og lod sig ikke hindre af den humpende politibetjent i at sige deres mening. Og vi træskodrenge hamrede vore klamper i stenbroen, for vi vidste fra far og mor, at krigen nu gik imod sin afslutning. Nu var vi heller ikke bange for at snakke dansk i skolen. Selv lærerne og de ellers så tro »frøkner« var ved at tabe troen på kejseren, og overlæreren sendte trøstigt de store elever ud for at grave have. Der var ingen skrappe skolemyndigheder mere til at kigge efter den slags.

Krigspropaganda og udmarksvilkår

Ikke blot soldaterne, men i høj grad også »hjemmefronten« ramtes af den langtrukne krigs elendighed. Endnu i den sidste vinter forsøgte patrioterne at skabe grundlag for et nyt krigslån, en udplyndring af befolkningen af penge, som ingen ventede at få tilbage. Propagandaen måtte gå nye veje for at liste penge fra folk. I årevis havde tapre, hjemmegående preussere, samt deres damer, sat sig for med hammer og søm at skabe et stort jernkors på en træplade. Hvert søm kostede penge, og de gik direkte til krigsindustrien. Nu rendte de samme gode, hjemmegående tyskere rundt og falbød et indrammet billede af kejseren. Jo, det viste skam en meget alvorligt udseende kejser, med hjelm og skæg, i feltgrå uniform, men medaljerne var dog med. Dette billede skulle man købe, så ville kejseren hver dag fra sin væg se alvorligt på os. Også præsterne kom til hjælp. De solgte en Kaiser Wilhelm Bibel med mange billeder og guldsnit og tryk på den sorte indbinding. Far og mor var troende mennesker, så de købte denne bibel. Den står nu på min boghylde med indledende, meget svulstige ord af kejseren og kejserinden. Disse ting viser, at intet lodes uforsøgt for at styrke krigsmagten på et tidspunkt, hvor meget andet var i forfald.

En anden voldsom kampagne, der til fulde viste, hvor langt det jern- og stålproducerende Tyskland var nede, var den, der gik under slagordet: »Gold gab ich für Eisen« (Jeg gav guld for jern). Jagten på gammelt jern gik ind, og selv vi drenge var med i dette. Hvad vi samlede af metaller, fik vi betalt med rede penge af garver

Andersen, der boede i Badstuegade. Det var ikke småting, vi sådan kunne finde. Først ryddede vi kælder og loft for alt muligt, så gik turen til lossepladser, lagre og lignende, og alt, hvad vi bragte til garveren, der også var produkthandler, var vel ikke helt vor ejendom, men pengene kunne vi altid finde brug for.

Den voksende armod prægede hele befolkningen. Nok var der ingen damemoder mere, og de få modeblade, der udkom, havde hovedsagelig anvisninger på omsyning af tøj til »genbrug«. Det ord er slet ikke af ny dato. På en eller anden måde havde mor fået fat på et par brugte soldaterkapper, og hvad hun fik ud af dem, var helt utroligt, selv om hun ikke kiggede i modebladene. Det klarede hun pr. intuition og ved måltagning på modelerne. Det var far og mig. Allerførst fik far et par gode, varme bukser. De var tiltrængt, for i to år havde man ikke kunnet købe sådanne nogetsteds. Jeg fik ikke blot et par bukser, men også en trøje, og en dag, jeg kom fra skole, havde hun endda syet en grå kasket til mig med en gammel, blank skygge af en af fars efterlædskaber. Og så havde hun endda stof nok tilovers til et skørt, der dog var lidt for stramt til hende.

Fodtøj var ikke til at opdrive, men far havde et par gamle, lange støvler stående på loftet. De blev fedtet godt ind, så de blev smidige igen, men bundene var simpelthen rådne. Derfor blev der sat træbunde under dem. Nu er sådanne moderne igen, men dengang var træsko et tarveligt tidens hjælpemiddel i fodtøjsmangelens tid.

Mangelen på levnedsmidler gav anledning til megen opfindsomhed. Kaffen var nok det første, der forsvandt. Nu brændte hver husmor med respekt for sig selv sin egen kornkaffe, for den erstatning, der tid efter anden kunne købes, var ikke til at drikke. »Kaffebrændingen« var forbudt, men selv om det kunne lugtes i hele gaden, sikrede man sig overalt denne brune drik.

Myndighederne opfordrede til, at al jord skulle tages under dyrkning. Selv græsplænerne foran herskabsvillæerne blev derfor kulegravet og tilplantet med kartofler, og i baggårdene plantedes der tobaksplanter. Kartoffeløgningen var et problem. Hvordan skulle læggekartoflerne slå til? Jo, man hittede på at skære kartoflerne over. Så var der dobbelt så mange, og det øgede faktisk høsten. Skolernes fædrelandstro »tanter« gav tilbud om, at haveejere, der ikke selv kunne klare jordbehandlingen, kunne »låne« et par af skolens stærkeste elever et par dage. Også til roehakning og kornhøst låntes skole-drengene ud, mens mændene var i krig.

Drengene skulle have kost og penge for arbejdet og kunne derfor godt lide at komme ud på landet. Iøvrigt kunne gårdene nu få hjælp fra myndighederne. Talrige russiske krigsfanger var anbragt i området, og de ville, hellere end at sidde i beskidte fangeleje, ud til gårdene, hvor de gennemgående blev behandlet mere menneskeligt.

Det med, at al jord skulle bruges til avl af kartofler og grøntsager, tog man meget bogstaveligt, men bønderne fik dog ikke det fulde udbytte af deres jord, for den kunstige gødning, som skulle supplere deres staldgødning, fandtes ikke mere. Den var mangelvare som så meget andet, og derfor var det komplet umuligt for haveejerne at få gødning til deres jord. Det pinte også far, for de hestepærer, han kunne samle op på havnen, var ikke meget værd. Så skete der noget, der løste gødningsproblemet for hans vedkommende. Natmændene, der kørte med »chokoladevognen«, var også indkaldt for at hjælpe kejseren, og de, der passede dette job nu, var enten halvinvalidere eller helt gamle mænd. Og de glemte ikke sjældent at tømme spandene, hvor det var besværligt. Derfor afbestilte far den tjeneste og tog sig selv af de spande. Indholdet var vældig kraftigt til at sætte af-

grøderne igang i haven. Derfor trillede far hver uge sin tidlige morgentur eller sene aftentur op i haven. Om vinteren, når der var sne, fragtedes »godset« på en slæde, og det gik ganske godt. Bortset fra drejet omkring Naffet gik det opad hele vejen.

Men en sen aften gik det galt. Nede ved det nævnte drej drejede slæden sig pludselig rundt i det glatte føre, og spanden væltede, og indholdet løb ud på pladsen. Det var en trist historie. Far samlede spanden op og så sig godt om. Han spekulerede på, hvad han skulle gøre, men luskede så stille hjem i håb om, at natmændene ville få skylden. Om far har stået i forbindelse med højere magter, ved jeg ikke, men efter at han var kommet hjem, væltede sneen ned, og næsten morgen lå der et tyve-tredive centimeter snetæppe over hele byen. Folk havde travlt med at rydde kørebanerne, men pladsen ved Naffet var en elsket slædebane, og efter skoletid fik børnene hurtigt jævnet pladsen. Enkelte steder var den frosne skorpe lidt brunlig, men det lagde ingen mærke til. Kun vi indviede skottede ind imellem til den brune plet, der holdt sig til langt hen på foråret, uden at nogen kunne forklare, hvad den var kommet af.

I skolen gik det hele sin jævne gang. Man tog det meget let, om børnene lærte noget eller ikke. Juleferien blev normalt forlænget – og sommerferien også. Enten manglede man brændsel og ellers var der for få lærere. Men drengene lærte at finde hinanden og at holde sammen. Træskoene havde virket som kendetegn, og selv om de færreste af eleverne gjorde sig tanker vedrørende eventuelle grænsespørgsmål, så skete der dog noget, som gav anledning til problemer.

Kaj blev væk. Kaj var min allerbedste skolekammerat. Vi sad ved siden af hinanden. Forskellen var blot denne, at jeg havde mit gode hjem, mens Kaj var anbragt på børnehjemmet i Erlev. Hans mor var død, og hans

far var i krig. Og så en dag kom Kaj ikke i skole. Vi spurgte og fik ikke svar. Børnehjemmet trak på skuldrene. De ville intet sige. Vi troede, at han var druknet i dammen, men så måtte han jo komme op igen. Han kom ikke. Det snakkede vi meget om. Sandheden var den, at hans far havde været hjemme på orlov, og han havde selvfølgelig besøgt sin dreng. Nu var faderen en af de gode, danske mænd, og han havde forlængst fået næsen fuld af kejserens krig. Han gik så en nat over grænsen til Danmark, og det første han gjorde, var at sende bud efter Kaj. Det skete ad omveje, men Kaj rettede sig efter sin fars vejledning, og en stille nat blev han modtaget af ham på den danske side af landegrænsen. Dette fik jeg først at vide 45 år efter, da Kaj, der var blevet sognerådsformand i en østjysk kommune, genkendte mig på et hotel i København. Så fik vi en hyggelig snak sammen. Men denne episode var med til at sætte sit præg på den tid. Der var ikke så få gode mænd, der søgte over grænsen, når de endelig kom på orlov. Man skulle have ben i næsen for at tage beslutningen om at rømme, for hvis man blev fanget, var det dødsstraf.

Derhjemme blev forholdene vanskeligere og vanskeligere.

I vintermånederne hærgede den voldsomme influenza, som gik under navnet »grippe«. De læger, der var tilbage, arbejdede i døgndrift, og man kan næsten sige, at graverne gjorde det samme. Det var en frygtelig pest, der truede alle hjem. Menneskene var letangribelige, ikke mindst fordi man manglede de allervigtigste næringsstoffer. Far var meget syg, og det var nok første gang, han ikke var på arbejde. Da han efterhånden kom til hægterne, måtte mor lægge sig, men hun kom meget hurtigt over det. Der var næsten ikke et hjem, hvor sygdommen ikke mere eller mindre prægede tilværelsen.

Selv klarede jeg den heller ikke, og sammen med influenzaen stødte noget andet til, som man kaldte »engelsk syge«. Lægen gav mig medicin for »grippe«, og en klog kone i nabolaget mente at kunne hjælpe på det øvrige. Jeg kom dog heldigvis nogenlunde over begge dele, men havde så fået aversion mod forskellige dele af den daglige kost. Jeg kunne ikke spise kød, rugbrød og meget andet og var en rigtig skrælling, der fik ekstra mælkekort. Selv om man hjalp, hvor man kunne, varede det meget længe, før jeg kom over den sygdom.

Nå, den vinter gik også. Derhjemme var der igen sorg, for der kom meddelelse om, at min ældste bror var blevet opereret i halsen på et lazaret. Han trøstede os dog med, at efterhånden var han raskere end nogensinde. Men da meddelelsen om, at Johannes var erklæret for savnet, kom, græd mor meget, og far bandede over krigen. Han var ellers ikke slem til at bande. Først længe efter kom der over Danmark brev fra Johannes. Han var taget til fange af amerikanerne og havde det godt. Han var ved at blive fedet op med sager, som vi ikke havde kendt i mange år, og når krigen var slut, skulle han nok komme hjem, for nu var kejserens krig endt for ham. Det satte humøret i vejret, og mor kunne igen synge i takt til spinderokken.

Og så begyndte de at sive hjem fra fronterne. En af de første, der kom hjem efter at have været temmeligt hårdt såret, var socialdemokraternes førstemand, Zimmermann. Han var oprindelig murer, men havde i sin tid været med til at starte brugsforeningen, og her forsøgte han, trods vareknaphed at sætte tingene igang igen. Meget hårdt såret kunne Viggo Hansen vende hjem og optage sit arbejde med sygekassen. Også typograf Lageri kom og genoptog sit arbejde på Modersmålet, den danske avis i byen. Han tog snart fat på, sammen med møller Hauborg, at genrejse den danske arbejderforening,

og nu lagde de ikke skjul på, hvad de ville.

Sønderjyderne havde derude i skyttegravene snakket dansk med hinanden, og de havde fået næsen fuld af militarismen. Nu ville de hjem, og nu ville de være danske. Her skal ikke skrives krigsafslutningens historie, men de fortalte, at da meddelelsen kom, at kejseren, der havde ført så mange mennesker i ulykke, flygtede som en hund, da jublede de i alle skyttegrave, og så stoppede de fjendtlighederne. Bertel, min ældste bror, havde haft en svær omgang af grippe og lå på lazaret i Frankrig. Pludselig en dag blev de anbragt i et tog og sendt tværs over Tyskland, væk fra fronten. Da de endelig nåede målet for denne rejse, fik de besked om at søge tilbage til deres enhed, og han tog så toget tilbage til Augsburg, hvor han ville have sine hjemrejsepapirer. Men det klarede en revolutionskommando på banegården, og med næste tog, før hele mylderet kom fra fronterne, drog han mod nord, hjem til Haderslev. Her blev alle militære kendetegn ændret til et rødt bånd i knaphullet. Arbejder- og soldaterrådet kendte ikke til grader og gradstegn.

Vi drenge, som huskede den festlige afsked, der var taget med soldaterne, da ragnarok begyndte, har vel næppe kunnet tolke den glansløse og triste hjemkomst, der blev de hjemvendende til del. Men vi har ikke kunnet undgå at mærke den glæde, der var i hjemmene, måske nok iblandet sorgen over dem, der ikke kom hjem. Vi vil næppe nogensinde glemme, at der var 6000 unge sønderjyder, der ikke kom hjem, men gik til i en krig, der absolut ikke var deres.

Endnu en omgang fortyskning

Blandt dem, der kom tilbage, var også de mange tyske lærere, og skolerne begyndte med fuld besætning igen. Men efterhånden som det blev forår, og debatterne gik, ikke blot i befolkningen, men også i den tyske og den danske rigsdag, blev det klart, at der ville komme en folkeafstemning. Da man efterhånden kunne se, hvad vej det ville gå, besluttede skolemyndighederne, at der skulle gives nogle timer i det danske sprog i kommuneskolerne. Vor dansklærer kom fra Ribe, og det var lærer Kjær. Denne undervisning fandt imidlertid kun sted et par timer om ugen, og når man tager i betragtning, hvilket arbejde han havde påtaget sig, burde han have været hyldet som en pioner. Det var jo en udisciplineret flok, han fik at arbejde med. Jo ældre de var, jo værre. De tyske lærere, nok de fleste af dem, der var kommet sydfra, før krigen begyndte, havde slet ingen anelse om grænselandets problemer, så det har næppe været let for lærer Kjær at gøre sig gældende.

Elevtallet i klasserne skulle imidlertid reguleres, og denne udjævning førte til, at jeg og et par kammerater blev flyttet ud i Friedrichsschule i Nørregade. Her var man stadig »Deutsch bis in die Knochen«. Her regerede en kejserlig professortype, som vi kaldte Fatter Bitsch, samt en lærer, der ikke havde mistet spor af sin kynisme ved krigens fronter. Da førstnævnte var for slap til at tærsk drengene, blev der sendt bud efter den anden, der som oftest lagde hele sin kraft i, navnlig når det var en dreng i danske træsko. Blandt eleverne var der to vogmandssønner. Den ene var særdeles velbegavet,

hvorimod den anden, den ældste, største og langt den stærkeste, i vor tid ikke ville være sendt til den skole. Han var underbegavet, og det kunne læreren ikke lide, så han måtte også stille til klø en dag. Det blev en stor oplevelse. Da den kyniske lærer havde spyttet i hænderne og grebet spanskrøret, fik drengen ordre til bukke sig, og det første slag faldt. Da brølede drengen højt, og han stak hovedet ind mellem benene på læreren og rejste sig op i en fart, så at læreren faldt så lang han var på gulvet, mens drengen rendte hjem. Det var dog ikke afslutningen på historien, for næste morgen kom begge drengene til normal tid, og næppe var undervisningen begyndt, før det bankede på døren. Og ind trådte vognmanden, og han var synlig gal i hovedet. Der blev snakket med store bogstaver, både til klasselæreren og efter at der var sendt bud efter »tærskeren«, også til ham. Næppe har de to lærere rystet mere i bukserne, end da de foran klassen fik huden skældt fuld af denne vognmand. De to drenge blev i hvert fald ikke generet mere, så længe jeg besøgte denne skole.

Men det varede også kun et halvt års tid. Så kom afstemningsdagen den 10. februar, og i begyndelsen af juni blev der givet sommerferie, og vi skulle ikke møde igen, før aviserne gav meddelelse herom. Da rykkede jeg tilbage til den danske »Hertug Hans skole«, der havde fået en helt ny lærerstab. Friedrichsschule blev ved med at være Haderslevs tyske skole.

Inflationsroderi og national propaganda

Soldaterne, der var kommet hjem, nærede ønske om at vende hele bøtten. Kejseren var stukket af til Holland. Matrosernes revolution i Kiel smittede, og oprøret bredte sig også til Nordslesvig. Overalt regerede arbejder- og soldaterrådene, og de socialdemokratiske ledere var med som rådgivere. På Haderslev kaserne hejstes det røde flag. Arbejder- og soldaterrådet forsøgte at skabe ordnede forhold og søgte ikke mindst at komme de hjemvendende soldater til hjælp. Men den gode vilje gjorde ikke forholdene mildere for befolkningen. Levnedsmiddelkrisen var akut, og det hjalp kun lidt, at et nedsat tolvmandsråd, der havde noget i retning af politimyndighed, drog rundt til egnens bønder og beslaglagde svin og andre næringsmidler. Også hesteslagteren fik travlt, men de heste, der førtes til slagtning var nogle afmagrede ralliker, der ikke skulle bringe mange kalorier til de købende.

Politibetjenten, der havde fået den sidste kartoffel ud af støvlerne, var angst og bange, og der var ingen i byen, der respekterede politiet. De »rådende« beslaglagde en dag et større lager af porcelæn og husgeråd, der igennem mange år ikke havde været til at købe. Nu blev det solgt til rimelige priser, men hvad nyttede det, når man ikke havde noget at lægge på tallerknerne. I foråret 1919 skete der dog noget, der ændrede vilkårene en smule. Grænsen blev næsten åbnet, og ved køb af et ti-pennings-pas kunne enhver, der var bosat i et bestemt område nær grænsen, rejse til Danmark – det forjættede land, og gøre nogle indkøb, når man bare kom tilbage

inden mørkets frembrud. Og så drog karavanerne afsted hver eneste dag, med tog eller hestevogn til Danmark, hvor man købte smør, gryn, kakao og kaffe – altså rigtig kaffe – og mange andre ting, man havde savnet. Det hjalp lidt på tilværelsen, og jeg husker endnu, at mor og jeg på hjemvejen fra en sådan tur delte en halv plade chokolade. I bitte små stumper nød vi smagen af denne luksus, som vi ikke havde kendt i mange år.

Vi havde vandret rundt i Kolding, der forekom os som lidt af et paradys. Butikkerne var bugnende fulde af ting, som vi slet ikke kendte mere. Og da vi aflagde et uventet besøg hos min onkel, fik vi, som om det var noget helt dagligdags, kaffe med kager til. Mor var sikker på, at hun kunne smage den kaffe den halve vej hjem til Haderslev. Jeg var mere glad for chokoladestumperne. Alle måtte have op til ti pund varer med over grænsen, og selvfølgelig var der også her snart nogle smarte folk, der udnyttede denne fidus. Sortbørshandelen florerede, og alle kneb gjaldt for disse forretningsfolk. Således blev drengene ved skoledagenes ophør om fredagen spurgt, om de ikke ville med til Danmark en tur. De, der sagde ja, blev skrevet op, og lørdag eftermiddag eller søndag formiddag gik turen så mod nord. Ti-tolv drenge stuedes sammen på en hestevogn, og så gik det ud ad landevejen. De sang og fortalte røverhistorier og havde det vældig sjovt. Ved den tyske toldstation Høkkelbjerg blev de bare talt, for manden på bukken – det var handelsmanden – havde pas med til dem allesammen. Derefter kørte man videre til Frederikshøj, hvor hver enkelt måtte have sit pas stemplet, og bare tre huse derfra boede købmanden, der havde alle pakkerne parat. Drengene fik en lille drikkeskilling, så de kunne købe lidt slik – og iøvrigt tage hele »paradiset« i øjesyn. Derefter gik de alle med hver sin pakke tilbage gennem tolden, og på vejen hjem afleverede man så pakkerne til vogn-

manden. Det var en »Bombengeschäft« på den tyske sortbørs, og der var flere »vognmænd« og handelsmænd, der tjente mere end salt til brødet på den måde. Men det varede heldigvis kun en stakket tid. Så greb myndighederne ind og stoppede denne moderne slavetrafik.

Selv var jeg med på en sådan tur en søndag formiddag. Jeg var kun ti år og syntes, at det var vældig sjovt, men jeg havde ikke fortalt om turen derhjemme, og da jeg så kom sent hjem, måtte jeg rykke ud med sproget. Sikken et hus der lå. Jeg blev meget klogere af den omgang. Mor og jeg tog dog turen et par gange. Vi drog med »dagvognen«, og steg af ved hotel »Hvide Hest« i Kolding. Men derefter sluttede denne trafik af en hel anden grund. Vore penge var efterhånden så lidt værd, at de ikke engang strakte til de ti pund, vi måtte have med hjem.

Inflationen prægede hele Tyskland, og marken var ikke meget værd. Dens købekraft var minimal, og heller ikke Danmark, der faktisk strakte sig langt, ville godkende dette betalingsmiddel længere. Bertel, min ældste bror, arbejdede hos en snedkermester, og der fik de lønnen udbetalt hver aften. Til sidst blev det til halvdagsløn, og så rendte svendene i byen for at handle, inden priserne steg igen. En skønne dag blev Bertel dog ked af dette renderi, og han rejste til Kolding, hvor han fandt arbejde.

Johannes, der var i amerikansk fangenskab, kom hjem med de danske både, der sejlede sønderjyderne hjem. Den dag, han kom til Vejle, hængte vi en guirlande omkring døren til velkomst. Det var han ligeglad med. Det første, han spurgte om, var, om der var sølvbryllup i huset, og næste morgen pillede han selv hele stadsen ned. Også han drog til Kolding for at arbejde, men de flyttede ikke deres papirer, for en afstemning var i vente, og de ville ikke miste deres stemmeret. Derfor kom de

også hjem hver søndag, og de havde altid pakker med hjem til mor. Dermed stoppede vore rejser til Danmark, idet vi dog holdt forbindelsen med familie og venner vedlige.

I Haderslev prægedes tilværelsen af strejker og uro, og så, – selvfølgelig – forventningerne om den folkeafstemning, der skulle bestemme landsdelens fremtid. I vore dage tales der engang imellem om disciplinkrise. Det prægede hele den sønderjyske befolkning på den tid. Respekten for autoriteterne var rejst samme vej som kejseren. Sortbørshandel og smugleri hørte til dagens orden. Vareknapheden ramte hårdt og allermest dem, der havde mistet alt, hvad de ejede, og hvor manden var gået til i krigen. Og mens nogle fejrede store orgier, fandtes den mest udprægede fattigdom i mange små hjem.

Brogede begivenheder

En episode, der fandt sted i vinteren 1919, viser mere end meget andet, hvordan respektløsheden og selvtægten bredte sig. En havnearbejder, der var hjemsendt marinesoldat og som havde oplevet begivenhederne i Kiel, havde ondt af sine kolleger og deres børn, der gik og frøs, fordi tøj mangelen var akut. Han udfærdigede et »dokument«, der med et par tilfældige underskrifter gav ham ret til brug af militærets hestekøretøj. Et andet »dokument« gav ham ret til at få udleveret forskelligt til brug for sikkerheden på havnen. Og i sin uniform kørte han til kasernen, hvor han med stejl kommandostemme krævede og fik udleveret et læs tæpper og soldaterkapper m.m. Det kørte han så til havnen og fordelte mellem kollegerne. Det er nok ikke det eneste tilfælde af selvtægt, men ingen spekulerede over det, og far, der også fik andel i dette bytte, var faktisk taknemlig for denne indsats.

Da afstemningen nærmede sig, skulle de allierede sikre, at denne foregik demokratisk. Derfor rykkede en afdeling franske alpejægere til Haderslev. En del af befolkningen jublede, og alpejægerne blev da også budt hjerteligt velkommen. Før de skulle på march gennem byen, havde man omsorgsfuldt trukket en sæk ned over kejserstatuen på Søndertorv. Om det var fordi, kejseren ikke skulle se franskmændene eller det var dem, der ikke skulle se kejseren, ved jeg ikke, men »kejserens nye klæder« blev hængende, indtil man besluttede at fjerne statuen. Dette blev en hel folkefest. Jeg husker tydeligt, at man råbte hurra, da en lille kran hævede statuen af

sokkelen og anbragte den på en hestevogn, der i triumf kørte til Borgerforeningen i Slotsgade, hvor kejseren blev lagt ned i kælderen. Det var en begivenhed, man snakkede meget om.

De franske soldater forsøgte at gøre sig populære i byen, men det lykkedes ikke helt. Hjemmetyskerne viste dem hele deres foragt. Men heller ikke alle danske var helt lykkelige over denne »besættelse«. Der var for mange af de hjemvendte, der havde set de franske krigsfangelejr indvendig, og det var egentlig ingen forreklame. Dertil kom vel det helt naturlige, at fremmede tropper aldrig er populære. Nok om det. Franskmændene opførte sig roligt og eksemplarisk. Det var en meget værdig styrke med gode officerer, der rykkede ind på kasernen og lod trikoloren erstatte det røde flag. Men de nåede næppe at komme ind i mange af de sønderjyske hjem i byen.

Langt mere populært blev det under overgangstiden oprettede »plebiscit-politi«, der rekrutteredes blandt de hjemsendte soldater, hovedsageligt sådanne, der havde vist en dansk holdning. Det var gennemgående lokal-kendte folk, og selv om det var en meget urolig tid, var de i stand til at skabe en rimelig orden i byen. Det kunne nok være nødvendigt, for begivenhederne tog fart. Agitationen gik på dansk eller tysk, og det prægede hele befolkningen. Selv om vi drenge på omkring en halv snes år næppe har anet meget om alle problemerne, så førtes dønningerne dog også ind i skolen. Vi havde bemærket, at drengene fra de hjemmetyske hjem efterhånden alle gik med matroshuer, og her fulgte den tyske kokarde med. På skolens knagerække, der dengang fandtes i klassen, placeredes disse huer nu i militærisk orden med kokarden vendt ud i klassen. Træskodrengene svarede med at placere deres træsko med de spidse snuder ligeledes vendt mod klassen, og deres brogede huer

blev efterhånden forsynet med små dannebrogssflag eller bare et lille rødthvidt bånd. »Fatter Bitsch« var længe om at opdage hele det postyr, men blev aldeles spedalsk, da »tjøren endelig faldt«. Og »ham med spanskrøret« ragede det hele ned på gulvet – også matroshuerne. Han havde nok læst skriften på væggen. Måske fattede vi ikke rækkevidden af det, der var ved at ske, men tidens problem kunne ikke undgå også at præge børnene.

Dansk eller tysk - et voldsomt problem

Jeg var elleve år, da den voldsomme agitation omkring den fremtidige landegrænse tog fart. Det er ganske givet, at den tids afvekslende stemning har præget min vej og mine standpunkter fremover. Men netop på det tidspunkt har jeg ikke været i stand til at fatte situationen tilstrækkeligt, og de efterfølgende linier bygger på senere studier. Vort hus var hjemsted for mange modstridende opfattelser. Far og mor var danske. Derom hersker der ingen tvivl. Mest tydeligt blev det kendt, da det kostede noget at være dansk. Længe før krigen afholdtes der valg til sygekassen. Her havde kvinderne ikke stemmeret, men mændene kunne møde frem. Valget var dog ikke hemmeligt. Vælgeren skulle højt og tydeligt meddele, hvem han ville stemme på. Og far var i tvivl. Ikke om hvor han ville stemme, men om det var klogt at gå til valg. Han havde jo et lille job ved kommunen, og selv om det ikke var en tjenestemandstilling, så kendtes der eksempler på, at også en simpel arbejdsmand blev fyret, når han ikke tro og lydigt fulgte systemets herrer. Men mor, der gik med den tyske avis, havde ingen betænkeligheder. Hun sagde: »Gå hen og stem som et mandfolk efter din overbevisning. Hvis det ikke passer de høje herrer, så finder du nok noget andet at bestille.«

Dette var længe før krigen, og mine forældre har næppe ændret overbevisning efter at have oplevet krigens elendighed og tabet af deres ældste søn. I vort hus boede imidlertid min ældste søster, og hun var gift med Jakob, der var en brav og tro arbejder. Han var ansat som fyrbøder ved amtsbanen, hvor han også var skattet som en

prægtig arbejdskammerat. Men han kunne jo ikke snakke sig fra, at han var født i Rhinlandet. Det var derfor ganske naturligt for ham at lytte efter den tyske agitation, og min søster fulgte selvfølgelig sin mand. En anden søster, der hele tiden havde tjent tyske herskaber, var præget af stemningen der. De to hjemvendte brødre, der arbejdede i Danmark, havde næsen fuld af krigen og det tyske system. Men trods disse brydninger havde vi det herligt i det gamle hus, og vi tog skyldigt hensyn til hinanden i vor familie. Dens samhørighed gik foran alt, og det var, har far senere fortalt, også årsagen til, at der ikke blev hejst flag på huset, da afstemningen kom.

At problemerne ikke var lette at løse, har jeg først senere opdaget. Det er nok rigtigt, at både far og Jakob hældede til Socialdemokratiet. Og så havde Jakob det lettest, for den socialdemokratiske landsledelse i Kiel havde den opfattelse, at Nordslesvig ville blive forsømt og ligge som en udmark i det lille Danmark. Derfor førte man en stærk og pågående agitation for at få arbejderne til at stemme tysk. Partiet sendte nogle af de dygtigste folk ud i agitationen for at overbevise arbejderne om, at det var mest fordelagtigt for dem at blive under den nye Weimar-republik. Det danske socialdemokrati i København tolkede situationen derhen, at det alene tilkom befolkningen i landsdelen at afgøre sin egen skæbne. Stauning nægtede at være med i agitationen og henstillede kraftigt til de tyske socialdemokrater om at overlade afgørelsen til befolkningen selv. Men de tyske socialdemokrater fik det heller ikke let. Allerede før krigen havde far været med til de første møder i den danske arbejderforening for Nordslesvig. Nu var far slet ikke nogen agitator. Mor kunne bedre fremsætte sine meninger, hvis det gjaldt, men heller ikke hun stræbte efter tillidsposter.

Den danske arbejderforening fik sin besøgstid. Tusinder af krigsdeltagere var mere end trætte af de tyske myndigheder, og de faldt let for arbejderforeningens agitation. Foreningen bredte sig som en lynild over hele Nordslesvig. Overalt skød der afdelinger op, og tillidsmændene var på færde tidligt og silde. Mærkeligt nok fik enkelte fremstød i anden zone ingen tilslutning, men fra Als til Tønder og fra Bov til Kongeåen gik hvervetrommerne, bestandig og uden ophør. Foreningen havde sine tillidsmænd i alle fagforeningerne, og her havde man faktisk let spil. For netop her var man grundigt træt af de tyske overgreb, ligefra Bismarcks tid til krigens afslutning. Og man kunne henvise til den danske fagbevægelses store indflydelse. Selv om Socialdemokratiet officielt fulgte parolerne fra Kiel, gik disciplinen dog ikke så langt, at man ville fratage den enkelte sin selvbestemmelsesret. Det var vist klogt af denne politiske organisation.

De Uafhængige og Spartakisterne blandede sig ikke i disse problemer. De ville revolutionens fortsættelse, og nogle af dem regnede med, at de havde større chancer i Danmark. Alt dette kunne min lille drengehjerne imidlertid ikke kapere. Senere har jeg dog kunnet nikke genkendende til mange beretninger fra afstemningskampen og må fuldtud erkende, at det var rigtigt, som en af Sønderjyllands største historikere både skrev og sagde ved genforeningens 50-års jubilæum: »Hvis ikke bønderne i landdistrikterne og arbejderne i byerne så talstærkt havde bekendt sig til danskheden og bekræftet deres overbevisning, var Nordslesvig næppe blevet dansk i 1920«.

Så kom den dag - -

Længe før afstemningsdagen var byen præget af denne begivenhed. Tyske og danske plakater lyste overalt. Et væld af propagandaskrifter bragtes ind i hvert hjem, og det ene møde afløste det andet. Somme tider var jeg helt alene hjemme sammen med min søsters lille datter. Det skete nu ikke ofte, for man gik til møder på skift. Myndighederne havde truffet den beslutning, at alle, der var født i Sønderjylland, havde stemmeret. Det gjaldt både for dem, der nu boede i Danmark og for dem, der boede i Tyskland. Derfor kom der mange tilrejsende. De fleste danske kom med skib, så deres modtagelse skete på havnen. Denne blev gjort så festlig som muligt. Alpejægerne gik iøvrigt direkte ind i stemningsmaleriet. Blandt andet drog de med fanfarer og fakler gennem byen, og det var ikke, som normalt, hovedstrøgene, der fik besøg af dette optog. De havde tid nok og tog smågaderne i den indre by med. Morsomt var det at se dette fakkeltog bane sig vej over Lille Klingbjerg. Det skete aftenen før afstemningsdagen.

Tyskerne ankom med toget, og derfor fandt den tyske modtagelse altid sted på Haderslev station, altså det nuværende Haderslev Vest. Her blev de modtaget med sang og faner, og bagefter marcherede de alle gennem byens hovedgade. Det skete så ofte, at hvis man skulle vurdere afstemningsresultatet efter »festtogene«, var byen aldrig blevet dansk. Tyskerne fik det allerstørste antal stemmeberettigede til byen. Man pressede voldsomt på og tilbød dem gratis rejse til det »næsten forjættede land«. Man fandt frem til folk, der tilfældigt var født i

byen på gennemrejse, og som aldrig havde været her siden. De anede ikke, hvad det drejede sig om, og de kunne ikke andet end stemme tysk.

Agitationen var velorganiseret. I skolen fik vi alle udleveret de tyske faner, vi ønskede, for at kunne være med til at farve festtogene rigtigt. Jeg har nu indtrykket af, at det mest var Friedrichsschule, der stod for flaguddelingen, og jeg kom da også trissende hjem med en fane. Det var et flag på omkring en meter og var sort-hvidt. Igen det preussiske flag. Det var ligesom de forhadte farver skulle forfølge os. Mor var dog ganske respektløs. Konsekvent rev hun omgående flaget af stangen. Stumperne blev brugt, meget nyttigt, til henholdsvis karklud og gulvklud. Den lille hvide stang lå endnu i mange år på vort loft og mindede om denne begivenhed.

Gæsterne fra Danmark drog også gennem byen, men i disse optog var flagene ikke så overvældende. På det felt kunne vi ikke hamle op med tyskerne. Disse skulle dog ikke tro sig sikre. I 56 år havde danskerne ventet på denne dag, og den 10. februar var der ingen tvivl. Flagene malede byen rød og hvid. De enkelte tyske flag, der hejstes, druknede i den overvældende mængde danske flag. På denne dag var de danske enige. Alt, hvad der kunne splitte, var sat til side. Nu skulle der stemmes dansk, og man var meget tryk ved, hvordan det ville gå.

Også i vort hus var der gæster. Der var kommet gamle venner fra Bremen og Wilhelmshafen, og der var kommet ligeså mange fra Danmark – så der var en ganske hyggelig stemning i det lille hus. Men der var ingen »slagsmål«. Man tog hensyn til hinanden, og mor havde en sjælden evne til at skabe »smult vande«. Far var meget opstemt af den store dag. Han havde fortøjet afstemnings-skibene og havde hilst de mange velkommen, så han gik rundt i en feststemning hele dagen. Og begge

mine brødre var gode fortællere, så det blev helt igennem hyggelige stunder. Det var jo også en dag til at være »inde« i. Stormen piskede med flagene. Regn og slud afløste hinanden, og rigtig koldt var det. Først hen under aften mildnedes det hele. Men befolkningen så symboler i alt. Vejret blev udlagt sådan, at tyskerne ville protestere så længe som muligt, og først, da de måtte erkende nederlaget, mildnedes vejret.

Bertel og Johannes havde købt et par grammofoner. Også en hel del plader havde de sikret sig, så der var musik i huset hele tiden. Det var jo før radio og TV var opfundet, så nu blev vi trænet i musikalsk baggrundsstøj. Det hele var købt til senere anvendelse på en helt anden front, men apparaterne blev godt brugt netop i disse dage, og gæsterne var glade for denne underholdning.

Mor havde uendelig travlt i køkkenet. Heldigvis var hun blevet rask efter gennem en influenza at have været bundet til sengen i alt for lang tid. Nu tumlede hun med gryder, pletter og pander, for gæsterne skulle have god mad, og mine brødre havde sørget for, at der ikke manglede forsyninger. Det klaredes alt sammen, og ved fordeling af puder, dyner, tæpper og hvad der ivoirigt kunne bruges, skaffede hun også sovesteder til gæsterne. Sofaer, stole og madrasser skabte hele huset om til et nødherberge, men det var nok det samme i mange, mange andre hjem, for hoteller og gæstgiverier var forlængst overfyldt med gæster. Endda kasernen var taget til hjælp. Og her kom mors morsomme bemærkning om, at »nu kan tyskerne sove i den ene stue og danskerne i den anden, og vi kravler op på loftet.« Det var nok mere hyggeligt end ondt ment, og da mor sagde det med et stort smil, lo vi allesammen.

Vi vidste alle, at der ikke ville blive nogen nattehøj, men heri lå hele denne menneskelige hensyntagen

til hinanden, som netop denne brogede familie var oplært i.

Allerede hen imod aften på afstemningsdagen drog de første danskere afsted med dampskibene. De, der boede hos os, rejste med toget nordpå. Men de, der var kommet langvejs fra, ventede til næste dag. De ville først se afstemningens resultat.

Og så blev det aften. Regnen var stilnet af, og det blev sådan en klam og kold, men stille og mørk aften, som egentlig er helt normal i februar måned. Hen på aftenen bad far mig tage min trøje på, og så gik vi begge en tur i byen. Der var noget særligt over denne spadseretur, for det var egentlig første gang i mange, mange år, at vi to gik med hinanden i hånden, og jeg forstod, at far spekulerede meget over, hvad vi skulle opleve. Vi gik til Harmonien, de danskes samlingssted i byen. Her stod mange mennesker, og snakken gik ganske lystigt imellem dem. Humøret var højt, og far blev hurtigt rigtig glad i dette selskab. Mange hilste på os og snakkede om, at nu var det afgjort. Nu blev vi danske. Så blev der pludselig helt stille. En mand viste sig i et af vinduerne i øverste etage. Han kunne meddele et par afstemningsresultater fra oplandet. De viste overvældende flertal af danske stemmer. Så råbte hele den store, ventende skare hurra igen, og da det havde gentaget sig mange gange, begyndte folk at synge. Det var »Dejlige Danmark«, de sang, for netop denne enfoldige tekst var blevet meget populær i afstemningstiden.

Da vi noget senere gik hjemad, kunne jeg føle, at far var glad og lykkelig, og også mors ansigt lyste op, da hun fik en stille beretning om vor bytur. Og så kom nok dagens store overraskelse for far og mor. De to gæster fra Bremen og Wilhelmshafen, der var rejst til Haderslev på tyskernes regning, ønskede far og mor tillykke med resultatet. Vel var de nok kommet efter opfordring fra

tyskerne og var blevet modtaget med faner og megen halløj, men da de endelig var kommet hjem til os og havde mærket stemningen her, havde de mindedes deres barndomshjem i Haderslev. Dette havde også været dansk, og nu betroede de far og mor, at de havde følt det som en pligt at følge befolkningen. De var glade for, at de havde været med til at stemme deres barndomsby tilbage til Danmark. Far var rørt til tårer, men mor sagde omgående: »Det har jeg hele tiden anet, men ikke vidst – – og nu skal vi have en rigtig god kop kaffe, inden vi skal til ro.«

Senere har stemmetallene vist, at de ikke var de eneste af de af den tyske propagandamaskine til Haderslev hidkaldte gæster, der havde tænkt sig om og blæst de tyske paroler en lang march, da de stod i stemmerummet, hvor ingen kunne kontrollere, hvem og hvad de stemte for.

Også min svoger Jakob og søster Tinne havde været på bytur. De havde svært ved at tro på den danske jubel, og da de vidste, at tyskerne som regel var samlet på Borgerforeningen, gik de derhen, men måtte erfare, at der her ingenlunde herskede sejrstemning. Nu troede mange tyskere, der ikke havde sat sig ind i sagerne, at verden ville forgå. Og her kom så mors evige tolerance igen til udtryk. Jeg hørte hende ofte sige: »Jamen Tinne da, tror du da virkelig, at det hele blir så forandret. Husk da på, at vi blir skam også boende her.« Her mødte jeg for første gang den kendsgerning, at når kvinder endelig gribes af en patriotiske stemning, så bliver de ofte mere fanatiske end mændene. Jeg husker tydeligt, at Jakob, der jo var født ved Rhinen, tog det hele meget mere roligt. Han havde nok en anelse om, at det hele ikke gik så galt, som »Æ Grenzpost« havde spået, og han meldte sig også som en af dem, der igennem fagforeningerne forlangte deres løn udbetalt i danske kro-

ner, fordi den tyske marks købekraft var meget ringe. Disse krav var nok den første konsekvens af afstemningen.

Så var det hverdag igen efter afstemningens fest. Dage var grå og almindelige. Den store nationale kamp var forbi, og landsdelens skæbne var afgjort. Mange engagerede sig nu i kampen om 2. Zone, indtil man også der havde afgjort dens skæbne ved en afstemning, der delte Slesvig. Man forberedte sig nu til genforeningen. Man delte sig politisk i de interesser, man havde med ligestillede i »det gamle land«. De mange danske arbejdere, der hidtil hovedsagelig havde samlet sig om de mere nationale interesser, fandt hurtigt deres vej, – for de flestes vedkommende til Socialdemokratiet. Sønderjylland var blevet et dansk land.

Tiden derpå -

Hverdagen efter festrusen blev nok grå, kold og vinterlig; der var uendelig mange emner, der fulgte i »kølvandet« på afstemningen, og debatterne fortsatte uindskrænkede. De tysksindede var nok slået, men slet ikke stoppet, og de stillede omgående forskellige krav. De havde fuldstændig glemt, at de danske havde måttet tåle 56 års undertrykkelse. Tyskerne havde hidtil haft alle forrettighederne, og dem ville de blive ved med at have. I dag kan man ryste på hovedet af de ting, som de dengang krævede gennemført. Hjemmetyskerne er værre end burrer. De hager sig fast overalt og tror, at hele verden er deres; de bliver så ualmindelig smækfornærmede, når man ikke bøjer nakke for deres hovmod.

Her bare et eksempel, hvad man hittede på, efter at omkring 75 % af befolkningen havde bekendt sig til danskheden. Man måtte erkende, at landsdelen skulle ind under dansk administration, men uanset dette krævede man, at det tyske sprog skulle være hovedsprog. Myndighederne skulle vedvarende bibeholde dette sprog, så behøvede man ikke at udskifte tjenestemænd. Også i skolerne skulle det tyske sprog være hovedsprog, men – måske af en særlig overpreussisk nåde – skulle der gives eleverne nogle timer ugentligt i dansk sprog. Og med krav om dette på særligt trykte lister gik »de troende« fra dør til dør for at kapre underskrifter. Det var fine borgere, der påtog sig dette job, for så troede man, at sønderjyderne ville følge opfordringen til at være med. Far og mor var begge hjemme, da listebæreren kom. Jeg blev jaget ud på gaden til de andre drenge, da man

havde fået manden anbragt på en stol. Jeg hørte således ikke, hvad der blev sagt, men jeg så, at listebæreren var rigtig ophidset rød i hovedet, da han gik igen. Så forstod jeg, at han havde fået »læst sine levitter« – nok mest af mor. Da jeg senere kom ind igen, fortalte far mig, at jeg snarest mulig ville blive tilmeldt den danske skole, og det skulle jeg ikke skamme mig for at fortælle læreren, når jeg blev spurgt.

Iøvrigt skete der på det tidspunkt en hel del forandringer i min tilværelse. Mor var holdt op med at rende rundt med aviser, da min søster blev konfirmeret. Efter at vi så i et par år havde læst » Æ Grenzpost«, afbestilte far bladet, og vi fik »Modersmålet« i stedet for. Forlængst havde jeg lært at læse i dette blad. For mor holdt os til det danske sprog. I de mørke krigsår måtte jeg læse op af de danske blade for hende. Vi fik engang imellem fat på Familiejournalen og Hjemmet, og jeg skal gerne indrømme, at Knold og Tot, Lurifaks og senere Gyldenspjæt var med til at give mig grundskolen i det danske sprog. De betød mere for os i grænselandet, end vor tids »Anders And« og »Supermand«. Og ligesom jeg ikke havde haft vanskeligheder ved at komme i tysk skole, fordi min svoger Jakob altid gik og snakkede med mig på tysk, således havde jeg heller ingen vanskeligheder ved at følge med i den danske skole, hvor vi jo nu blev undervist i modersmålet. Og selv om vi snakkede »ha'sledansk« derhjemme, så havde ugebladene lært mig en mængde rigsdanske ord.

Nå, foreløbig ville jeg passe min skole, indtil en omflytning fandt sted. Men så kom der igen noget nyt for mig. Fra den tyske avis kom de en dag til mor og spurgte, om hun ville overtage en avistur igen. Et af bladbudene havde svigtet. Det ville mor nu ikke, men hun opfordrede min søster Tinne til at tage jobbet. Søster gik da også igang med turen, og en tid var jeg med for

at hjælpe. Men Tinne kunne ikke holde de mange trapper ud, og så blev man enige om, at det job kunne jeg nok klare selv. På den måde kom jeg alligevel til at vandre i mine ældre søskendes fodspor. Jeg havde hver dag en ordentlig tur. Alt, hvad der fandtes af læsere syd for Sønderbro ved Møllepladsen, skulle have avisen af mig. Arøsundvej, Åbenråvej og Sdr. Otting med sidegader var mit distrikt. Det var en god vandretur hver dag, suppleret med mange trapper. Da lærte jeg at kure ned ad trappegelænderne. Det sparede mig for mange trin. Denne bladtur beholdt jeg til min konfirmation. Jeg stoppede først den 1. april 1923, men det betød også, at jeg måtte ud med blade mandagen efter konfirmationen, da alle kammeraterne morede sig med at drage byen rundt og spille voksne. Nå, det medførte da også, at mange af læserne sendte lykønskingskort og smågaver til deres tro bladbud.

Og ind imellem havde bladet ændret karakter. »Æ Grenzpost« forsvandt kort efter afstemningen, og i stedet oprettedes der en lokal redaktion af Apenrader Tageblatt, der overtog alle abonnenterne. Men det tog jeg mig ikke så nær. Pengene lugtede heller ikke dengang, og vi havde hårdt brug for dem. Jeg kunne således selv betale mit konfirmationstøj – endda med en bredskygget filthat og en skjorte med knækflip. Det var jo normen dengang. Heldigvis lærte jeg ret hurtigt at undvære den slags overflødigheder. Men i dette hele oplevede man igen et paradoks, som der var og stadig er så mange af i et grænseland. En dansk dreng, der oven i købet havde tilknytning til den senere børneorganisation DUI, var budbringer for den tyske avis i det genforenede Sønderjylland. Og han overlevede og blev hyl-det af de tyske læsere.

Men tilbage til 1920. I slutningen af maj fik vi besked om, at vi fik en forlænget sommerferie. Nu ville lærerne

gerne vide, hvem de kunne vente at se igen, når skolerne igen begyndte at virke. Vi fik da også en forklaring om, at nu skulle skolerne deles. Der ville komme en helt ny lærerstab til de danske skoler, men mange af de tyske lærere ville fortsætte i den tyske skole. Jeg var en af dem, der frejdigt bekendte, at far havde sagt, at jeg skulle i dansk skole. Flere fulgte efter, men de fleste ville ikke rigtig ud med sproget. Og med en snak om dette gik rektorens sidste time i sjette klasse. I næste time skulle en anden lærer uddele de sidste rettede stile. Det var de stive stilebøger med papbind, og de blev efterhånden smidt direkte i hovedet på eleverne. Jeg fik dog min bog udleveret med udtalelsen: »Das könnte viel besser sein.« Jeg sagde ingenting, og det var nok klogt, for læreren blev mere og mere ophidset. Da timen var forbi, beordrede han os til at blive siddende – og så kom gamle »fatter Bitsch«, som vi kaldte ham. Han var sådan set, trods alt, klassens gode ånd, og han havde mange gange betroet os, at han holdt af os. Nu holdt han en lille rørende afskedstale til os, og mens tårerne trillede ned under hans briller, og han bestandig pudsede næse, gav han hver eneste af os hånden og sagde »Auf Wiedersehen«. Det blev nu ikke noget gensyn med mig, for det var min sidste dag i den tyske skole. Og så stak vi af, hujende og skrigende som før enhver ferie. Vi skænkede det vel ingen tanke, at det var et tidsskifte, og at mange af os skolekammerater aldrig mere ville mødes.

Så blev vi »rigtig« danske

Selv i den mest begivenhedsrige tid er det ofte de små oplevelser og indtryk, man mindes længst. Tiden omkring afstemningen var nok den, der satte sindene mest i bevægelse, men de måneder, der fulgte, var så fulde af uro og afvekslende begivenheder og langvarige drøftelser, som jeg ikke har nogen reel mulighed for at mindes. Noget har dog sat sig fast. Mine brøders festlige beretninger om deres ophold i Kolding og de ture, de havde i den forbindelse, satte præg på vort hjem. Og så var der marinesoldaten, der blev det, alle vidste, men ingen ville sige ligeud, manden, der tjente guld på fordækte import og åben sortbørshandel, og som havde så mange penge, at han ikke kunne vise sig på en restauration uden omgående at bestille en omgang til hele huset. Havde han lyst til lidt fest, bestilte han lokaler og musik og indbød alle til at have det sjovt til langt ud på natten. Derhjemme havde vi efterhånden fine grammofofoner stående i hver eneste stue, ja endda under sengen. Der var også samlet et helt lager af porcelæn og køkkenredskaber. Nu var den tyske industri ved at komme igang, og så gjaldt det om at købe. Næppe troede jeg mine egne øjne, da jeg en dag, mens jeg gik og rodede på loftet, så en splinterny og skinnende cykel ligge på overloftet. Det overraskede mig meget, og om natten drømte jeg mig siddende på denne cykel på Lille Klingbjerg med alle kammeraternes misundelige øjne rettet mod mig. Den cykel kiggede jeg ofte efter, men da der så kort efter blev lagt en ny damecykel derop også, ville jeg have besked. Hvad skulle de cykler ligge deroppe

efter, når jeg havde så hårdt brug bare for den ene. Så forklarede mor mig, at det jo var noget, der hørte sammen med forventningerne til genforeningen. Det var en slags investering, hvad det så skulle betyde. Det var noget, mine brødre havde skaffet, ligesom alle grammofonerne, og det hele blev nok hentet og kørt væk en dag. Genforeningen, ja det var, når kongen kom og besøgte vor by. Så ville der blive festet, for så var vi først rigtig danske. Og for ikke at lade dummere end jeg var, sagde jeg bare »Nå« – og ærgrede mig videre over, at der lå cykler på loftet, som ikke blev brugt.

Jeg forstod nok, at min tyske avis ikke delte den almindelige forventning til genforeningen, men at den i stedet bragte meddelelser om uro på arbejdspladserne, om løsningen af møntspørgsmål og andre kritiske ting, alt slået stærkt op. Og man støttede fortsat ivrigt kravet om, at skolerne skulle forblive tyske. Desuden fortalte man arbejderne, at de ville blive ladt i stikken, og man forventede, at landsdelen ville blive en udmark under dansk styre. Danskerne glædede sig imidlertid til genforeningen, og far og mor ligeså, selv om de stadig tog uendelig meget hensyn til min svoger og søster. På genforeningsdagen var far tidligt på færde. Mor ligeså. Vi skulle ud og se, hvad der skete i byen. Far vidste, at kongens hest var placeret på marken nord for kløften, og at han jo skulle ride ind i byen. Nu ville far gerne, som gammel herskabskusk, se denne hest. Vi gik derfor op igennem kløften, og her så vi, at ritmesteren og et par lakajer allerede stod og passede på den smukke, brune hest. Vi vidste, at kongen var redet ind over grænsen på en hvid hest. Den var lånt på egnen hos en dansk landmand i anledningen. Men i Haderslev ville kongen ride på sin egen trofaste hest.

Vi havde stået og kigget lidt, da vi så en række biler komme fra Christiansfeld. De gjorde holdt; kongen steg

ud, gik hen og hilste på ritmesteren og steg så, frisk og rask til hest. Da kunne vi nysgerrige, der var samlet bag hegnet, ikke holde os tilbage, og en mand udbragte et kraftigt besvaret: Leve kongen, det første i Haderslev. Men hesten blev skræmt og gav sig til at løbe. Vi oplevede så alle det katastrofale, at kongen, der endnu ikke havde fået fat i tøjlerne, ligeså stille faldt ned på jorden. Bestyrtet løb ritmesteren og lakajerne til, men kongen rejste sig og vinkede til os nysgerrige. Han var ikke kommet noget til. Kort efter sad han igen på hesten, og mens han foran den festlige kortege langsomt begav sig ned ad Christiansfeldvej, nærmest løb far og jeg igennem Kløften. Nu skulle vi ned i Nørregade og se hele det festlige optog. Lige ved den skole, jeg havde forladt, var der rejst en stor, blomstersmykket æresport, og oppe på den stod der en række hvidklædte piger og drysede små blomsterbuketter ned over kongens følge. Der blev holdt velkomsttale, og der blev råbt hurra og sunget og jublet, og det var en rigtig festlig dansk begivenhed. Jubelen gentog sig hele vejen frem, og de kongelige blev hyldet, som Haderslev først mange år senere hylkede nogle militære personligheder, der ganske vist kom den anden vej som befriere. Derefter gik far ned til havnen, for han skulle være til rådighed, når kongeskibet skulle fortøjes.

Og jeg skulle ned og hente den tyske avis, der uhøfligt nok også udkom på denne festdag. Jeg var nok lidt forsinket, og jeg havde voldsomt travlt, fordi jeg selvfølgelig ville ned på havnen for at se kongeskibet. Jeg for op og ned ad trapperne og rendte langs vejene, mens jeg igen kom til at tænke på de dejlige cykler på overloftet derhjemme. Jeg kom endvidere til at tænke på, at jeg egentlig ikke havde mærket nogen forandring ved at blive »rigtig dansk«. Den tyske avis gav mig selvfølgelig ingen impulser i den retning, og kongen rejste jo videre

med hele sit følge. Vi vinkede til ham og dronningen og alle prinserne og prinsesserne og lakajerne. Der blev igen råbt hurra, og så kunne vi i »Modersmålet« følge hans videre færd gennem Sønderjylland. Ja, og så skulle det hele jo til at falde i lave igen, sagde far, men han var da godt tilfreds med, at byen igen var blevet dansk. Han lærte aldrig at tale tysk.

Politisk nyorientering

Næppe var genforeningsfesterne overstået, før den direkte politiske propaganda satte ind. Hidtil havde valgene i grænselandet været ret ukomplicerede. Det gjaldt om at stemme dansk eller tysk. Der var også tale om socialdemokrater, men alt det havde vi som drenge næppe fattet. Jeg vidste, at der var en dansk forening, hvor far og mor var medlemmer, men det var ikke noget, vi spekulerede så meget på. Det faldt helt naturligt. I ventetiden, der gik fra krigsafslutningen og til afstemningen, opstod der nok en hel del nye partier, og vi fattede, at arbejderne først og fremmest krævede ordnede lønforhold, ordnede levevilkår, levnedsmidler og arbejde. Det samme gjorde andre grupper af befolkningen. Købmænd ønskede nye betalingsforhold og stabile priser, landmænd krævede ordentlig betaling for deres varer, og alle, uden hensyn til hvad de var, ville ikke mere i krig. Det gik tværs igennem partier og nationale kredse.

Men det må her være helt naturligt, at der indføres en forklaring på forskellige spørgsmål, selv om denne forklaring bygger på noget, jeg senere har fået berettet eller har fået kendskab til ved forskellige studier.

Det socialistiske røre havde også sat dønninger ind over Nordslesvig. Jo mere Bismarck i Berlin, Mathias von Köller i Slesvig eller den skrappe redaktør Strackerjan ved »Æ Grenzpost« havde forsøgt at hindre socialisterne, des mere havde deres ideer bredt sig. Det var da også ganske klart, at hvis den danske vælgerforening i Nordslesvig ikke tog højde herfor, ville den miste arbej-

dernes stemmer. Derfor oprettedes i 1908 et specielt »Arbejdersekretariat«, der skulle støtte småkårsstanden imod de mange overgreb, der fandt sted. Sekretariatet skulle også sprede saglig orientering om udviklingen i landet. Og herved skabtes der faktisk et ret nært samarbejde med det tyske socialdemokrati i landsdelen. Man støttede hinanden ved de forskellige valg og hjalp hinanden, når der skete overgreb på arbejdspladserne. Med dette som baggrund måtte det føles naturligt, at de danske arbejdere begyndte at samle sig i deres organisation, men da man ville starte en speciel dansk arbejderforening, følte Socialdemokratiet det direkte som splittelse. Grunden til, at danske arbejdere ville samle sig, var dog noget helt andet. For det første kunne mange af dem ikke forstå det tyske sprog, og for det andet følte de ikke, at deres interesser varetoges tilstrækkeligt i den danske vælgerforening, der iøvrigt ikke kunne imødekomme de krav, som arbejderne stillede. Den 14. november 1912 startedes i Haderslev den første afdeling af »Dansk Arbejderforening for Nordslesvig«. Her valgtes maskinbygger Peter Mink til formand, medens arbejdsformand Jørgen Rasmussen blev næstformand. Bogtrykker Lageri og møllersvend Anton Houborg blev henholdsvis kasserer og sekretær. Det lykkedes denne nye forening at komme igennem det frygtede »preussiske nåleøje« ved at holde fast på, at man alene ville gennemføre et oplysningsarbejde. Foreningen fik endvidere beføjelse til at oprette afdelinger i alle byer og større landsbyer i Nordslesvig.

Oplysningsarbejdet indledtes ved, at sønderjydernes ledende kraft, rigsdagsmand H. P. Hanssen holdt en serie foredrag om »Den moderne arbejderbevægelse«. Mange andre foredragsholdere fulgte ham. Alle foredrag blev holdt på dansk, og man overtalte endda den danske folketingsmand Peter Sabroe til at tale, blandt andet ved

det berømte møde i Møgeltønder, hvor gendarmene jagede ham. Alt dette var nok mere, end de preussiske myndigheder havde regnet med, og ved hvert eneste møde sad derfor en gendarm nede blandt tilhørerne. Når han satte sin pikkelhue på hovedet, var det tegn på, at man skulle vogte sig, for hvis han rejste sig, ville han erklære mødet for ulovligt. Når man ville synge en sang, så gendarmen først efter i den censurerede sangbog, om den sang kunne tillades. Den slags forfølgelser var også kendt hos socialdemokraterne, men deres protester i rigsdagen, som iøvrigt fik tilslutning fra H. P. Hanssen, ændrede intet i den forskelsbehandling, der fandt sted.

Så kom krigsudbruddet 1914, og da viste det sig, at det preussiske system var både effektivt og præcist. Uanset politisk tilhørsforhold meldte man sig under fanerne. Ved fronterne fandt arbejderne imidlertid sammen igen. Meget tidligt vidste de, at når denne krig var slut, ville tingene i Nordslesvig ændre sig betydeligt. Og mens mændene var tvunget ind i en blodig krig, fandt konerne sammen herhjemme. De holdt foreningerne vedlige, og selv om der ikke kunne holdes møder, sørgede de for, at kontingentet blev hentet hjem, så kassen ikke var tom, når mændene igen kom hjem.

Krigen sluttede, mændene sivede hjem og tog fat på deres forskellige gøremål igen. Først da fik arbejderforeningen sin betydning. Her er dog ikke stedet at skrive dens historie, men det er givet, at den har fået meget stor tilslutning, da den på tværs af alle skel agiterede for, at arbejdere og småfolk skulle vende sig imod det tyske styre og stemme dansk. Det er nok rigtigt, som Flensbog Avis skrev, at denne forening bredte sig i Nordslesvig som en hedebrand. Det er nok også rigtigt, at den fornemme danske vælgerforening med skepsis fulgte arbejderforeningens voldsomme agitation, der lededes af forholdsvis ukendte mænd. Men man indrømmede, at

denne agitation var dygtigt ledet. Og helt korrekt er det, at ledelsen af det tysk styrede socialdemokrati betragtede de danske arbejdere som forræddere. Disse socialdemokrater gik nu helt og holdent over i den tyske agitation, som de nok mente at gavne arbejderklassen mest med. De priste Weimarrepublikken og satte den i forhold til det støvede danske kongedømme. De hentede landsledelsens allerbedste mænd til hjælp i deres agitation, og de spåede, at landsdelen ville blive en udmark, når den kom under Danmark. Den danske arbejderforening havde dog argumenterne i orden, og det var den, der over hele landsdelen samlede de største tilhørerskarer, selv om det alene var de sønderjyske talsmænd, der talte. Det danske socialdemokrati med Stauning i spidsen stod fast på, at denne afstemning var landsdelens egen sag. Her måtte sønderjyderne selv tage stilling til deres fremtid. Tiden, der fulgte, viste, at havde arbejderne ikke samlet sig om at stemme dansk, havde Nordslesvig måttet dele skæbne med alle de danske i Sydslesvig og havde endnu engang måtte væde tyskernes slagmarker med deres blod.

Selv om jeg, en bitte knægt, ikke fattede rækkevidden af fars og mors stejle holdning dengang, så er jeg taknemlig for, at netop de var med til at berede vejen for vor by og vor landsdel.

Så kom den tid, hvor omstillingen til de danske politiske forhold måtte følge. Dansk Arbejderforenings mål var nået. Landsdelen var blevet dansk, og nu var der ingen brug for denne forening mere. Dens storhedstid var forbi, og ganske få år senere var der kun enkelte foreninger tilbage, der nøjedes med at drive lidt selskabeligt samvær og hvor man hyggede sig om minderne. Arbejderne fandt deres pladser i fagforeningerne og i den socialdemokratiske forening. Iøvrigt var der nok, der bejlede til de sønderjyske vælgere, og en af arbej-

derforeningens ledere, Chr. Lageni, blev senere folketingsmand for de radikale.

Det er imidlertid ganske sikkert, at de fleste af arbejderforeningens medlemmer stillede sig til rådighed for Socialdemokratiet. De blev egentlig ikke budt velkommen, og der var også tendenser til, at de socialdemokratiske foreninger skulle bibeholde den tyske forretningsorden. Det varede dog ikke længe, før de kom helt i kontakt med den danske arbejderbevægelse. Det var heller ikke de ringeste, der kom fra den danske arbejderforening. Snart sad de som aktive agitatorer, og i styrelserne virkede de meget effektive. Ved de kommende kommunale valg var flertallet af kandidaterne udgået fra den danske arbejderforening. De, som man for ganske kort tid siden havde kaldt for forvildede patrioter, var nu at finde iblandt dem, der stærkest stred for at bygge et rimeligt samfund op. Socialdemokratiet i Danmark støttede dem. De sendte en mand herved, der kunne forstå befolkningen, og som satte sig i respekt i alle kredse. Det var J. P. Nielsen, der ydede en vældig indsats for, at overgangen kunne ske så fornuftigt og tolerant som muligt. – Men alt dette forstod jeg først meget senere.

Nogle roligere år

Langsomt faldt tingene i lave efter genforeningen. Efterhånden nåede vi ud over den såkaldte overgangstid, og der blev det, man kalder normale tilstande. Det havde der faktisk ikke været i hele min forløbne barndomstid. Genforeningens lange sommerferie gik, og vi blev kaldt til skole igen. Jeg skulle møde i Hertug Hans skole. Det var et glædeligt gensyn. Men da vi den første dag blev placeret i vor klasse, var vi godt sure. Vi følte os som degraderede og lavede vrøvl over for lærerne. Anledningen var, at vi havde sluttet sjette klasse i den tyske skole, og nu skulle vi begynde forfra i femte klasse igen. Nå, det spændende ved den nye skole medvirkede dog til, at vi hurtigt glemte degraderingen. Vi forstod også meget vel, at man måtte inddele os efter alder. Jeg har senere været meget taknemlig for, at jeg fik tre normale skoleår i den danske skole.

Vi lærte hurtigt vore lærere at kende – og de lærte efterhånden at vurdere »disse forsømte unger«. Det gik ganske godt, og forandringerne fra den tyske skole satte vi stor pris på, selv om det havde sine vanskeligheder. Vi begyndte jo af gode grunde ikke med Ole Bole-bogen, og for den del af eleverne, der kun havde gået i tysk skole, var det vanskeligt. Det gik lige med at tale sproget, selv om lærerne nok engang imellem kom i knibe, når deres spørgsmål blev besvaret på bredt sønderjysk. Da måtte der ofte en særlig forklaring til. Det skriftlige voldte mere besvær. I den tyske skole havde vi kun lært at skrive de gamle, spidse gotiske bogstaver, så det varede lidt, før vi blev fortrolige med de nye skriftegn,

som vi konsekvent kaldte »de danske bogstaver«. Det var derfor nok nyttigt, at vi begyndte i femte klasse. Egentlig var det jo en ganske betydelig pionergerning, som disse danske lærere, der drog til Sønderjylland, ydede, men det er der nok aldrig tænkt videre over.

Derhjemme gik det hele nu sin rolige gang. Jeg rendte stadig hver eftermiddag rundt med den tyske avis. Selv om jeg afleverede min »månedsløn« derhjemme, så var de drikkepenge, som venlige læsere stak til mig af og til, et godt supplement til mine tildelte lommepenge. Men der var også nok at bruge skillingerne til. Det havde vist sig, at jeg havde et godt musikalsk øre. I skolen fik jeg at vide, at jeg sang meget rent, og jeg sang også gerne. Og da der en overgang hang en mandolin hjemme, forsøgte jeg at få tonerne frem, men mandolinen forsvandt dog, da de glade Kolding-gæster hentede hele »investeringen«. Det viste sig nemlig, at alt det skønne, der havde forsødet tilværelsen i det lille hjem, de mange grammofoner, var indkøbt af mine brødre til nogle gode venner i Kolding. Nu kom de en søndag med vogn og hentede alt det, som mine brødre havde købt til dem, inden marken blev helt værdiløs. Det hele blev læsset på hestevognen. Det var grammofonerne og alle pladerne, (dem havde jeg nu slidt godt). Det var også de to dejlige, nye cykler, som jeg havde drømt så meget om, og det var alt det andet. Det var et par hyggelige venner af huset, der skulle have det hele, og efter at have spist middagsmad med os, trillede de afsted hen ad Lille Klingbjerg. De ville meget tidligt afsted, for de havde den mest tossede krikke i Kolding foran vognen. De fortalte overbevisende, at den gjorde holdt ved hver kro, som de kom til på vejen, og den var ikke til at drive af sted, før den havde haft et ophold. Derfor ville der nok gå lang tid, før de fik spændt fra i Kolding. Nå, de to gæster bevirkede, at de med deres lystige snak mildnede

lidt af sorgen over, at drømmen om den nye cykel brast.

Men tabet af mandolinen gav anledning til både sorg og glæde. Jakob kunne både synge og spille zither, og efter megen snak med mor, og med Jakob som hjælper, købte vi snart et instrument til mig. Det blev en »Waldzither«, et tysk strengeinstrument, der var velegnet til vandringer, let at spille på og synge til. Selvfølgelig skulle jeg også lære at spille efter noder, og derfor fik jeg et skolehefte, hvori jeg kunne finde tonerne og skalaerne. Efter en ihærdig indsats lærte jeg faktisk hurtigt at spille noget, vi kaldte »Heimatland«. Melodien var egentlig ret svær, og i lang tid, når der kom gæster, skulle jeg demonstrere min kunnen. De syntes, efter at jeg havde leveret nummeret, at jeg spillede fint. De vidste jo ikke, at det var den eneste melodi, jeg kunne spille. Dette strengeinstrument blev faktisk min mest trofaste følgesvend i en hel menneskealder. Endnu hænger det på min væg, og engang imellem frisker jeg fortids musikalske kunnen op, så godt som de lidt stive fingre klarer det. Mor syntes jo nok, at det var noget storsnudet luksus, men efterhånden blev også hun glad for mine præstationer og hævdede endda, at jeg var nået videre med min »klimperkasse«, end Johannes nåede i sin tid, da han købte en lille harmonika, som mor konsekvent kaldte for »æ Kvetschkasse«.

Dette køb skulle være en trøst for mig. Vor klasse i skolen havde nemlig forberedt en udflugt. Det var jo normalt i skolerne dengang. Vi skulle en tur til Skamlingsbanken. Vi skulle med tog det første stykke af vejen, og så skulle vi marchere resten af turen. Alle skulle have madpakke med og penge til nogle sodavander. En af lærerne havde skrevet en udflugtssang, og den skulle vi lære, før vi skulle afsted. Men jeg måtte melde fra. Jeg skulle jo passe min avistur, så det var med blandede følelser, jeg sang med på denne udflugts-

sang. Jeg husker dog, at hvert vers sluttede med:

De otte kilometer, dem tar vi som en dans
for vi er raske drenge, der går i Hertug Hans.

Og så drog de afsted på en rigtig solskinsdag. Jeg fik ikke nogen fridag af den grund. Lærerne havde sørget for, at jeg skulle møde i fjerde klasse, og det var jeg simpelthen fløjtegal over. Men mor sagde, at jeg skulle i skole, og så sad jeg hele dagen og tænkte på alle kammeraterne.

De kom da godt hjem igen – alle godt trætte. Drengene havde klaret turen fint, men lærerne var det ikke så godt med. De humpede rundt dagen efter og havde vabler under fødderne. Vor klasselærer klappede mig på kinden og sagde, at det var en skam, jeg ikke havde været med. Men dagen i fjerde klasse fik følger. Her mødte jeg en lærer, som jeg aldrig glemmer. Mit ophold i hans klasse var ingen straf, men det mente han, og da han begyndte at hundse med mig, svarede jeg igen, og så slog han mig oven i hovedet. Siden blev det ham næsten en vane. Uden nogen grund slog han mig i de kommende uger, hvor han traf mig, hvad enten det var på gangene eller på legepladsen. Til sidst klagede jeg over det til min klasselærer, og da han havde forhørt mig om sagen, sagde han, idet han henviste til, at læreren var en meget lille karl: »Kære Peter, husk altid, at små hunde bjæffer mest.« Men han tog sig af sagen, og jeg fik fred. Siden er den lille lærer blevet et kristent menneske, der optræder på missionsmøder og lignende, så jeg håber, at han har fået aflad for sine forsyndelser mod mig, der var værgeløs.

Året efter gik skolens udflugt til Vejle og Munkebjerg, og nu syntes mor, at jeg skulle med. Hun delte så bladturen med min søster, og jeg nød turen som en rigtig fridag. Men jeg husker, at jeg som en lille tak havde et par små souvenirs med til mor og søster. Iøvrigt havde

jeg let ved at få tilbragt min fritid. Der var en flok gode kammerater fra skolen og fra gaden. Desuden var der en sportsklub, der hed »Sparta«, og jeg blev optaget på klubbens ynglingehold. Vi skulle spille fodbold. For mit vedkommende virkede jeg mest som bagstopper bag målene. Der var jo ingen net mellem målstængerne dengang, og sportsmand blev jeg aldrig.

Der var dog også startet en afdeling af DUI. Jeg ville ikke købe en hvid matrosbluse, som man brugte dengang, men jeg fik alligevel lov til at trave med på foreningens ture, hvor vi havde det meget sjovt. Det var stenhugger Hein og murer Snitkær, der var ledere af foreningen, og de forstod på en god måde at holde styr på ungerne. Så skete der det, at mor syntes, jeg skulle have en cykel. Hun havde snakket med min onkel, der var smed i Skovby, og en dag stod han med en cykel på vor trappe. Det var selvfølgelig en brugt cykel, men jeg var glad og lykkelig for den, og det er egentlig mærkeligt. Jeg har vel nok haft en tre-fire cykler i min tid, men jeg har aldrig ofret en ny cykel på mig selv. Det har altid været brugte cykler, der afløste hinanden. Så trillede jeg da løs. I den første tid kunne jeg nok holde balancen, når jeg kørte, men jeg måtte altid hen til en trappe eller en sten for at komme op på »dyret«, og det var ligeså svært for mig at få standset. Jeg væltede mange gange og slog mig på både knæ og albuer, inden jeg fik lært kunsten at cykle. Den eneste, der faktisk kunne hjælpe mig lidt, var igen Jakob, der altid havde gode tekniske råd parat.

Oplysning på flere måder

Nu var årene vist så normale, som de kunne blive. Ikke alt var godt, men meget var tiltalende. Der var ikke så lidt af det, vi kaldte arbejdsløshed, men der var i almindelighed ret stabile forhold. De sidste bragte husets store begivenhed. Vi fik indlagt elektrisk lys. Det blev en helt anden tilværelse for os. Den osende petroleumslampe blev afskaffet, og nu var der lampesteder i hver stue og en enkelt stikkontakt. Endda i sovekamrene oppe på loftet var der »pærelyst«, som far kaldte det. Det var nu ikke de stærkeste pærer, der sad i lampestederne, for mors evige sparsommelighed havde sat spor også i denne oplysning. Jeg var flyttet ind i det lille kammer på loftet. Det var nu min hule med mine bøger og andre ting, så her kunne jeg om sommeren sidde og lave lektier og læse. Om vinteren var der alt for koldt hertil, men det lod sig dog gøre at kravle helt ned under dynen og så alligevel ligge og læse i en bog, der holdtes skiftevis af kolde fingre.

Arbejdsløsheden ramte Johannes, der slet ikke havde ro til dette. Bertel var i København, og også han gik længe arbejdsløs. Mens Bertel gik og håbede på arbejde, stak Johannes af fra »det forbistrede land, der ikke kunne brødføde sine sønner.« Han rejste først til Tyskland, hvor forholdene var endnu vanskeligere. Så sneg han sig over grænsen til Holland, men hollænderne snuppede ham, og så kom han i retten efter at have fået noget at spise. Hollænderne udviste ham omgående, men han fik dog valget imellem, hvor han ville hen, og så ønskede han at komme til Belgien. Politiet bragte ham derefter

til den belgiske grænse, og her fortalte man ham alle fiduser med hensyn til at komme over grænsen. Hvis han kom tilbage, ville han komme i fængsel. Men han slap forholdsvis godt ind i Belgien, fik arbejde og blev anerkendt. Senere kunne han endda sende bud efter Bertel, der fik et visum, så han ikke skulle smugle sig ind i landet. En overgang arbejdede de begge i Belgien, men Johannes havde andre planer. Han søgte den belgiske stat om at komme til Belgisk Kongo i Afrika, og det var indledningen til hans mange og lange rejser til forskellige egne på jorden, indtil han havnede i Frankrig i 1940.

Efteråret 1922 skulle jeg så begynde at gå til præst. Det varede altid et halvt år, før vi var modne nok til at blive konfirmeret. Forberedelsen foregik et par timer om ugen, og vi gik direkte fra skolen til præstegården på Erlevvej. I konfirmandsalen havde vi hver sin bestemte plads på nogle stive og hårde, grønne bænke. Det var jo ikke kødet, men ånden, der skulle være redebøn her. Præsten var en stor mand, syntes vi. Han havde været i Amerika, og der gik snak om, at han havde kristnet en bunke indianere uden at blive skalperet. Han var en mand med stærke principper, der var orden i tingene. På et lille bord foran en tavle var der, på helt bestemte pladser en karaffel med vand og et glas. Foran lå i ligeså bestemt orden Bibelen, Det ny Testamente og salmebogen. På den lille tavle var salmenumrene skrevet op, og over døren hang der et lille grønt ur, der målte tiden. To timer, ikke et minut mindre eller mere tog denne undervisning – uden pauser. Det var en hård træning for ovennævnte kød. Når vi kom ind i salen, var det første, vi gjorde, at slå det første salmenummer op. Vi kendte systemet. Præcis klokken 10 kom præsten syngende ind i konfirmandsalen, og så var det bare omgående at synge med. Men en dag gik det galt. Præsten kom syngende ind på salmen »Den signede dag –«, mens

vi brølede løs på »Til himlene rækker –«. Disharmonien bevirkede, at præsten vendte sig mod tavlen, og da han af numrene kunne se, at vi var rigtige på den, sang han uden at fortrække en mine kraftigt med på vor salme, og der blev ikke snakket mere om den ting. Vi havde så megen respekt for præsten, at vi lod som ingenting, men indvendigt morede vi os over sangerkrigen og blinkede forstående til hinanden.

Vi kunne nu godt lide denne præst, for han havde en fortælle måde, der holdt os vågen, selv om han også terpede løs på salmeversene, som vi skulle lære, men det hørte jo nu engang til – dengang. Han ville også se os i kirken – ikke hver søndag, men jævnligt, og det passede rigtigt i mors kram. Hun syntes, at jeg havde rigtigt godt af et Guds ord engang imellem og mente, at jeg blev et bedre menneske deraf. Det er jeg nu ikke helt sikker på. Jeg var slet ikke tilfreds med, at hun meldte mig ind i KFUM og sendte mig til møder der. Det var da ganske vist nogle rare og flinke mennesker at være sammen med. De havde det morsomt med at lege pantelege og andre stilfærdige fornøjelser. Men jeg kunne ikke rigtig finde mig hjemme hos dem, og så var der efter min mening for mange andagter og bønner. Jeg snød for møderne, så tit jeg kunne, og det medlemskab kvittede jeg, dog uden store protester, da jeg var konfirmeret.

Og så blev det konfirmationsdag. En kold og regnfuld martsdag, der slet ikke animerede til at vise det fine nye konfirmationstøj. Det hele var nok lidt vanskeligere end nu, for præsten stillede hver enkelt et spørgsmål, som skulle besvares. Det klarede jeg nu nemt og modtog så hans hånd på mit hovede. Der var en farlig masse konfirmander den dag. Vi var mange drenge, og der var næsten ligeså mange piger, som vi her så samlet for første gang. Det tog så lang tid for præsten at komme

rundt, at vi næsten kunne nå at forelske os i de piger, der sad lige over for os. Endelig var vi færdige, og vi var næppe kommet ud af kirkedøren, før min store søster, der plejede at snakke højt, ønskede mig tillykke. Mens de omkringstående smilede, sagde hun: »Det var skam en lang Sitzung – og koldt var det osse«. Hjemme ventede alle tanterne og onklerne på middagen, og der var kort og gaver i lange baner. Der blev en vældig snak om familiebegivenheder og spørgen om dit og dat, for man kom jo ikke så ofte sammen i familien. Selvfølgelig måtte »konfirmanden« holde for og svare på utallige ting, så det var ret trættende, og der var slet ingen mulighed for at stikke af, ud til kammeraterne for at demonstrere konfirmationstøjet. Dagen efter var alle »madammerne« fra gaden bedt til kaffe, og da har snakken nok ikke været mindre. Men den blev jeg fri for, da avisen jo ikke kunne svigtes. Det blev alligevel en god dag, for mange af læserne hittede ud af, at der var grund til en lille lykønskning i anledning af min fest. Det blev hverdag igen, og kort efter fik piben en anden lyd. Få dage senere sluttede skolegangen med, at vi gik rundt i de andre klasser og delte »bom« ud. Efter datidens norm skulle vi nu være voksne, og vi sagde da pænt farvel til alle lærerne, efter at overlæreren havde holdt en køn tale for os. Efter de to og et halvt års dansk skolegang var der ingen mulighed for fortsættelse i realklasser og lignende, så vi måtte alle ud i erhverv, de fleste som lærlinge, men en del kom i plads hos omegnens bønder.

Fra talrækker til høvlebænk

Der er næppe nogen far og mor, der ikke ønsker det allerbedste for deres børn. Min far ville aldrig sende sine drenge ud til det slæb på landet, som han selv havde oplevet. Hans sønner skulle i lære, men den første stak af til søs, for der ville han søge en fremtid. Selvfølgelig skulle jeg som den sidste også lære noget. Mor snakkede med min klasselærer om, hvad han troede, jeg duede til, og man enedes om, at jeg skulle søge ind på et eller andet kontor som lærling. Far gik så til kommunen, og det lykkedes for ham at få mig antaget som elev på kommunens kontorer. Det var dog slet ikke efter min »køgebog«. Jeg havde ikke appetit til at flytte ind på et støvet kontor, jeg ville allerhelst have været tømrer. Men det mente alle, at jeg var for svag til. Krigstidens skavanker havde nok præget mig for meget. Jeg lyttede efter alle de store muligheder, der ventede mig, og læreren lykønskede mig til pladsen – ja og så skulle det altså vise sig, at det i hvert fald ikke var den slags kontorarbejde, jeg duede til. Dertil var jeg alt for rastløs. Jeg startede altså på skattekontoret. Begyndelsen var noget afskrivningsarbejde, en masse forskellige tal, som jeg ikke forstod et suk af, og heller ikke fik nogen forklaring på. Det syntes jeg var den rene beskæftigelsesterapi. Så skulle der skrives skattesedler til alle byens borgere. En kontorassistent og lille jeg fik den opgave. Han sad ved skrivemaskinen, og jeg skulle diktere, navn, adresser og en hel del andre bemærkninger. Vi nåede op på en halv snes skattesedler pr. time, så det var lidt af en »femårsplan« at tage fat på. Det var for os begge et stresset job,

dertil kom en masse overtimer, som ingen takkede os for. Assistenten var ikke glad for aftentimerne og foreslog derfor, at vi begyndte klokken seks om morgenen. Det havde jeg intet imod, men måtte så først hver morgen banke pedellen op af sengen og bede om bagdørsnøglen. Jeg blev hurtig klar over, at det ikke var på kommunens kontorer, jeg skulle søge min fremtid. Det sjove var, at den høje kontorchef havde fået samme opfattelse. Vi skiltes som gode venner, men jeg tror nok, at far var meget ked af, at hans drøm om at se mig som ærværdig embedsmand brast. Men jeg var glad for at slippe ud af dette kontor. Jeg glemmer aldrig min udlængsel den 1. maj, da arbejderne med musik og faner marcherede forbi rådhusvinduerne, mens vi puklede løs på skattestabelen. Assistenten var selvfølgelig fin til bare at lade os kigge på optoget.

Så skiftede jeg pennen ud med høvlen. På få dage havde jeg selv fundet en ny læreplads. Det blev dog ikke hos en tømrer, men hos en møbelsnedker i Badstuegade. Aftalen blev dog, at jeg også skulle lære bygningssnedkeri. Og mor accepterede. Hun havde vist egentlig været lidt bange for det »embedsmandslæreri«, og nu fik hun travlt med at sy de stribede snedkerbluser, som 50 år senere er meget moderne blandt unge, der slet ikke vil være håndværkere. Jeg kunne altså møde standsmæssigt på værkstedet efter aftale og havde endda et blåt lærredsforklæde med, så det hele var i orden. Sådan så snedkere ud dengang, både lærlinge og svende. Mit allerførste job var at feje gade og gård. Det skulle gøres to gange om ugen, og der skulle være så fint, at der ikke lå en tændstik tilbage, når jeg havde fejjet. Jo, det var en rigtig pertentlig mester, jeg havde fundet. Oppe på værkstedet fik jeg anvist en høvlebænk og et sæt værktøj i en »tøjramme« og blev gjort bekendt med de daglige pligter. Jeg skulle hver morgen omgående

tænde op i limovnen, for limen skulle være varm, når man skulle bruge den. Jeg skulle også hver morgen med en mursten skure en slibesten jævn, for at man her kunne slibe værktøjet rigtig skarpt. Det var forresten en beskæftigelsesterapi, der ofte blev anvist i det første læreår. Mester kom også med et stort forhammerhoved og en kasse gamle, krumme søm. De skulle efterhånden rettes og hamres lige, så de kunne anvendes til »genbrug«. Det var krumme søm, som var samlet sammen igennem de seneste år, og mester syntes, at det job gav en god træning i at bruge hammeren.

Behøver jeg at fortælle, at den daglige rengøring af værkstedet også var yngste lærlings job. Den fandt sted, når det var fyraften. Spånerne skulle samles i en lukket jernkasse, ilden skulle slukkes i limovnen, og forskelligt værktøj skulle hænges på plads. Til pligterne hørte også at være til rådighed for sadelmageren, der havde til huse i kælderen, hvor han polstrede møbler engang imellem. Han havde en stor tromle med en masse pigge på, og der skulle alt blå og græs kradses igennem, så det var brugeligt til bolster. Det var et meget beskidt og støvet arbejde, og det var lærlingens job. Men ved siden af alt dette blev der også tid til at lære at bruge høvl og sav. I begyndelsen foregik alt med hånden. Jeg lærte at bruge de forskellige remedier og slap nogenlunde hel-skindet fra at lave mit første lille køkkenbord. Mester havde en god mening med vor uddannelse. Vi lærte noget og fik brugt vore kræfter. Når der skulle hentes træ på Hansborg, var det også lærlingen, der halede træk-vognen gennem byen. På værkstedet var der ingen maskiner. Vi lånte til timebetaling maskinerne på et værksted i Skibbrogade, og der var der så en maskinsnedker, der hjalp med at indstille de forskellige maskiner for os. De første år var det jo kun at tage imod det træ, som svendene puttede igennem. Senere måtte vi selv klare

dette arbejde. Spånerne skulle samles i sække, som vi også slæbte hjem på trækvognen. Intet gik til spilde på dette værksted. Trækvognen var anledning til meget slæb. For de møbler, vi leverede, blev også trillet ud på den. Og det skulle gøres, når det passede kunden. Jeg husker engang, at en meget fin mand i god tid havde bestilt et flot mahogniskab med glasdøre, løvefødder og alt dette. Det skulle være en julegave til konen og skulle altså leveres juleaften. Mester fik det dog lavet således, at skabet kunne leveres mellem kl. fire og fem. Og så måtte vi langs, svenden og jeg i pæne, nyvaskede bluser, jeg som hest mellem trækvognens stænger. Sådant et fint, poleret skab skal behandles med omhu og værdighed. Det var på trækvognen dækket med et par af snedkerfruens snehvide lagner, og da det skulle bæres op, trak mester og svend gule skindhandsker på, mens jeg skulle holde på dørene, så der endelig ikke kom skrammer på skabet. Så fik fru en da sin julegave, og hun så end ikke særlig glad ud, men var mere bekymret for, om vi nu havde tørret benene tilstrækkeligt på måtten, inden vi kom ind på gulvtæpperne. Den slags herskabsnykker var der nok ingen snedker, der ville finde sig i nu. Men jeg trillede hjem med min trækvogn, mens andre folk gik i kirke og var forargede over mit skramleri over brostenene.

Men nok var der mange problemer med at lære snedkeriet, og så var der alligevel ret mange fritimer. Aften-timerne og søndagen bekymrede mester sig ikke om. Der var derfor tid til at mødes med kammeraterne, men de tidligere skolekammerater var spredt for alle vinde, så der måtte findes nye interesse-fællesskaber. Der boede en skomager på Lille Klingbjerg. Det var en frisk fyr. Han havde været en god soldat, og han drev gymnastik. Han var afholdsmand, meget ungdommelig og så var han en mand, der satte ære i at kunne sit håndværk.

Han kunne sy støvler og de nysseligste små damesko, men det var nu mest såler og hæle, han arbejdede med, og da var der også tid til en snak, mens han slog pløkker i. Han hed Jes Lorentzen. Skomageren var socialdemokrat og medlem af D.s.U., og det varede ikke længe, før han også havde fået mig indmeldt. Men han nøjedes ikke med det. Han tog mig også med til møder, og der befandt jeg mig faktisk godt. Jeg var kun femten år, da jeg blev indmeldt, men der var et par stykker mere på min alder, og vi blev perlevenner i mange, mange år. Så mødtes vi da med de andre »halvgamle oldinge« som Dres og Johan, Christian og Jørgen og alle pigerne og blev faktisk lidt forkælede, indtil vi blev så frie og frække, at vi turde sige vor mening på møderne.

Vi havde det ganske sjovt i D.s.U. Vi sang en masse nye sange, som slet ikke stod i skolesangbogen. Vi lyttede med stigende spænding, når »Dres« deklamerede »Engelske Socialister« af Holger Drachmann eller »Gruberne brænder« af en anden af de digtere, vi slet ikke kendte. Vi larmede imod borgerskabet og rev samfundet ned i den første time, for efter kaffen og wienerbrødet at bygge et helt nyt samfund op. Der blev spillet diletant. Det første stykke, jeg så, var på tysk. Det hed »Der Sonne entgegen« og var skrevet af fru Mosegård, der var fra Haderslev, og som en kort tid havde været medlem af rigsdagen i Berlin. En vinter dansede vi folkedans. Det var med en rigtig danselærer som instruktør. Det var meget morsomme timer, og da vi skulle danse afslutning, fik vi syet brogede dragter. Jeg var stolt af mine hvide strømper og sorte knæbukser, samt den røde fløjlsvest over den hvide skjorte og dertil en broget nissehue på hovedet. Det endte med, at vi senere blev kørt det halve land og rige rundt for at vise folk, hvordan der skulle danses gammeldaws.

Om sommeren tog vi på vandreture. Det var i pænt

tøj og slips, så pigerne kunne være os bekendt. Turen gik som regel til Ulvslyst, hvor der blev drukket kaffe og plukket anemoner og skovmærker. En sådan søndag eftermiddag kom der også et DUI-orkester til Ulvslyst. De fik en sodavand og skulle så marchere tilbage. De stillede dog først op og spillede »Ja, vi elsker dette landet«, og da folk klappede, spillede de den en gang til. Vi blev enige om at følge efter DUI hjemad, og efter at trommerne havde indledt marchen, tog orkestret fat igen. Det blev igen »Ja, vi elsker – –«, og så kom DUI-lederen hen og fortalte os, at det var den eneste melodi, de kunne spille, og de var bare ude for at øve spil under march. Vi hørte melodien adskillige gange, og ind imellem sang vi nogle sange, men det gik selvfølgelig med fuld musik ned ad Christiansfeldvej, og da vi ved Gammelting trak os ud, gik DUI'erne videre, og snart efter fik vi »Ja, vi elsker –« igen, så den kærlighed ville ingen ende tage. Det må dog retfærdigvis anføres, at orkestret efterhånden kom til at spille meget godt og havde et ret alsidigt program. Men desværre holdt det kun nogle år, de unge udskiftedes for hurtigt.

Og så blev det første maj igen. Erfaringerne fra de forudgående år viste, at jeg nok fik lov til at drive rundt hele eftermiddagen for mig selv. Svendene gik jo til middag, og den ene svend sagde da til mig, at jeg bare skulle gøre rent og så blive væk resten af dagen. Men sikken et hus, der blev næste dag. Det var første og sidste gang, at mester rigtigt for alvor skældte mig huden fuld. Og han blev ved, meget længe, indtil svenden blandede sig i det hele og sagde, at det egentlig var hans skyld, at jeg havde fejret den 1. maj. Jo, selvfølgelig havde jeg været med i arbejdsdatoet for første gang, men da vi kom til torvet, stak jeg ud og sluttede mig først til hende på Naffet igen. Jeg ville ikke sådan lige demonstrere forbi næsen af min mester. Nå, det hele faldt i lave igen,

og da jeg nogen tid efter havde lavet et skab, som var ganske pænt, og som omgående blev solgt, var det tid, at jeg skulle skifte plads til et bygningsnedkerværksted. Egentlig var jeg lidt ked af den aftale, nu, da den skulle gennemføres, og mester og jeg skiltes da som meget gode venner. Vi fik senere lejlighed til at arbejde sammen på et helt andet felt. Men jeg pakkede mit kluns og flyttede, og det skulle vise sig at være et skidt bytte.

Det blev D.s.U., der blev mit tilholdssted, og ved at se tilbage på dem, der var med til at vise mig vej, må jeg nok konstatere, at de fleste af kammeraterne nåede ret langt. Dres, ja det var ingen anden end barbermester Andreas Hansen, der senere blev sønderjydernes djærve folketingsmand, valgt i Haderslev kredsen, var meget alsidig, og han kunne synge for ved sangene. Han kunne indstudere skuespil og revyer, og han kunne også holde fængende brandtaler. Christian Damberg var den lyse malersvend, der senere forestod byggeriet af andelsboliger i Haderslev for sluttelig at overtage jobbet som boligforeningernes konsulent i Syd- og Sønderjylland. Peter Olesen var også manden, der kunne pille teorierne fra hinanden og være drilsk midt i det alvorlige. Engang spurgte han således om, hvem der skulle bringe skraldespandene væk i det lysende samfund, som vi ville bygge. Han blev i mange år byens borgmester og klarede vel også at ordne renovationen. Johan Madsen var en af dem, jeg blev knyttet mest til. Han var gasværksarbejder, men fik senere et forsikringsjob og klarede sig godt. Peter Petersen, der var min jævnaldrende, var en meget dygtig snedker. Han blev fagforeningsformand, byrådsmedlem m.m., inden han alt for ung gik bort. Benne, det var Bernhardt Olsen, en herlig havnearbejder, stræbte ikke efter at komme til tops, men nøjedes med at være den prægtige og gode kammerat for alle, så længe han levede.

Fritidsglæder - arbejdssorger

Der kom nu en periode, hvor fritiden var den mest tiltrækkende. Et par gamle skolekammerater havde på en eller anden måde fået fat på en gammel, halvrådden fiskerbåd, med mast og sejl og det hele. Den lå på fiskerbådernes plads på »Æ Våjhæng«, det lille fiskerleje i den inderste havn. Navnet stammer tydeligvis fra det sted, hvor man hængte voddene til tørre. Vi havde megen glæde af den gamle plimsoller. Vi malede den, og fiskerne sagde, at det nok var malingen, der holdt den sammen. Vi sejlede tidligt og silde uden nogen som helst tanke for den risiko, vi løb, og uden forsikringer af nogen art. Vi gik dog aldrig uden for fjorden, men pløjede stolte vandet tyndt i områder, hvor der ikke var så stor fare. Vi var alle tre gode svømmere, og en dag sprang vi ude ved Starup i vandet med alt tøjet på og svømmede over fjorden og tilbage igen. Tøjet blev tørret på masten, mens vi tilbragte hele den solrige eftermiddag i de små røde badebukser. Et par trekanter, der nok var mindre end vor tids bikinier, men som var yderst populære blandt drengene. Når vi skulle ud at sejle, så var det med sportslig anstand. Jeg havde arvet et par gamle bukser af min bror. Dem havde mor skrubbet dygtigt for at få dem hvide, thi vi mødte selvfølgelig alle tre i hvide »sømandsbukser«.

Bagefter har jeg ofte tænkt på, at det egentlig var ganske fantastisk. Vi var mere end heldige med det gamle skib. Selv om vi kunne svømme, var der dog fem chancer mod en for at komme galt af sted. Men vi nåede altid i land og fik fortøjet båden. Så skete det.

En oktobermorgen, da vi ville prøve, om fjorden »kunne bære«, var vort fartøj sunket og hang i fortøjningen. Det var gået tilbunds – og det var vist heldigt for os. Der var intet at gøre mere, lappe på båden var umuligt, og vi aftalte da med en fisker, at hvis han ville fjerne vraget, måtte han bruge det som vinterbrændsel. Det var en lidt trist afslutning på en glad sommers sejlads, men den endte nok på det bedste. Vore forældre var lykkelige og kunne sove roligt for os igen. De hvide bukser blev hængt i skabet, og vi blev alle tre landkrabber igen.

Vi var med i D.s.U. Det var imidlertid minimalt, hvor meget vi forstod af politik og socialisme på det tidspunkt, men vi var troende størrelser i den armé, hvor jo ikke alle kunne være ledere og politisk helbefarne. Jeg havde dog forlængst fået min første tillidspost, valgt efter alle regler og parlamentariske bestemmelser på en generalforsamling. Der var ingen modkandidater. Jeg blev kontingent-opkræver. Det er et trivielt job, som jeg har måttet overtage flere gange. Første gang var der mange restancer, og kassereren var evigt igang med mig for at få disse penge hentet hjem. Kontingentet var latterligt lille. Lærlingene betalte 25 øre, mere voksne betalte 50 øre og de mest velbjergede måtte slippe 75 øre, alt sammen pr. måned. Lettest var det at pumpe partiformanden. Han betalte det hele en gang om året. Jeg forsøgte at hente pengene hjem. Man skulle tro, at det var let, men selv disse småpenge sad fast, for lønningerne var små. De gamle sagde ganske vist siden, at det var den bedste tid med den bedste regering, for da kostede en flaske snaps kun et par kroner og en høkerbajer 25 øre, men det er altså længe siden. Det var også en måde at måle samfundsvilkårene på.

I D.s.U. skete der en livlig udvikling på den tid. Der spillede dilettant hver vinter, der holdtes baller, hvor man dansede moderne, og der var danseaftener, hvor

det var folkedansene, der blev opfrisket. Vi fik også startet vort første strengeorkester. Det var en broget flok. Der var mandoliner og en enkelt violin, og så var der et par waldzithere med. Når vi hittede på at spille op til dans, spillede Carlo på noget, vi kaldte en Teufelsgeige – et hjemmelavet rytmeinstrument, som han behandlede på en festlig og virtuos måde. Og denne Teufelsgeige mindes Carlo Petersen endnu, når han overvåger brændingen på Haderslev forbrændingsanstalt. Takten fra kranernes brummen minder ham om spektaklet. På vandreturene var mandolinerne altid med. Det gav en fin stemning, og der blev sunget flittigt. Benne slæbte en primus med, så vi kunne lave kaffe i det fri. Det hele var faktisk indledning til en helt ny periode i ungdomsarbejdet.

Jeg meldte mig ved snedkerforbundets fagforening i juli 1926. Det var ganske vist et år, før jeg blev svend, men det var af sikkerhedsmæssige grunde. Jeg var ikke tryk ved min nye læreplads og ville derfor have kammerater i ryggen. Det har jo altid været hævdet, at en håndværker skulle vandre for at lære faget tilbunds. Men den mening var der ingen, der havde, da jeg skiftede læreplads, og jeg burde nok have undgået den flytning. Men jeg har hverken før eller siden været glad for det konstante og rutinemæssige liv, og den trummerum, vi havde på møbelværkstedet, hvor jeg hver morgen mødte før de andre, lukkede værkstedet op, fyrede op i limovnen, og hvor gadefejning og pertentlig rengøring til bestemte tider slugte meget af læretiden, var nu ikke min kost. Alligevel var »pladsskiftet« som at komme fra en sirlig stue til et pulterkammer, hvor man bestandig måtte lede efter, hvad man skulle bruge. Der stod halvfærdige ting og ventede på, at man skulle tage sig af dem. Her blev der gjort rent, når man havde lyst, og her blev man jaget fra det ene til det andet. Bestandig

begyndte man på noget nyt, inden man var færdig med det andet. Som en kedelig advarsel for mig blev den eneste svend fyret den dag, jeg mødte på værkstedet.

Mester var såmænd flink nok. Han fartede byen rundt i træsko og skjorteærmer, men altid med det blå lærredsforklæde bundet om. Og så havde han en stump cigar i munden, der hele tiden skulle tændes. Man hævdede rundt om, at det faktisk var konen, der bestemte, og noget var der om det. Stod man midt i et arbejde, kom hun rendende og gav besked om, at der var ringet, at nu skulle der hentes et gammelt vindue, som skulle lappes først. Så bandede man lidt. En formiddag var jeg sendt afsted for at lægge et stuegulv. Strøerne havde mester lagt hen nogle dage før og var så rendt hjem til noget andet. Nu ringede kunden og bad om at få gulvet lagt, så de kunne flytte ind. Det gik ganske godt og hurtigt, men hen imod middag kom mester og sagde, at jeg over middag lige skulle gå et andet sted hen og reparere en port. Det havde kunden hørt, og han tiggede mig, om jeg ikke nok ville lave gulvet færdigt, før jeg gik. Jeg mødte så igen over middag, fik fodlisterne slået om og det hele pudset af. Kunden var meget taknemlig, og der var også en drikkeskilling til mig. Jeg gik så hen til porten, fik besked om, hvad der skulle laves, men mester kom i det samme og spurgte, om jeg snart var færdig, for så — — —. Han fik ikke sagt mere, for så kom der et lille opgør, som ændrede mange ting. Jeg sagde, at jeg jo ikke var begyndt endnu, for jeg var inderlig ked af det forbandede flakkeri, hvor man aldrig blev færdig med noget som helst. Han kunne gå hjem og fortælle sin kone, at nu var jeg begyndt på denne port, og selv om hun ringede ti gange, gik jeg ikke herfra, før jeg var færdig. Nu skulle vi passe på, at kunderne ikke blev bange for forretningen og gik andre steder hen. Mester blev rød i hovedet, tyggede på sin cigarstump og sagde:

»Jamen – jamen – – – « og så grinede han pludselig og sagde: »Kom Peter – nu går vi lige hen og snakker over en kop kaffe.« I al hygelighed gik vi til banegårdens restaurant og satte os i hjørnet. Vi snakkede om arbejde og om kunder, og siden da kom vi altid til forståelse. Jeg ved ikke, om han har givet »mutter« besked, men næste morgen var jeg på værkstedet for at hente nogle brædder og andet. Da kom fruene og sagde, at jeg lige skulle et eller andet, jeg ikke fik fat på. Jeg kiggede hende lige i øjnene og sagde: »Ja, i morgen. Nu skal den port laves færdig, og så er jeg klar.« Hun blev smækfornærmet og sur, vendte ryggen til og rendte hjem. Det varede meget længe, før hun igen kaldte til formiddagskaffe.

Imidlertid nærmede den tid sig, hvor jeg var færdig med de fire års læretid. Det havde været lange læreår, syntes jeg, og selv om arbejdsforholdene ikke var de bedste ude omkring, håbede jeg dog, at jeg nu skulle tjene nogle penge, så jeg kunne få anskaffet tøj, værktøj og lignende. Lærlingelønnen var jo minimal. Jeg begyndte efter snedkerlavets tarif med fire kroner om ugen det første år, og så steg lønnen til seks, otte og tolv kroner år efter år. Og så fik jeg pludselig anelser. Mester kom med nogle skitser til en lille butik. Der skulle laves butiksdør, og et vinduesarrangement samt disk og hylde. Jeg skulle tegne det hele op efter målene, og derefter skulle jeg tage træ ud og køre det til maskinerne. Jeg opdagede da, at en anden snedkermester af og til kom og holdt øje med mig. Han var engang imellem tidligere kommet på værkstedet. Nu kom han ofte og snakkede med mester eller spurgte efter ham. Nå, som sædvanlig baksede jeg mest selv med den butik, og da den var færdig, kom begge mestrene og kiggede på den, og så blev der skænket sherry, for nu var jeg færdig med min læretid. Mere blev der ikke gjort ud af dette, og da

jeg nogle dage senere efterlyste et svendebrev, kom mester med et lærebrev og meddelte, at på lørdag skulle jeg holde op, for der var ikke mere arbejde til mig. Nu skulle hans søn i lære. Om lørdagen fik jeg så femten kroner i stedet for de tolv, men svendelønnen var jo langt højere, så resten hentede fagforeningen til mig.

Og jeg stillede mig op i køen blandt de mange andre arbejdsløse. Det var i 1927, midt om sommeren.

Slået ud - eller?

Er der noget mere nedslående end dagen efter, at man har tilbragt fire år med at lære værktøjets brug og materialernes anvendelse bare brutalt at blive sat på døren? Er nogen i samfundet mere ussel end den arbejdsgiver, der udnytter sine lærlinge til det sidste og så, når de skal tjene deres løn, smider dem over i den lange række af arbejdsløse? Slig adfærd burde straffes meget hårdt. Jeg var dybt ulykkelig, da jeg mødte på fagforeningen for at betale kontingent. Jeg var mere end vred over, at jeg var spist af med femten kroner, når jeg havde ret til mere end det tredobbelte. Men fagforeningskassereren trøstede mig lidt. Den mester skulle nok komme krybende med mine penge. Det skulle jeg ikke være ked af. Arbejde kunne han imidlertid ikke skaffe mig, men han ville hjælpe, så godt han kunne. Det varede heller ikke længe, før mesteren kom rendende med mit tilgodehavende. Han forklarede mig, at det hele havde været en misforståelse. Det kunne jeg så tro, om jeg ville. Senere har jeg hørt, at hans kone var blevet spilravende tosset, da han af angst for fagforeningen havde udbetalt mig pengene. Ak ja, jeg havde faktisk til tider lidt ondt af denne flittige mand, der i den grad var under konens »pantøffel«.

Jeg var nu med i den store arbejdsløshedshær. Det pinte og plagede mig. Tusind spørgsmål rejste sig. Var jeg dum og uegnet. Var de hænder, der endnu havde hård hud under fingrene, intet mere værd. Rastløs vandrede jeg frem og tilbage eller sad med en bog, som jeg ikke fik læst i. Jeg blev klar over, at arbejdsløshed er en samfundsforbrydelse, ikke mindst overfor de unge. Hver

formiddag stillede vi i køen på kontrolstedet. Ofte var denne uendelig lang, og humøret var trykket. Der var intet håb. Værst var det naturligvis for dem, der havde kone og børn, men mon ikke de unge i længden led mest under den tvungne lediggang? Udover turen til kontrolstedet gik jeg faktisk ikke uden for en dør. Jeg ville ikke demonstrere min »elendighed«. Så sad jeg hellere og rugede derhjemme. Far var ganske klar over, at dette ikke kunne gå. Jeg måtte have fingrene i noget. Så gik han til murer og installatør og bestilte et vandkloset. Lokummet i gården skulle indrettes som moderne WC. Jeg blev sat til at lægge nyt tag på det lille hus, og jeg lavede også en ny dør, dog ikke med udkåret hjerte, men med et lille stykke klart glas, der kastede lidt lys ind i rummet. Murermesteren ansatte mig som arbejdsmand. Det var et slæb, for de store, tunge cementrør skulle graves ned ovenpå hinanden, for at omkringliggende mure ikke skulle tage skade. Der var lige netop plads til septictankene. Al jord, vi gravede op, skulle bæres ud på gaden for at blive kørt væk. Det var et slæb, og det var mit. Jeg blev så træt og øm i musklerne, at jeg slet ikke ænsede at tænke på arbejdsløsheden. Men mureren var tilfreds med mig, og han havde en lignende opgave lige i nærheden, så jeg fulgte med som arbejdsmand også der. Medens mine timer i vort eget hus var skrevet af på murerens regning, fik jeg nu løn udbetalt lørdag middag. Efter at jeg i fire lange år havde lært et håndværk og brugen af fine værktøjer, fik jeg altså min første reelle ugeløn udbetalt som arbejdsmand. Så kunne jeg for første gang betale min mor for kosten og få gjort rent bord vedrørende kontingentet til fagforeningen. Arbejdet havde faktisk givet mig nyt mod og tro på mine kræfter, men jeg ville selvfølgelig tilbage til faget igen.

Så tilkaldte fagforeningskassereren mig. Han havde haft en snak med den mester, som min læremester havde

brugt som en slags gidsel. Han vidste godt, at min læremester var ude på fup, og at et svendegilde skulle spares. Denne snedkermester, der var tysker, havde en lidt dårlig samvittighed. Han havde så lovet kassereren, at jeg for at komme igang måtte begynde på hans værksted den efterfølgende mandag. Der var truffet aftale om, at jeg skulle have snedkernes minimalløn, men jeg skulle beskæftiges en måneds tid. Denne tyske snedkermester kendte mig godt. Han vidste, at jeg kom fra et dansk hjem, og at jeg var med i noget politisk, men det så han stort på. Så stod jeg da igen ved en høvlebænk i femseks uger, men derefter var der ikke mere arbejde. Jeg var imidlertid også kommet over min personlige krise og mødte med et mere åbent sind på kontrolstedet. Jeg havde meget tilovers for denne mester, selv om jeg senere slet ikke kunne følge ham politisk.

Og her har vi igen et af grænselandets store paradokser. Tværs over sindelag og politiske skel kommer vi hinanden ved. Min læremester var dansk, medlem af forsvarsbrødrene og hvad ved jeg, men jeg havde mistet resten af min respekt for ham. Og jeg måtte erkende, at den tyske mester var mere menneskevenlig. Jeg har arbejdet hos ham adskillige gange siden.

Jeg fik et lærebrev, hvis underskrift bestandig minder mig om ond behandling. Af lutter smålighed blev det ikke forundt mig at få et autentisk svendebrev med alle krusedullerne og underskrifter på. Lad det så være sagt. Jeg har, da arbejdsløshedens tryk lettede, haft godt og længere tids arbejde på mange ansete værksteder. Men ikke en eneste mester har nogensinde bare antydnet, at han ville se mit svendebrev. For dem alle var det afgørende, om jeg kunne bruge værktøjet og få noget bestilt. Dette skal ikke være en nedvurdering af svendebrevet som dokument. Det er et uangribeligt bevis på, at man har lært håndværket. Medens man i andre erhverv

hænger sig i pointerne på eksamensbeviser og lignende, har jeg oplevet, at en mester spurgte, om min fagforeningsbog var i orden, for han ville ikke risikere vrøvl med fagforeningen. Med eller uden svendebrev var jeg alligevel et offer for samfundsforholdene. Jeg lærte i rigt mål at kende kampen om beskæftigelse og løn og marchen i den store ungdomsarbejdsløshed.

Forfatteren ca. 1940.

På march med janer og strengespil. Forfatteren i midten med sin »Waldzither«. Amatørfoto.

Tæl også de lyse timer

Året 1927 blev i mange henseender skelsættende for min udvikling. Det bragte dog ikke lutter sorger. D.s.U., denne ungdomsforening kunne nok sprede skyerne for mig og andre. Således var jeg fuldt engageret i forarbejdet til et stort internationalt stævne i Haderslev. Blandt andet havde et par hundrede unge, tyske socialdemokrater bebudet deres ankomst, og de skulle indkvarteres. Derfor byggede vi den største teltlejr, der nogensinde var set i Sønderjylland. Den blev rejst på sportspladsen ved Louiseskolen. Det var noget ganske nyt. Ingen af os havde rejst et telt før, men det blev klaret. Teltbyen havde gader, og der var endda en festplads i midten. Gaderne blev markeret med navneskilte. Der var en Stauninggade og en Bebelgade, og pladsen hed Karl Marx-plads. Mindre kunne ikke gøre det. Teltene havde vi lejet, vist nok i København. Der var ingen underlag i dem, men vi puttede et par knipper halm ind i hvert. Så kunne man ligge blødt. Vi var velsignet med det fineste vejr, men selv om solen skinnede, sad vi inde i teltene og snakkede med tyskerne. Vi spillede og sang og lærte vel her mere om international forståelse end af de mange svulstige taler, der blev holdt. Tyskerne var kommet sejlene fra Kiel og Flensborg. Det første vi så af damperne var et stort rødt flag med sorte bogstaver. Senere kunne vi læse teksten. Der stod »Nie-wieder Krieg«. Denne fane kom til at præge hele stævnet. De tyske venner blev rigtig populære i byen. De blev bragt rundt til de mange værter, der ville bespise dem, og derved skabtes mange gode kontakter.

Hele dette stævne med demonstrationer, sang og musik og med de talrige unge deltagere fra det meste af Jylland skabte en fornyelse for os, som vi kunne spore mange år efter.

Men vi kom til flere stævner den sommer. Vi skulle både til Århus og til Vejle med faner og musik, og så enedes vi om, at en fane, som den tyskerne havde, ville vi også have. Der blev forhandlet om facon og størrelse, og arbejdet blev fordelt, for pengene var, som altid, små. Det hele ordnedes dog. Mor skaffede den røde dug og klippede den til. En maler påtog sig at male indskriften, og jeg blev sat til at lave fanestangen. Den stang var mit problem, for den skulle kunne skilles ad. Men så hittede jeg på, at de gængse polerede gardinstænger måtte kunne bruges. Vi fik også fat på et messingrør, og så blev stangen skåret over med et langt, skråt snit. På nederste stang blev messingrøret skruet godt fast, så det ragede ud over det skrå snit. Når så øverste stang med fanen sattes ned i røret, kilede den sig fast. Det var nok ikke en opfindelse, der kunne patenteres, men det var bare den sunde fornuft, også anvendt i praksis her. Vi fik vor fane. Med flammeskrift stod der fra hjørne til hjørne: »Aldrig mere Krig«. Den blev indviet efter alle kunstens og traditionernes regler, og den blev jeg så dømt til at slæbe rundt med i Århus. En lille smule ære var der i det, for jeg skulle gå sammen med den første ungdomsfane i Danmark. Det var Fremskridtsklubbens fane. Men den har slet ikke noget med vor tids Frem- eller nærmere tilbagekridtsparti at gøre.

Omtrent samtidig fik vi rigtig sving i vort strengeorkester. Vi sprang alle noderne over og spillede pr. rutine og gehør. Da vi var ret mange, hørtes det slet ikke, at der engang imellem var en, der fik en falsk tone med. Det var bare charmerende, men de gode komponister ville nok have roteret i deres grav, hvis de havde

hørt os. Dette orkester blev meget populært, og vi cyklede rundt, ikke blot i omegnen, men til Kolding og Vejle, ja endda til Odense for at give koncerter.

Men arbejdsløsheden var konstant, og af min fagfor­eningsbog kan jeg se, at i august var vi tre cyklende helte, der ville lægge Europa for vore fødder. Det var før­omtalte skomager, der aldrig havde været syd for græn­sen. Det var en skrædder, der dog først skulle lære at cykle – det lærte han undervejs – og så var der mig. Vi drømte først om Köln og Heidelberg og meget mere, og så startede vi en nat efter at have været til fest. Skræd­deren var gået lidt i forvejen, for han ville ikke cykle gennem byen, så allerede nu fik vi bange anelser. Men ude på Åbenråvej havde han fundet en kilometersten, og der holdt han og øvede sig i at holde balancen. Da vi så sagde, at nu kunne han godt køre, spurtede han afsted i en fart, også for at holde balancen. Vi fulgte meget langsommere efter og blev efterhånden nervøse for, at han var kørt i en grøft, uden at vi havde opdaget ham. Men vi fandt ham igen. Han var væltet med cyklen, da han skulle op ad bakken syd for Hoptrup, og så havde han hvilet sig lidt og var nu på vej op tilfods. Også vi trak dog »jernhesten« op ad bakken. Skrædderen fandt igen en kilometersten, og med et fyndord, han brugte alt for ofte, og som skulle være tysk, sagde han: »Dat geit schon,« og så spurtede han videre, indtil vi nåede ham ved Åbenrå. Han var dog modig nok til at køre gennem Åbenrå, og omsider nåede vi Flensborg, hvor vi drog ind på ungdomsherberget. Men den rejse holdt ingen af os til. Jeg opsøgte alle fagforeningerne for at få »geskænk«, men det gav kun en mark hvert sted. Da vi havde været i Kiel et par dage, skulle skrædderen hen og låne penge hos noget familie. Min beholdning var også brugt, og så vendte vi Heidelberg ryggen og kørte hjem. Da vi kom hjem, var bror Johannes også kommet

hjem fra Afrika. Jeg var slet ikke stolt over at returnere så hurtigt, men værre var det, at Johannes gav sig til at synge en tysk vise til velkomst, der oversat lyder:

Næppe var Peter fem dage hjemmefra,
skrev han til mor om en skjorte i en fart,
og for at spare postgebyr og penge
bragte han selv dette brev til hjemmet.

Jeg var godt sur, men bagefter grinede vi ad den tur, og Johannes manede mig til aldrig at tage på valsen med en skrædder og en skomager. Så gik jeg igen til kontrol, og skomageren sad på sin skammel og flikkede sko. Den eneste, der havde noget ud af turen, var skrædderen, der dog fik lært at cykle. Den korte rejse førte dog med sig, at jeg lærte skomageren rigtig godt at kende, og det venskab har nu holdt i over et halvthundrede år. Få dage efter kunne jeg begynde at arbejde hos den tyske mester i Haderslev.

Men derudover var situationen ikke bedret. Nu gik min bror Bertel også arbejdsløs, og det syntes, som om denne mangel på beskæftigelse skulle vare ved. Det gjorde et voldsomt indtryk på Johannes, der var hjemme på ferie. Han havde tjent gode penge ude i det fremmede, og nu ville han forsøge, om de kunne investeres, så han havde noget at komme hjem til senere. Han fandt da på Jomfrustien et savværk, der var til salg. Her skar man kassetræ op af gran og fyr, og der fremstilledes mange forskellige kasser. Der var store ålekasser til eksport, der var normale fiskekasser, og der var kasser til fedt og kødvarer. Opgaven var jo så bare at øge disse ordrer. Der var tre savskærere, der var parate til at gå igang, den yngste dog kun for nogle uger. Jakob skulle være fyrbøder og passe værkstedets mange snedkerimaskiner, og Bertel blev leder af foretagendet. Senere skulle jeg også have beskæftigelse der, men da jeg var ugift, var det med aftale om, at jeg ikke måtte vente fuld

løn hver uge. Det blev faktisk til, at jeg meget sjældent fik mere, end jeg skulle betale for kost og fagforeningskontingent. Men da der ingen steder var arbejde, holdt jeg ud det meste af et år. Da min løn var beskåret, mødte jeg kun, når der var godt at bestille. Derefter var jeg berettiget til at få understøttelse og kvittede min stilling som savkærer. Jeg skal ærligt indrømme, at jeg var hundeanst for den roterende tænderskærende savklinge, men noterer alligevel stolt, at jeg slap ud af dette erhverv uden at have mistet venstre tommelfinger. Det er jo ellers det normale kendetegn på en savkærer.

I november 1928 tog jeg på højskole i Esbjerg. Dengang var det sådan, at arbejdsløsheds-kasserne betalte en del af opholdet, og at man kunne få bevilget resten af amtet efter ansøgning. Dermed skulle hele kurset være betalt. De fleste elever kom direkte fra arbejdsløsheden, og det kom vi alle fire, der fra Haderslev søgte skolen. Derfor søgte vi kommunen om hjælp til bøger og lign. Og kommunen var »fantastisk« rundhåndet. Vi fik bevilget den kæmpemæssige sum af 10 kr. pr. måned. Nu var købekraften jo betydeligt større dengang, men det var nu alligevel ikke noget at feste for. Vi overlevede, for »gejsten« var der ikke noget i vejen med. Bomholt, der var forstander, skulle nok få os vækket i sine historietimer, og vi lærte en masse. Hos ham og en journalist fra Esbjerg fik jeg mine første kundskaber i journalistik, der var et ekstrarag. På skolen dannede vi et mandolinorkester, og vor sanglærer lærte os at spille efter noder, men dem glemte vi hurtigt efter at have forladt skolen. Han ledede også et dejligt sangkor. Han var et helt energibundt, når han samlede os til sang – hvor var det festligt. Han sørgede også for, at vi kom ind til byen for at synge i foreninger og ved fester. Det fristede, for der fik vi som regel kaffe og gratis bal bagefter.

Men ellers var det en rigtig kold vinter, og der var

ingen varme på værelserne. I vort værelse stod der en gammel sort kakkelovn, men der var ingen brændsel. Så huggede vi gamle aviser på skolen og samlede træ i strandskoven. Når vi så engang imellem havde fyret op, var hele »hytten« fuld af syngende eller diskuterende kammerater fra de andre værelser. Alt dette rystede os sammen. Vi kom hinanden ved. Esbjerg havde landets eneste isfri havn, og havnearbejderne sendte bud efter nogle af os, for at vi kunne hjælpe med losning af skibe. Det var et koldt job, men senere holdt hele skolen fest for de tjente penge. Solidariteten var der ikke noget i vejen med. Det var et skoleophold, vi aldrig glemmer. Der er stadig kontakter mellem den vinters elever. Bag efter opdagede vi, at det ikke var ret meget, vi havde hørt om Karl Marx.

Til Wien - livsglædens by

Højskolens kursus sluttede normalt omkring første april, og de, der havde en mulighed for at finde beskæftigelse, rejste fra skolen sidst i marts, efter at vi havde fejret afslutningen med manér. En trediedel af eleverne fortsatte endnu en måned. Det var en meget nyttig forlængelse, hvor vi fik en hel del praktiske ting med hjem. Vi var kun to fra Haderslev, der fortsatte, og i den måned lagde vi store planer for sommeren. Der skulle være et stort internationalt stævne i Wien i begyndelsen af juni, og der ville vi være med. Men pengene var fortsat meget små. Så søgte vi legater. Vi skrev en række ansøgninger til forskellige legatbestyrelser, hvor vi anførte alle vore egne fortræffeligheder, og tænk, der faldt et håndværker-legat i min »turban«, og det skulle anvendes til rejser i Tyskland. Et beløb på 250 kr. er jo ingen hel Nobelpris, men jeg var ovenud lykkelig og var endnu mere opsat på at rejse. Så kom vi hjem sidst i april, og der snakkede vi løs om turen, men ingen ville med, og den kammerat, jeg havde satset på, trak sig også ud. Jeg fik uventet arbejde et par uger, og selvsagt kunne jeg godt bruge den løn, men det blev også kun, som lovet, fjorten dage. Jeg købte udstyr, blandt andet nye cykledæk og meget andet, for det havde hele tiden været meningen, at jeg ville cykle derned. Jeg var altså helt alene, da jeg drog afsted. Hverken skomager eller skrædder skulle jeg have med denne gang. Cyklen var ladet som et pakæsel, og med waldzitheren på ryggen og sikker på, at jeg havde skjorter nok med, trillede jeg en morgen sydpå. Det gik ganske godt, og da jeg to dage senere kom til

Hamborg og søgte ungdomsherberget, mødte jeg to kammerater fra højskolen. De skulle også til Wien, og så fulgtes vi ad.

Det var spændende at køre gennem Lüneburg hede, langs Vera-dalen, forbi Wartburg og Weimar, og vi opfriskede vor tyske geografi og historie. Vi kørte over broen ved Regensburg og blev meget forsinket af at kigge på Nürnberg. Endelig nåede vi til Passau, hvor der på herberget var samlet en hel del, der skulle til Wien. Vi var klare over, at med cyklen ville vi ikke nå frem til åbningsfesten, men så opstaldede vi vore cykler og tog med floddamperen ad Donau til Wien. Her fik vi, som alle andre nationers unge, en rigtig hjertelig modtagelse.

Stævnet var godt tilrettelagt. Åbningshøjtideligheden på pladsen ved parlamentet glemmer jeg aldrig. Over bygningen gik ungdomsinternationales røde fane til tops, og vi blev budt velkommen af landets præsident og andre honoratiores. Derefter hilstes hver eneste nations unge velkommen på deres eget sprog. En dansk pige bød os, der var kommet fra de milde, grønne enge og de blomstrende marker, de hvide strande – og alt det der, hjertelig velkommen til Wien. Hun gjorde det så hjerteligt og så dansk, at det betog os alle. – Og der stod vi, brandrøde internationalister med tårer i øjnene og den berømte klump i halsen og turde ikke se på hinanden. Der var ikke et øje tørt. Det var Hans Hedtoft, der mange år senere betegnede den plads, vi havde i Internationale med sætningen: Nationerne er klingende strenge på Internationales harpe. Da mindedes jeg igen stævnet i Wien.

Dette stævne blev den helt store oplevelse. Danskerne var meget populære, måske mere end de andre. Der var jo utallige wienerbørn, som efter den første krig havde opholdt sig i Danmark for at komme over efterkrigens

sult og nød. De glemte os aldrig, men det havde vi ikke tænkt på. Noget, vi altid husker, var det store fakkeltog over Ringstrasse. Desuden besøget i Karl Marx-Hof, hvor der hang røde faner ud af hvert vindue, og hvor beboerne kappedes om at vise os, hvordan man havde det i de dejlige arbejderboliger. Netop her stod kampene, da andre kræfter senere knuste Østrigs arbejderstyre.

Søndagens store optog gennem byen var særdeles festligt. Men da gik jeg ikke med danskerne. Der var en særlig gruppe festdeltagere, der vakte speciel opmærksomhed. Det var »tipleerne« og »hatschologerne«, der var fundet sammen. De blev kaldt sådan, fordi det var landevejens vandrende unge. Der var ikke tale om nogen organisation eller forening. Det var et tilfældigt sammentræf, og det var nok tilfældigt, hvem der var med. Men det var en meget broget flok. Den selvbestaltede og respekterede leder var Seppl, en schweizer, der havde vandret gennem alle de europæiske lande. Han var dus med alle og vellidt, hvor han kom, og han havde ved snak fra mand til mand samlet omkring 150 vandrende unge – de fleste havde deres musikinstrument med. Det var Karl Rischmüller, en ung smed fra Dresden, der fik mig med, og vi mødte på startpladsen en time før alle andre for at stemme instrumenterne sammen. Disse var ligeså brogede som deltagerne. Der var mange violiner, mandoliner, balalaikaer, der var også klarinetter og harmonikaer og et par enkelte trommer, men de var nu fra Wien. Seppl var dirigent, og der blev sunget og spillet, så det var en lyst. Da vi marcherede med i optoget, var der ingen ende på jubel, hvor vi kom frem. Vi sang vandre- og kampsange mellem hinanden, men størst var hyldesten, når vi sang om »Die Arbeiter von Wien«.

Den danske delegation var ellers ganske stor. Der var langt over hundrede i fællesrejsen med toget. Ialt var

der vist ikke ti, der var selvtransporterende som jeg, og mine rejsefæller fra turen derned drog også hjem med toget. Dagen efter stævnet var vi ikke mange tilbage, så vi blev flyttet sammen på en skole og måtte nu selv sørge for forplejning. Alle andre særlige begunstigelser hørte også op, men jeg var på fagforeningskontoret, og da jeg var eneste dansker, der havde besøgt dem, fik jeg efter forholdene en pæn geskænk. Jeg fortalte, at jeg ville blive i byen nogle dage. Til de særlige begunstigelser hørte et sporbogskort, som gav os ret til at køre overalt og ligeså tit vi ville rundt i hele Wien. Det udnyttede vi meget. Og selvfølgelig forsøgte vi da også i dagene derpå at køre gratis med, hvilket medførte, at jeg fik en særlig oplevelse med. Jeg stod på bageste sporbogsperron og rullede frejdigt afsted. Så kom »Schafneren« og ville se min billet. Han stod bag den lukkede dør og bankede på den lille luge. Jeg viste ham mit kort, men han rystede på hovedet og forsøgte at forklare, at nu skulle jeg betale. Jeg rystede også på hovedet, og lod ligesom jeg ikke forstod et suk af, hvad han ville. Ved næste stoppested kom han hen til mig og forklarede, at kortet var udløbet. Men da han hørte, at jeg var dansker, gav han mig en billet, som han betalte, og så skrev han sin adresse op og bad mig komme hjem til aftensmad. Det viste sig senere, at hans datter havde været blandt de wienerbørn, der oplevede Danmark. Nu havde han søgt efter danskere under hele stævnet, men da han havde haft tjeneste det meste af tiden, var det ikke lykkedes for ham at finde nogen. For mig blev det en herlig wiener-aften. Først spiste vi aftensmad, og datteren havde forsøgt at lave rødgrød. Det smagte nu meget godt. Senere sad vi og snakkede ved en kop kaffe, for sådan gjorde man i Danmark, kunne hun huske, og så gik vi rundt til et par rigtige wiener-restauranter, bl.a. »Zum Heurigen«, hvor der blev spillet og sunget og drukket

sur østrigsk vin. Til slut lejede min vært en taxa til at køre mig tilbage til skolen, hvor Karl stod og ventede for at meddele, at vi skulle med floddamperen næste morgen.

På valsen - som de gamle svende

Der var nok et halvt hundrede unge, der ventede på adgang til floddamperen, der skulle bringe os tilbage til Tyskland. Vi stod med de billigste billetter i hånden og fik anvist at holde os på dækket, men da vejret var dejligt, var det ingen straf. Skibet kravlede afsted. Om aftenen var vi kun kommet til Linz, hvor vi overnattede i ungdomsherberget. Der var overfyldt, så vi fik plads på nødlejet, en lang træbriks med en polstret skråpude. Karl og jeg lå ved siden af hinanden i vore, til poser sammensyede tæpper, og vi var så trætte, at vi omgående faldt i dyb søvn. Midt om natten kom der så en lille flok unge piger, som man tog indenfor, men der var jo ikke plads. Det klarede deres leder dog. Også på briksen blev der anbragt nogle, hvor der bare var et mellemrum mellem to sovende. Jeg blev derfor noget overrasket, da der om morgenen var en sorthovedet pige, der snorkede mig i øret. Men det lo vi kun af. Der var ingen, der var særlig snerpet i den kreds. Hun var nu rigtig sød, men uden afskedstårer forlod vi tidligt huset. Vi havde en lang og varm solskinsdag på Donau foran os. Solen hang som en glødende kugle over skibet, og vi trak skjorterne af for at blive brunet på overkroppen. Det var der imidlertid en lille, meget fin mand i restauranten, der blev forarget over. Kaptajnens næstkommanderende kom med et lunt smil og sagde, at der var klaget over os. Man fandt de nøgne kroppe anstødelige, og man syntes også, vi dominerede for meget med vore sange. Han bad os derfor trække skjorten på igen og om at være lidt mere stilfærdige. Det ønske efterkom vi. Det

viste sig, at det forfinede menneske med spidsbukser og overskæg var selveste Ritter von Epp. Han var en af Hitlers mest trofaste tilhængere, og han har nok senere måttet høre de brune banditter skråle højere end vi. Vi pegede fingre og grinede ad ham, da vi endelig gik i land i Passau og fandt vort herberge. Men nu var håndværkerlegatet også ved at være brugt. Der var lige penge nok til at sende cyklen og den overflødige bagage hjem, og så gik turen ud ad landevejen som de gode gamle rejsende svende.

Fagforeningen i Passau gav ingen »geskænk« til en rejsende svend, men jeg blev henvist til et stort snedkeri uden for byen, hvor jeg skulle finde formanden. Det var et godt bytte. Formanden var en prægtig mand, som forlangte at se både fagforeningsbog og medlemsbogen til partiet eller ungdomsforeningen. Så skænkede han et krus øl og gik en tur med mine papirer. Da han kom tilbage, beklagede han, at der ingen arbejde var, men der var en hilsen fra de andre svende, og så overrakte han mig godt tolv mark. Det var en fidus, som jeg forklarede Karl, og den udnyttede vi overalt, hvor vi kom frem, med mere eller mindre held.

Vi travede afsted på vore flade »konvolutter«. Lastbilchaufførerne var dog meget venlige til at tage os med et stykke vej. Vi stod ikke og »blaffede«, men når de så os, holdt de ind til siden og spurgte, om vi ville med. Vi fik mangan god snak og også fiduser om, hvor vi skulle gå hen i den næste by. En eneste dag har jeg arbejdet i Tyskland. Det var i en lille by, der hed Alt Öttig. Jeg kom til et værksted og spurgte om arbejde en morgen, og mesteren slog uventet til. Han vidste nok, at han ikke måtte beskæftige mig, men der skulle lægges tag på et udhus. Kunden pressede på, og han havde ingen svend, han kunne undvære. Jeg sagde selvfølgelig ja og fik anvist, hvor arbejdet var, samt udleveret sav, hammer og hvad jeg skulle bruge.

Taget blev knaldet på så hurtigt, som det kunne lade sig gøre. Brædderne blev skåret af, og der blev lagt tagpap på. Det hele var, som det skulle være, og kunden kom med øl og kager med tak for hurtigt arbejde. Jeg fik nok en lille overtime ved det og gik så til værkstedet med værktøjet. Og her stod mester. Politiet havde været hos ham og spurgt, hvad det var for en svend, der var kommet i arbejde. Både mester og jeg vidste godt, at jeg ikke havde skattekort og invalidekort, så jeg måtte slet ikke arbejde i Tyskland. Men mester var glad for, at jeg havde hjulpet ham, – jeg fik ikke så lidt mere, end jeg havde tjent, og så ønskede han mig god rejse. Jeg gik så hen til Karl, og vi spiste rigtig aftensmad den dag.

I München gav fagforeningen kun 80 penning, men kassereren sagde, at vi skulle søge kvarter i »Herberge zur Heimat« og at vi efter kl. 8 skulle møde i fagforeningens hus, »Gewerkschaftshaus« i restauranten, hvor vi skulle henvende os til værten. Jeg havde forklaret, at jeg rejste sammen med en smed. Det blev en festlig aften. Værten vidste, at vi kom, men ikke, hvem vi var. Han ville se vore papirer og var lidt skeptisk ved den danske fagforeningsbog, indtil jeg halede mit pas frem. Så anviste han os plads, skænkede et krus øl, og lidt efter fik vi en stor tallerken spaghetti. Da vi havde spist, slog han på en stor gongong og fortalte gæsterne om os – en smed og en dansk snedker, der var på besøg. Så bad han os spille lidt, mens han sendte en tallerken rundt. Vi spillede og sang, og da vi drønedes løs med »Arbeiter von Wien« var der stort bifald. Efter nogle sange holdt vi en lille »ølpause«, for der var kommet endnu et krus øl. Så kom der en stor murer hen og hilste på os, og spurgte mig, om jeg ikke kunne synge en dansk sang, for han havde besøgt Danmark engang før krigen. Med min rustne af øl vædede stemme sang jeg så et par danske sange. Karl ledsagede mig på violinen, mens jeg

slog skomagerbas på waldzitheren – og også det høstede bifald. Vi havde vel 27–28 mark ud af den aften, foruden at værten gav os en bon, som vi kunne betale herberget med. Vi behøvede altså ikke at spille i gårde foreløbig. Og det var egentlig godt, for i almindelighed er disse folk i Bayern nogle slemme fedtsyle. Men øl og saltbrød kunne vi altid få.

Vi klarede os da ret godt. Karl havde i forvejen en del erfaringer, og da vi startede, havde vi begge lagt et par mark til side, som han passede på. Det var et lille reservefond til os begge. Vi besluttede, at både på fattige og på »rige« dage som den i München skulle vi indbetale 10 % af vor fælles indtægt i denne kasse. Det var nu en ganske god idé, for dette fond skulle være til hjælp, hvis vi skulle blive syge eller måske hurtigt skulle hjem eller andet. Der var faktisk ikke så få dage, hvor vi havde det ganske fattigt. Så gik vi rundt i gårdene og spillede og sang, men det var kun småmønter, vi fik ad denne vej.

Videre gik farten. Vi havde mange brogede oplevelser. I Augsburg var der brev fra mor. Cyklen og min bagage var nået hjem, men hun syntes også, at jeg skulle se at komme hjem, for hun var jo med al sin moderlige omsorg ked af at have mig rendende rundt på fremmede landeveje som en »boss«. Der var da også nogle mennesker, der havde spurgt, om jeg ikke snart kom hjem. Der var nok lidt reparationsarbejde at få. Jeg skrev i et rigtig kærligt brev til mor, at jeg havde det ganske pragtfuldt. Jeg fik nok at spise, herbergerne var ganske gode og renlige. Men nu ville vi først se den meget omsungne Rhin, og så gik det nordpå og hjemad. I Ulm boede vi på et rigtig gammelt svendehjem, hvor vi skulle være i seng kl. 22,30. Nu regnede det meget, og vi blev derfor i herberget, hvor vi oplevede, at »mutter« og »fatter« tog opstilling ved døren til sovesalene. Her stod vi for

første gang rigtig på »luseparade«. Vi trak skjorten af, inden vi kom til døren, fatter studerede den nøje og gav den videre til mutter, der havde brillerne på. Først når hun havde givet skjorten tilbage, blev vi sluppet ind i seng. Det gav selvfølgelig anledning til mange vittigheder over denne »Bienenjagt«, som de kaldte det. Men sengetøjet var pinlig rent. Da vi var kravlet til køjs, kom fatter ind og ønskede os godnat og sagde, at han var glad for, at der ingen »Scheisserle« var mellem os.

I Frankfurt am Main oplevede vi mindedagen for krigsudbruddet i 1914. Vi boede i ungdomsherberget på Römerplatz, og netop på denne plads skulle der holdes mindetaler. Et stort orkester spillede, mens folk samlede sig. Karl og jeg gik også derover. Så kom der en flok kommunister demonstrerende. De slæbte på en del sorte ligkister med inskriptioner. De havde også en del transparente. Karl og jeg holdt os lidt i baggrunden, og det var godt, for nu kom der nogle skrålende. De var i brune uniformer, og de startede et voldsomt slagsmål, men det så ud til, at det var dem, der fik de fleste tærsk. Det var første gang, vi mødte Hitlers nazister. Dem kendte Karl godt, og jeg fik en belæring om, at det var samme slags som Mussolinis fascister.

Vi blev et par dage i Frankfurt. Vi havde der fundet en harmonikaspiller, og så var der rigtig gang i den, når vi spillede op. Vi fik udgangstilladelse i herberget til kl. 12 om aftenen og kunne derfor nå rundt til en del små restauranter, hvor vi spillede og kradsede penge ind. Det gav ganske godt, og vi var meget populære. Harmonikaspilleren ville desværre ikke med os ned ad Rhinen. Der havde han været for sidste gang, sagde han. Folk var fedtede og forstod slet ikke at vurdere vor musikalske »kunst«. Hotellerne var alt for fine til at ville lukke os ind, og herbergerne var ikke venlige imod disse »Strassenläufere«, som vi kaldtes. Det skulle helst

*Peter og Ester Møller
som nygifte. Amatørfoto.*

Forfatteren ved høvlebænken. Amatørfoto.

»Jordbisser« på Årø 1938. På øverste billede ses forfatteren som nr. 3 fra højre.

være studenter allesammen. Han gav os dog nogle tips, som vi rettede os efter: »Penge har de ingen af, men mad er der nok af. – Gå, efter normal spisetid, ind i hotelkøkkenerne. Hvis I ikke ligefrem søger paladserne, vil der altid være nogle brasede kartofler og et æg eller en pølse til jer. Det er gratis. I kan kysse køkkenpigerne fra mig –«.

Den fidus udnyttede vi blodigt, for det var rigtigt nok, at det var vanskeligt at spille penge sammen langs Rhinen. Det hele var for overrendt. Det samme gjaldt fagforeningerne, men jeg gik trøstigt til værkstederne og »søgte arbejde«. Det gav faktisk mere, og chancen for at blive taget på ordet var lig 1 til 100. Der var tyske arbejdsløse nok at tage af.

Langs den skønne Rhin - og så nordpå

Jeg ville se det Heidelberg, som var målet på den tragi-komiske rejse med skrædderen og skomageren. Karl ville også med, og vi blev glade for denne omvej. Det viste sig, at arbejdernes sportsforening havde landsstævne i byen, da vi kom, og på afslutningsdagen prægede de hele byen. Blandt andet dannede de en høj pyramide af sportsfolk på den ene Neckarbro, og de havde røde bengalske lys i hænderne. Det var et fantastisk syn. Vi drak et glas vin i studenterkneipen »Zum roten Ochsen«, hvor jeg har været et par gange siden, og så bød vi Rhinen velkommen, da ingen bød os velkommen. Alle så på os med stor ligegyldighed. Bare en dansk studentehue ville have ført os op i de højere lag, men den havde vi jo ikke. Så pjattede kan folk være. Herbergerne var heller ikke talrige, og vi måtte trave hele vejen, for lastbilerne havde for travlt med at komme væk fra det ugæstfrie strøg.

En aften kom vi til Bacherach. Der var intet herberge for os, men luften var dejlig varm, og der var fint tørvejr, så vi redte os et leje af grene og blade. Da vi var ved at lægge os til ro, stod der imidlertid pludselig en bøs betjent og spurgte, hvad meningen var. Vi henviste til, at vi ikke havde kunnet finde et herberge, men han oplyste os om, at i Tyskland var det efter loven forbudt at sove under åben himmel. Vi måtte pakke sammen og følge ham. Han forlangte vore pas, og så blev vi puttet ned i detentionen, en kælder under hans hus. Her kunne vi kigge gennem jernstængerne ned på Rhinen, hvor skibe med musik og dans passerede, og vi sang bravt

med på sangen: Ich weiss nicht was soll es bedeuten. Næste morgen fik vi en humpel franskbrød og en kop kaffe. Karl skulle så kløve brønde i en halv time, men jeg slap fri, fordi jeg var dansker, dog måtte jeg i stedet for fortælle om, hvorfor jeg var på valsen i Tyskland.

Vi vandrede videre. I Rhinen ligger der en ø, der hedder Namedi. Her var der en international DUI-lejr, og vi kiggede ind for at se, om der var nogle, vi kendte. Det var der ikke, men vi blev budt rigtig hjerteligt velkommen og skulle blive til næste morgen. Så badede vi i Rhinen, – i det stille vand bag dæmningen, for strømmen i floden er for stærk. Her sad vi senere ved det klare vand og vaskede vore skjorter, alt imens vi tænkte på, hvad mor ville have sagt, hvis hun havde set det. Solen varmede, og i den lette brise var skjorterne tørre på et øjeblik. Vi blev budt på aftensmad, og bagefter var det os, der underholdt ved den normale sammenkomst. Det var ganske festligt, og jeg måtte selvfølgelig fortælle om danske DUI-ere og også syngte en dansk sang.

Næste morgen gik det videre. Vi travede det meste af vejen langs Rhinen, så det tog sin tid. Vi boede både i Bonn og Koblenz, men fik så pludselig kørelejlighed til Köln, hvor vi blev et par dage. Selvfølgelig skulle vi kigge på domkirken. Vi var ikke så begejstrede for kirkens indre, men bygningsværket betog os så meget, at vi rendte rundt om kirken et par gange for at studere enkelthederne i denne gotiske pragtbygning. Fagforeningerne havde kontorer i Gewerkschaftshaus, og der var også et herberge for os. Det gav kun 75 penning, men så fik vi gratis natlogi i herberget. Om aftenen listede vi os ned i køkkenet. Selvfølgelig fik vi noget at spise, og så spillede og sang vi om »Das Mädchen vom Rhein«. Det hørte overtjeneren i restauranten, og han bad os komme derind og underholde lidt. Så var vi pludselig rige igen, for den indsamling var ligeså god som i München.

Det var derefter meningen, at vi ville til Hannover og Hameln. Men da vi var kommet over Rhinbroen, var der pludselig en lastbil, der holdt og spurgte, om vi ville med til Bremen. Chaufføren havde siddet i fagforeningshuset om aftenen, så han kendte os straks. Vi hoppede ind til ham og fik megen snak på den lange rejse. Han kunne fortælle os, hvor vi kunne bo, og hvor fagforeningerne havde til huse. Vi blev der i to dage og havde så lejlighed til med fire forskellige lastbiler at nå Hameln på en dag. Her havde Karl familie. Der boede vi gratis og havde det dejligt. I Hameln lå der post, både til Karl og mig. For Karl var det nu afgørende, at han søgte hjemad, så vi måtte snart skilles. Også i min post var der igen ønsker om, at man ville se mig hjemme, og det blev da også sådan. Efter et par gode dage hos Karls familie drog vi så med en lastbil, som familien kunne hjælpe os med, til Hannover, og det blev sidste station på vor fælles rejse. Vi boede der i Gewerkschaftshaus, hvor vi selvfølgelig gav »afskedskoncert« om aftenen. Der var ikke rigtig »gejst« over os den aften, men trods dette var publikum gode ved os. Næste dag gik vi på fagforeningskontorer og hentede geskænk, derefter spiste vi en lille betalt middag sammen og delte vor reservefond. Det blev slet ikke så lidt. Karl havde passet godt på pengene, og da vi skiltes, var der over 50 mark til hver. Derfor drog Karl nu med toget hjem. Jeg søgte nordpå. Jeg var ude efter en bil, der skulle til Hamborg, men det blev Ratzeburg i stedet for, og her boede jeg på ungdomsherberget. Jeg havde ikke mod på selv at rende i gårde eller restauranter for at spille og synge. Jeg nøjedes med at melde mig ved fagforeningerne og trave rundt til tilfældige værksteder.

Men da jeg var kommet til Lybæk, var vandrelysten væk. Jeg var havnet på banegården. Det regnede gyseligt, så jeg havde heller ikke lyst til at gå nogensteds.

Pludselig ville jeg hjem, og resolut tog jeg næste tog til Flensborg, selv om det meste af min pengebeholdning derved gik tilbage i den tyske statskasse. Jeg dryssede lidt rundt i Flensborg og pludselig stod en af eksportfirmaet Klosters chauffører grinende foran mig. Endnu samme dag tog han mig med til Haderslev og satte mig af på Abenråvej. Så var den vandring endt. Velkomsten derhjemme var lidt blandet. Mor forlangte, at jeg skulle have håret klippet, før jeg gik ud i byen, og alt mit tøj skulle direkte i vaskebaljen. Men arbejde – ja det var der ikke. Som ventet var der et par gamle vinduer, der skulle lappes og så var det forbi. Snart stod jeg igen i kø ved arbejdsanvisningskontoret.

Elendighedens armé

Findes der noget så usselt i samfundet som dette at være sat udenfor, dette at sidde og ruge over en skæbne, man ikke selv er herre over. At blive et nul, der kun rutinemæssigt stiller sig op i kø til kontrol og om onsdagen stiller sig op for at få et skema til hjælpe-kassen. For at få dette skema står man i endnu en kø, hvor en fastansat kommunal funktionær, på grund af sin gode stilling, føler sig højt hævet over denne kø af elendighed. Så går man hjem, fylder sin triste tilværelse ud i rubrikker og går tilbage med skemaet, der puttes i en kasse. Om lørdagen står man igen i kø for at se, om de højere magter skulle have været retfærdig mod en selv. De højere magter var i byen repræsenteret af en håndværksmester, der på grund af sit borgerlige partikort havde opnået at blive det »syn«, der skulle skønne, om den og den i køen skulle have 16, 14 eller 10 kr. til at leve for i den kommende uge. Og disse »bolsjevikker«, som han kaldte socialdemokraternes unge, måtte kunne leve af højst 10 kr. om ugen. Det var nu sådan, han skønnede. Derefter kunne jeg gå hjem til mine gamle, udslidte forældre og aflevere pengene. Det var vilkårene, som jeg og tusinder andre fristede i disse lange år. Det var navnlig de unge, der led mest under lediggangen. Det var fattigdom, fordelt på den mest brutale måde af mennesker, der fede og velbjergede havde fået magten til at skønne. Arbejdsløshed er simpelthen de besiddendes forbrydelse mod den unge generation. Dette nedrige system at vurdere fattigdom efter skøn grænser lige op til

terror. Er det så at undre sig over, at der var unge, som ønskede magthaverne hængt på byens lygtepæle.

Nå, det havde de forhulede arbejdsløse jo ikke kræfter og mod til, fordi de skulle ind i køen igen. At der så var en del, der klarede sig, skyldtes nok mest, at de havde initiativ til at have interesser. Og de fandt et sted at mødes, i den politiske ungdomsbevægelse. Det var de vilkår, jeg kom hjem til efter min tur på valsen. Jeg havde prøvet at få arbejde, men det var ikke nok til, at jeg kunne blive »naver« som de gamle svende. Det var jeg nu heller ikke så opsat på, men turen havde trænet mig i at finde kontakter og udveje, og derfor står denne rejse stadig som et lyspunkt i en dødsens trist tid.

Fagforeningerne kunne kun udbetale understøttelse i 100 dage om året. Satsen var tre kroner om dagen, så det kunne man heller ikke komme vidt med, men det var dog regulært og man slap for de pinlige køer ved kommunen. Så skete der imidlertid en vending, der hjalp os over vinteren. Der kunne oprettes tekniske dagskoler i byerne for at hjælpe de arbejdsløse til at vedligeholde deres viden. I Haderslev åbnede håndværkerforeningen sin skole for de arbejdsløse, og fagforeningerne kunne så yde en særunderstøttelse til eleverne. Vi var mange, der tog denne chance. Skolen begyndte 1. december og sluttede i marts. Der var to timers undervisning om formiddagen og to timer om eftermiddagen. Emnerne var dansk og regning, der var meget velkomne, og desuden var der fagtegning samt anden tegning som tuschtegning og akvareller, endvidere også linoleumssnit. Ved fagtegningen var det håndværkere, der var lærere, og vi kunne her hente en hel del fiduser til arbejdet, når og hvis vi da skulle få arbejde engang igen. Væsentligt var det, at vi havde noget at beskæftige os med, og selvfølgelig havde vi det da også helt morsomt. Det var således aftalt, at dagen skulle begynde med den sidste vits, så vi

kunne komme i humør. Det var efterhånden mange ram-saltede historier, vi fik præsenteret. Det blev til en masse hyggelig snak, som altid, når gode venner mødes, og vinteren gik på en for os behagelig måde – det var, som om det hele kun drejede sig om at få tiden til at gå.

Det blev meget tidligt forår, og dermed opstod igen den sugende længsel efter at få kræfterne brugt til noget nyttigt. Situationen på arbejdspladserne var den samme, men nogle af de unge var efterhånden søgt ud til landsbymestrene, og jeg skulle nu blive den næste.

En dag, da jeg kom hjem fra skole, havde mor fundet en annonce i avisen. Der var en bygmester i Simmersted, der søgte en snedker- eller tømrersvend. Næppe havde jeg set annoncen, før jeg sad på cyklen og trillede til Simmersted, og det var forsøget værd. Her sad murermesteren sammen med tømrersvenden Gøtsche, som jeg kendte. De hørte på mig, og de blev enige om, at de nok kunne bruge mig. Men jeg fik at vide, at lønnen var kost og logi og 25 kr. om ugen for 8 timers arbejdsdag. Jeg slog til, bare for at komme igang igen, og skulle så begynde næste tirsdag, idet den lidt overtroiske mester sagde, at den, der begynder om mandagen, rejser inden lørdag, og det ville han ikke have. Så mødte jeg da med mellemfornøjede anelser tirsdag morgen med høvl, hammer og sav. Vi kørte ud til et hus, hvor der lå masser af karmtræ og en del døre, der skulle beslås og hænges i. Det gik vi så igang med, mens mureren gik ud til noget andet. Gøtsche var mig en rigtig god hjælper her, så et par dage efter var døre med karm og fodlister anbragt i hele huset, og så skulle vi ud på tømmerpladsen. Men når det var aften, var jeg dødtræt og gik hurtigt i seng efter de lange dages slid.

Tiden var nu så nogenlunde normal for mig igen. Der var stadig mange arbejdsløse, men jeg holdt fast ved mit arbejde. Formanden for fagforeningen forlangte, at

jeg skulle kræve mere i løn, men kasseren tog mig i armen og bad mig nu først om at komme igang igen. Nu havde jeg gået længe nok. Når jeg ellers var tilfreds, skulle jeg ikke starte med et lønslagsmål nu, for jeg kunne tidligt nok komme ud i arbejdsløsheden igen. Jeg blev da, hvor jeg var. Mester hævdede iøvrigt nogle uger senere selv min løn, og det er nok den højeste anerkendelse, man kunne vente af en landsbymester.

Vi kom ud på tømmerpladsen. Det var nyt for mig, men Gøtsche var en herlig læremester på dette felt. Snart stod vi ved siden af hinanden og lavede franske låse, og snart var det tykke stolper med kopbånd, der skulle bære taget. Arbejdspladsen var en græsbevokset plads ved den gamle skole. Græsset stod højt, men vi rendte rundt i træsko eller også, når det regnede, i gummistøvler. Jeg følte mig veltilpas her, blev brun som en sigøjner og syntes, at dette landsbyliv var festligt. Om aftenen flokkedes de unge omkring vort værksted, for mesteren havde to unge, pæne døtre, og de trak folk til. Men meget ofte trillede jeg hjem til byen. Der havde jeg mandolin-orkesteret, ungdomsforeningen og alt det, som interesserede mig mest. Det var dog en vane, at jeg kørte tilbage og listede ind i seng.

Gøtsche blev for det meste ved værkstedet. Han var ungkarl og havde ikke noget at »jaske« til byen efter. Men de fleste lørdage drog han dog ind på sit værelse i byen. Når han endelig blev i Simmersted en lørdag, købte han nogle øl og en hel flaske snaps, som han hyggede sig med. Købmanden boede lige over for værkstedet. En mandag formiddag havde tømmereren »tømmermænd«. Han gik og hang med hovedet og kunne hverken spise eller drikke. Nu fik vi, når vi var hjemme, frokosten bragt ud på værkstedet, men Gøtsche kunne intet spise. Så hittede han på at hælde resten af sin snaps over brødet og putte det ud til hønsene foran værkstedets-

vinduerne. Hønsene blev helt tossede. De kravlede rundt i hyldebærtræet og kaglede i et væk, og hanen gav sig til at gale, så den alarmerede hele nabolaget. Mesterens kone kom sturtende og spurgte, hvad der var løs med hønsene og var helt ulykkelig. – Høns, sagde Gøtsche, og rystede tungt på sit svage hovede, mens jeg var ved at dø af grin. Den historie morede den lille by sig længe over. Det meste af vor tid gik på tømmerpladsen og med at stille tømmeret op på husene. Det var ofte et slæb, men for mig var det faktisk opfyldelsen af nogle ungdomsdrømme. Vi havde meget at bestille. Kunderne jagede med os, og en skønne dag, da vi var igang med at tømre en gård, fik jeg besked om at tage mit værktøj med hjem om aftenen. Jeg troede, at jeg skulle fyres, men jeg blev bare flyttet.

Ved aftensmaden sagde mester til mig, at jeg næste dag sammen med arbejdsmanden Valdemar skulle hen og begynde på et andet gårdbyggeri. Der skulle bygges en stor stald med høløft, og der skulle jeg af hensyn til kunden være, til Gøtsche var færdig, hvor han arbejdede nu. Gøtsche drog om aftenen med mig ned for at se på tømmeret, og jeg fik en god instruktion om, hvordan det skulle laves og så bare opfordringen til at tage den med ro. Valdemar og jeg gik igang med dødsforagt og påpasselighed næste morgen. Det var såmænd ikke så slemt endda, selv om tagrygningen skulle flugte med laden, som var bygget to år tidligere. Ind imellem tog jeg da også Gøtsche på råd, og så skal det også indrømmes, at der hverken var keler eller grater ved det byggeri. Da vi skulle rejse tømmeret, slog han og mester kors for, at det nu skulle passe. Valdemar og jeg var frejdige nok til ikke at være nervøse. Vi fik det hele op at stå, og der blev ikke brug for »luftskipperarbejde« dengang. (Det kaldes det, når tømmeren skal op og tilpasse noget i luften). Sikken et rejsegilde der blev. Val-

demar og jeg var lige ved at få medalje begge to, og mester sagde, at det kunne jeg godt betragte som mit andet svendestykke. Han vidste ikke, at jeg endnu ikke havde fået godkendt det første. Da vi, meget sent, gik hjemad, stod Gøtsche og filosoferede: »Peter, du kan være glad for det hus, for det vil stå som et monument over dig længe efter, at du er død. Så hold dig nu til dette fag og husk dette hus. Tænk også på, hvad der var blevet stående, hvis du havde været baker.« Næste dag var vi noget tunge i hovedet, men da vi kom op til gården, blev vi vældig vågne. Murerne var rent spedalske. De havde opdaget, at afløbet i ajlerenden gik den forkerte vej. De måtte hakke hele gulvet op igen. Nå, sligt kan ske, når man vender waterpasset den forkerte vej.

Fremgang - og tilspidsning

Min lange vandring for at finde arbejde syntes at stoppe for en tid. Hele den lange sommer arbejdede jeg hos bygmesteren, mest som tømrer. En dag sagde mester, at nu havde han snart »tjent sin sommerløn«, og nu påtog han sig ikke mere nybyggeri før til foråret. Kort tid efter blev jeg bedt om at søge andet arbejde. Tre uger senere mødte også Gøtsche ved kontrolstedet. Jeg stemplede kun en uges tid, da en kollega kunne fortælle, at han havde et job til mig i Vojens. Der var jeg det meste af vinteren. Det var en ungdommelig mester og en endnu mere ungdommelig frue i dette hus. Det største rum var maskinværkstedet, og her residerede mester selv. Selve værkstedet var smalt og langt, men havde vi nogle lange genstande at arbejde med, lukkede vi døren op til fruens køkken, og så stod vi med det ene ben i køkkenet og arbejdede. Vi lavede en masse forskelligt. Mester lavede fodlister og »dørgerichter« til en stor trælasthandel, der også aftog mange fint kelede lister af forskellig art. På værkstedet lavede vi butiksinventar og køkkenmøbler efter ordrer, samt vinduer og døre. Kom der en stille tid, lavede vi ligkister. Det er faktisk et særligt speciale, men forretningen leverede mange ligkister. Der var altid nogle færdige på lager, og dem vi så lavede, blev pakket sammen og stablet op, så at de i løbet af en times tid kunne smækkes sammen og males. Det lod sig endda gøre på mindre end et døgn at fremstille en fin, lakeret kiste. Det var et behageligt sted at arbejde. Der var et ganske fint klima, inclusive dette, at to dejlige tvillinger rendte omkring benene på os og lavede skibe af træstumperne. Da arbejdet slap op, kunne jeg fortsætte med

at lave køleskabsdøre på et andet værksted i byen, og da også dette stoppede for en tid, fandt jeg arbejde i Hejsager, hvor vi byggede en hel række sommerhuse ved stranden.

Og så hører det til tidens store tragedie, at mens man i Danmark efterhånden fik bedre tider med mere beskæftigelse og rimeligere vilkår takket være regeringens målbevidste indsats, brød det hele sammen i vort sydlige naboland. Nazisterne i Tyskland, dem jeg mødte første gang, da jeg var på valsen, dem, som min trofaste kammerat Karl så indtrængende havde advaret mig imod, de havde taget magten i landet med terror og skrål og faner med kravlende, modbydelige hagekors og evig støvletramp. Først meget senere fik jeg meddelelse om, at Karl var en af de ungsocialister i Tyskland, der omgående blev taget, pint og myrdet. Sandsynligvis var han »skudt på flugt«, på den måde, som nazisterne kaldte den lange række af afskyelige mord, som aldrig er opklaret og aldrig retsforfulgt. Denne brutale nazisme satte også sine dønminger ind over Sønderjylland. De bedste af hjemmetyskerne tog omgående afstand fra alt dette. Det var nok en tung beslutning, for de blev udsat for et pres og et had, som de aldrig havde oplevet. Mange gode tyske arbejdere meldte sig til tjeneste i fagforeningerne og i Socialdemokratiet, derunder også min svoger Jakob. Men alt for mange gik med flyvende faner og klingende spil ind i de brune banders rækker under devisen »Heim ins Reich«.

Det måtte berøre alle i landsdelen. Vi opdagede hurtigt, at de offentlige tyske skoler var blevet nazistiske udklækningsanstalter, selv om lærerløn og alt andet betales af den danske stat. Herrefolksyngelen kendte ikke til finfølelse. Den lærer, der ikke skrålede med, havde det ikke godt på skolen. De tyske foreninger blev »gleichgeschaltet« – ensrettet, og det tyske skyttekorps-orkester havde forlængst øvet sig i at spille Horst Wessel-sangen.

Alle de, der ikke ville marchere med, var foragtet af deres egne og skulle nu begynde helt forfra i danske kredse, hvor de faldt meget svært til. For os unge socialdemokrater var dette, at vi havde de fanatiske nazister lige inden for rækkevidde, en direkte opfordring til kamp. De unge tyskere, der meldte sig hos os, blev budt hjerteligt velkommen, for de kendte mere til de kringelkroge, ad hvilke vi kunne ramme modstanderne, end vi selv. De blev ikke »hjemløse«, men hurtigt nogle af vore bedste kammerater, og jeg er glad for, at jeg medvirkede til, at vi omgående omstillede os til direkte kamp imod dette diktatur, så det ikke fik fodfæste i landsdelen.

Vi måtte tage hele vor stilling op til revision. Mennesker, som vi havde haft tillid til, viste sig ofte at være tilhængere af det nye tyske styre. Vi måtte hurtigt erkende, at forsøg på at tale dem tilrette var håbløse. Hjemmetyskernes sjælekøb havde fat i langt flere, end vi havde anet. Nu var det en økonomisk fordel at have børn i den tyske skole, at være med i skyttekorps og andre tyske foreninger. Arbejdere, der i lange tider havde stået i kø ved kontrolstedet, var nu pludselig blevet ret velbeslåede, og de mest »troende« – eller godtroende – fik arbejde syd for grænsen med transport frem og tilbage hver dag.

Og de unge blev stillet overfor et krav. Man måtte vælge side. Man måtte vælge imellem politisk kamp eller være medløbere i noget, der lå de fleste fjernt. D.s.U. havde sit standpunkt klart. Vi havde taget imod en del af dem, der ikke ville gå nazismens ærinde. Vi havde også en »Aldrig mere krig«-fane, som vi var glade for. Vi ville ingen krig, men for alt i verden intet nazistisk diktatur, og jeg fik til opgave, tværs over vor fane, med flammeskrift at male ordene »Kamp mod fascismen«.

Dermed var kursen fastlagt.

Den afskyelige menneskejagt

Vi skulle komme til at opleve det nazistiske diktatur i al sin afskyelighed. Hjemmetyskere, der ville holde deres »sti ren«, havde det nok værst her i grænselandet. De blev åbenlyst hånet og isoleret. Den tyske skoles lærere var indpiskere, der end ikke undså sig for at sætte de store skoleelever op imod deres mere stiltfærdige forældre. Og vé den hjemmetyske landmand, der solgte sin ejendom til en dansker. Han blev betragtet og forfulgt som en landsförrædder. Også min svoger og søster var under pres, men Jakob lod sine drenge gå i DUI og holdt sig så neutral som muligt. Hans arbejdskammerat var også tysker. Han havde det værre, for hans kone var gået over til Hitler med hele sit hjerte, og hun forsøgte at gøre sig stærkt gældende over for både min svoger og søster. Men de sønner, der var hjemme, holdt stædigt fast ved deres virke i DUI, og datteren var gift langt mod nord, så der var ingen slinger i valsen.

I det store tyske rige var alle, der ikke var med i de heilråbende masser, en jaget paria-klasse. De forsøgte at flygte, og ved grænsen tog vi imod dem med åbne arme. Selv om de ikke ligefrem kom til »paradis-forhold«, var de fleste dog jublende lykkelige over at slippe ud af det nazistiske helvede. D.s.U.-lederne var med i arbejdet med at åbne landegrænsen. På Lille Okseø i Flensborg fjord var der en lejr for unge arbejdsløse, der blev ledet af min gode ven, kredsformand i D.s.U. Uffe Andersen fra Haderslev. Fra denne lille plet mellem »helvede og paradis« organiserede han befrielsestrafikken. Uffe ofrede hele sin tid på denne opgave. Han satte

utallige gange sit liv på spil for at redde tyske statsborgere, der i den demokratiske verden var af højere værdi end kansler Hitler og alle hans paradesoldater, inklusive de fede og velbjergede efterplaprere i Sønderjylland. Ofte fik vi at vide, at Uffe var i Sverige igen. Kun hans trofaste kone og bedste hjælper vidste, hvor han var, og hun var aldrig sikker på at se ham igen. Uffe hentede folk ud af røverkløerne. Der var fornemme kulturpersonligheder, der tvivlede på ham, indtil de stod i Danmark, hvor man kunne trække vejret frit. Der var tidligere ministre, ja endda en rigskansler, der gennem Uffes smuthuller hentedes hertil, og der var utallige af arbejdernes tillidsmænd, endda nogle enkelte kommunister, som fik frit lejde til demokratiet i nord.

Uffe og Frida kørte hovedsageligt dette løb selv. Andre har senere søgt at tilrane sig en del af æren derfor, men mon de har gjort mere end lille forskrækkede jeg? Jeg tvivler. Mit eneste job i den henseende var, at jeg en dag fik en pakke, klistret ind i brunt papir, som jeg skulle aflevere til en adresse i Slesvig. Det var ikke nogen stor pakke, men for mig virkede den, som om den var brændende varm. Jeg cyklede afsted en efterårs morgen. Jeg lærte pinligt adressen udenad, for den måtte jeg ikke skriftligt føre med over grænsen. Det var første gang, jeg skulle besøge Tyskland efter hin tur på valsen, første gang jeg skulle besøge Hitlers »tusindårsrige«, men jeg var slet ikke stolt, snarere hundeanngst.

Det var for mig en befrielse at komme af med denne »brandvarme« pakke. Jeg vidste ikke, hvad der var i den, men gættede på, at det var falske pas. Forskrækelsen var dog ikke forbi. Da jeg hurtigt ville ud af Slesvig, kom der en trop SA-banditter marcherende under sang. Jeg kravlede helt ind til en husmur med min cykle, men en »ordner« med abegyng og jernkors skrålode, at jeg skulle »heile« for dem. Jeg stammede, at

jeg var dansk turist. Heldigvis havde han ikke tid til yderligere kommentarer. Jeg slap over grænsen og svor, at jeg aldrig mere ville besøge »tusindårsriget«, og det holdt jeg.

Men Uffe og Frida fortsatte ufortrødent deres hjælpearbejde. Det vil sikkert pine Sønderjyllands daværende troende nazister, og de må endda gerne betragte det som hån nu at få at vide, at der midt imellem dem levede en lille Haderslev-borger og hans kone, der i så lang tid kunne tage både Hitler og Göbbels og mange andre ved næsen, uden at deres »tro vasaller« i Nordslesvig anede noget. Det var nok kun en ringe tak, Uffe og Frida fik for deres store indsats. Uffe er ikke mere. Han havde været værdig til en langt højere plads i det frie samfund, end han opnåede. Han måtte nøjes med at vide, at utallige mennesker kunne takke ham for deres liv i frihed. Men skulle nogen i Danmark hitte på at dreje en historisk film om denne tragiske tid, ville Uffe som den sønderjyske »Pimpernel« være en værdig model til de mest begivenhedsrige scener.

Formaning til samling

For befolkningen i grænselandet blev alt det, der skete syd for grænsen, anledning til en bitter opvågnen. Hjemmetyskerne følte det hele som indledningen til en ny og strålende epoke. De ville hverken tro eller se, at det hele var undertrykkelse, terror og trusler over for anderledes tænkende. De lyttede kun til parolerne, der for dem betød et »Heim ins Reich«, hvor elendigt og blodigt dette rige så end var. Her må til gengæld hævdes, at de unge danske i Sønderjylland først læste »skriften på væggen«.

Som i det gamle land var vi her delte, både efter de forskellige demokratiske partier, men i høj grad også efter andre interesser – sportsungdommen, spejderne, KFUM med mere. I dag kan vi se, at det i første omgang var den politiske ungdom, der kunne se udviklingen. Vi havde nok diskuteret med hinanden. Bølgerne gik sommetider højt, men vi var dog ikke længere fra hinanden, end at vi kunne snakke sammen. Og da de tyske nazister formeredes i korps, som ofte endda hentedede hjælpende skrålhalse over landegrænsen (Plønerdrengene), for at de kunne lære tonen rigtig, var det D.s.U.s kredsformand, der samlede lederne til en drøftelse. VU, KU, RU og DsU i landsdelen begravede »stridsøksen« for at bekæmpe Hitler-ungdommen.

Det kan synes så beskedent, men der er ingen tvivl om, at ungdommen var banebrydende for hele den samling, der skulle ske i den sønderjyske befolkning i de kommende år. For socialdemokraterne var valget ligetil. De unge og stærkeste dannede i Haderslev en »Jernfront«, der skulle være til en vis beskyttelse under møder

og lignende. Der var hverken lange støvler eller særlige uniformer, men foredragsholdere ved offentlige møder og lignende følte sig trygge ved denne vagt, der dog aldrig kom i aktion.

I Åbenrå var denne klub noget forud for sin tid. De kaldte gruppen for »Hjemmeværn« og havde en speciel fane at samles om. Da Stauning en vinteraften holdt møde i Åbenrå, var der så stor tilslutning, at han måtte tale to steder, og da rykkede både dette »Hjemmeværn« og Jernfronten fra Haderslev ud, for man havde en anelse om, at danske og tyske nazister ville gribe forstyrrende ind. Det skete dog ikke. Det er betegnende, at medens både tyskerne og danske nazister strengt holdt på uniformer, så var dette medvirkende til, at vi afviste uniformeringen. Vi overlod spidsbukser og støvler til nazisterne og kom i spraglede vandrebuser og de dengang så populære plusfours. De skulle helst være så lange, at de kunne spændes om anklerne, og de var meget praktiske. Man havde altid et sted, hvor man kunne gemme en madpakke. Midt i dette dybt alvorlige tidsspil glemte vi aldrig munterheden. Sønderjysk lune og træfsikkerhed satte mangen gang tingene på plads. Jeg glemmer aldrig, da vi engang var gerådet i diskussion med nogle unge, sejrssikre tyskere, at vor kredsformand Anders Schack bevidst kaldte det tyske ungdomsforbund for »Der Judenbund«. Det fremkaldte et voldsomt raseri, for større fornærmelse havde disse langstøvlede aldrig været udsat for.

I foråret 1933 nåede hjemmetyskernes hovmod til sådanne højder, at alle måtte reagere. Det var et tryk, der avlede modtryk. Det var på tide, at der blev råbt et rungende nej. Modstanden mod de tyske udæskninger organiseredes i løbet af foråret og sommeren, og indre danske modsætninger udglattedes. For mit eget vedkommende erindrer jeg klarest påskemødet på Tinglevhus,

den 17. april 1933. Det var indvarslet af Socialdemokratiet og fagforeningerne, og alle rammer blev sprængt. På mødet stod Peter Mortensen, folketingsmanden fra Haderslev, frem og redegjorde for, hvad regering og Folketing havde drøftet i forbindelse med anslaget mod landegrænsen. De stærkeste ord brugte dog folketingsmand J. P. Nielsen fra Dynt. Han mindede om, at det lille Danmark efter genforeningen havde åbnet sine hjem for sultne og pjaltede tyske børn. Han omtalte hjemmetyskernes overgreb, deres køb af børn til de tyske skoler og manipulationen med den sønderjyske jord, der købtes for tyske penge. Han sluttede med at kræve en forstærket vagt ved grænsen og et forbud mod de nazistiske uniformer i Sønderjylland.

En af redaktør Frede Nielsen foreslået resolution vedtoges ganske enstemmigt, og den gamle redaktør Swanholm fra Haderslev, der var ordstyrer, sluttede med et leve for, at en enig arbejderbevægelse kunne sejre i kampen mod nazismen og grænseflytterne. Dette møde blev for alle en stor oplevelse. Folk stod tæt i hele salen og langt ud på gaden. Jeg stod oppe på en radiator under et vindue nærmest talerstolen. Jeg kunne ikke være faldet ned for tilhørerne. Alle vinduer var åbnet, i vindueskarmen stod et par kammerater og balancerede i de timer, mødet varede, og uden for vinduerne stod mange og lyttede til talerne. Naturligvis kunne jeg ikke lade være med at give mit besyv med. Stående på den kolde radiator fik jeg ordet og takkede for de klare udtalelser, som jeg gav ungdommens tilslutning. Jeg opfordrede iøvrigt til, at der oprettedes en efterretningstjeneste, der skulle følge nazisterne, så vi hele tiden vidste, hvad de beskæftigede sig med. Dette Tinglev-møde var med til at ruske op i de halvsløve, rigsdanske socialdemokrater, der havde troet, at alle truslerne var noget sønderjysk snak.

Men iøvrigt var der stærk opbakning om en national

samling i forårs- og sommermånederne. Få dage før Tinglev-mødet havde de danske foreningers tillidsmænd fra hele landsdelen været samlet til møde på Folkehjem i Åbenrå og herfra udsendt en resolution, der krævede sikring af landegrænsen og overvågning af alle handlinger, der tog sigte på en grænseflytning. Man forlangte, at der blev skredet hurtigt og kraftigt ind mod urostifterne, og at danske embedsmænd, der gik nazismens ærinde, blev draget til ansvar.

Som et resultat af de store ungdomsstævner i Tønder og på Dybbøl stiftedes i løbet af sommeren og efteråret 1933 med lærer Peter Marcussen og gårdejer Ernst Christensen som initiativtagere Det unge Grænseværn, en organisation, som i 1930'erne fik overmåde stor betydning for den danske ungdom i Sønderjylland. Der var iøvrigt vældig tilslutning til det nationale arbejde. Grænsesoggenes danske samfund blev genoprettet og kom senere til at omfatte hele landsdelen.

I Haderslev samlede den gamle stridsmand fra 1920, møllermester Anton Hauborg sine venner igen. Han dannede »Danske Arbejderes Grænsevagt«. I mange år havde han været med i Socialdemokratiet og var nogle perioder partiets repræsentant i byrådet. Nu helligede han sig helt den nye forening, der dog nok fik mindre betydning og udbredelse, end han havde drømt om. I disse år opstod også foreningen af Dansksindede sønderjyske Krigsdeltagere 1914–18. Her var interessen og tilslutningen større, og denne forening eksisterer endnu.

Men livet gik videre i grænselandet.

Også i hverdagen var der trukket skarpere skillelinier i befolkningen, men inden for den danske fløj virkede de forskellige anskuelser og partidannelser som hidtil. Man var nok rykket hinanden nærmere, men man var også som hidtil kritiske over for hinanden.

De nationale rørelser havde ikke ændret de økonomi-

ske forhold. Der var stadig mange arbejdsløse, og der blev stadig stillet sociale krav, ikke mindst fra arbejderungdommen. Men der skete også ting, der gav tro på en bedre fremtid. Det er betegnende for det danske folkestyre, at mens det nye Tyskland ordnede sine indre forhold med terror, undertrykkelse, storpralende parader og oprustning, skabte den danske regering og Rigsdagen den første store socialreform, der ret hurtigt ændrede mange ting på en mere menneskelig og rimelig måde for de hårdest trængte i vort land. Midt i denne urolige tid var også jeg kommet med blandt de lykkelige, der kunne gå på arbejde hver dag i en længere tid. Det spredte tanker og gav håb om, at bedre tider var i vente.

En ond tid gik godt

Der kom dog en periode, hvor det igen blev småt med arbejde. Efteråret 1934 tydede på, at det ville blive en drøj vinter at komme igennem. Jeg havde da stadigvæk understøttelse ved fagforeningen. Satsen var dog nu steget til den svimlende sum af 4,30 kr. om dagen, så der var både råd til saltet og til ægget med.

Men der var noget, der gjorde, at dette at være sat udenfor ikke var så tungt at bære mere. Det var den politiske vækkelse, der gjorde, at ungdomsbevægelsen faktisk aktiverede langt flere end nogensinde før. Dette betød, at vi, der var arbejdsløse, opholdt os den halve tid i Ungdomshjemmet i Slagtergade. Her bandt vi bøger ind, lavede småsløjd og indstuderede dilettantforestillinger. Det var ret betydelige skuespil, vi opførte. Stykker som »Den røde smed« af Bergstedt, »Livets løgne« af Stauning eller »Hvor der er gærende kræfter« af Skjoldborg glemmes nok aldrig af de medvirkende. Sangene stikker endnu engang imellem frem i hjernen. Hvert år opførte vi endvidere en Rød Revy med mange sange og sketches. Selvsagt var jeg med i det hele, og når der manglede en mere lokal vise, var det også mig, der skulle skrive den. Alt dette var morsomt at virke med, og hertil kom, at stemningen i byen og ikke mindst blandt den store arbejderbefolkning var med os. Der var medlemmer nok til alle de små fritidsjob. Da det lakkede mod vinter, søgte jeg imidlertid igen på højskole. Jeg følte ikke, at jeg havde viden nok, og den komplet forkludrede skolegang under krig og genforening havde ikke givet mig baggrund for det politiske virke, som jeg arbejdede med.

Jeg søgte til Roskilde Højskole. Den kendte jeg fra et ungdomslederkursus, og skolens prægtige forstander, Hjalmar Gammelgård, tog venligt imod mig. Denne gang var det hele ikke så småt som i tiden på Esbjerg Højskole. Jeg var bedre situeret. Jeg havde tøj, skjorter og lignende nødvendighedsartikler nok. Jeg havde også sparet lidt lommepenge sammen, og desuden var understøttelsen mere rigelig. Det blev en god vinter, som jeg aldrig glemmer. Jeg mødte mange gode kammerater fra DsU og fra fagforeningerne, men jeg var den eneste sønderjyde i flokken. Selvfølgelig kunne jeg heller ikke slippe for tillidsposter her. Omgående blev jeg medarbejder ved skolens elevblad »Smeltediglen«, og ved årsskiftet blev jeg elevrådsformand, en tillidspost, der var meget ærefuld, men ikke særlig eftertragtet. Den urolige tid prægede også skolen. Stauning var en aften taler, og han tegnede ikke den kommende tid særlig lys for os. En hel gruppe af den forfulgte tyske bekendelseskirke besøgte os, og samværet med dem gjorde ikke mindst hitlerregimets terror tydelig for os. Trafikarbejdernes Internationale holdt også møde på skolen, hvori der illegalt deltog medlemmer fra Tyskland. Samværet med dem glemmes heller aldrig. Endelig havde vi nok de bedst egnede højskolelærere, der forstod at tænde gnisten hos os, men som også kunne holde os ved jorden. Nævnes skal Otto Jensen og hans kone Helga. Der var også Frode og Selma Kristensen, dejlige og inspirerende mennesker. Hagemund Hansen kunne på en sjælden måde sætte debatterne igang og var et kulturministerium værdig. Klimaet mellem de hundrede elever var også fortræffeligt. Ganske vist var der enkelte »outsidere« imellem. En enkelt måtte hentes hjem fra et pigekammer i byen. Det var pigen, der ikke ville slippe slapsvansen. Der var både gode venstremænd, – et par enkelte, som trivedes bravt, – og der var et par røde kommunister, hvilket gav incita-

menter til debatterne. Vi fik noget med hjem fra skolen, og for mig var det aldeles velgørende at have fået mange ting ført à jour.

Det blev da også tidligt forår. En snedkermester krævede min hjælp, og så sendte fagforeningen rejsepenge, som jeg måtte betale tilbage senere, og beordrede mig hjem og i arbejde. Det var egentlig med sure miner, jeg tog det job. Men en lille episode fra tiden på skolen glemmer jeg ikke så let. Her var jeg for første gang årsag til et direkte slagsmål. Det var en lørdag. Alle eleverne fra hovedstaden var forlængst kørt hjem for at holde weekend, og vi, der sad tilbage, spekulerede på, hvad tiden skulle gå med. En af kammeraterne opdagede så, at den danske nazistfører Fritz Clausen skulle tale på Hotel Prinsen samme aften. Vi besluttede, at vi ville have lidt skæg ud af det. Det hele var velorganiseret. En kammerat stod op og stillede nogle spørgsmål af filosofisk art, som Fritz Clausen ikke kunne svare på. »Føreren« havde en garde af tro bønderkarle med, og de forstod ikke et suk af spørgsmålene. Men da en anden kammerat spurgte med hensyn til jøderne, rankede garden sig op og så ganske arisk ud. Der blev givet svar efter den bedste nazistiske kokebog. Da rejste jeg mig efter aftale og råbte til taleren: »Hvis jeg rendte rundt med et fjæs som Fritz Clausen, ville jeg være meget forsigtig med at snakke om jøder.«

Kammeraterne jublede, men sikket et slagsmål, der blev. Vi var nu nok de fleste, og jeg tror, at »garden« fik de fleste af tærskene, men vi sivede langsomt ud af huset, og ingen af os var kommet noget til. Fritz Clausen da heller ikke, men der kom ingen referat i nazibladet »Fædrelandet« efter dette møde.

Min bror Bertel havde forlængst måttet opgive sit savværk, som ikke mindst skulle have været en investering, som Johannes skulle have nydt godt af. Johannes var

forlængst klar over dette. Han var atter taget fra Afrika og ville nu rundt om jorden. Det blev til en lille sviptur over Singapore, Australien, New Zealand, Tahiti og gennem Panama-kanalen tilbage til Europa. Efter et besøg i Haderslev, hvor han satte byen på den anden ende, drog han tilbage til Tahiti. Det var jo drømmen for så mange, men for ham blev det realiteter. Bertel, der havde for lidt kapital i ryggen, kunne ikke klare tidens store konkurrence og måtte afhænde sin virksomhed med tab. Så blev han den erfaring rigere og kunne stille sig i kø mellem de øvrige snedkersvende, hvis fagforeningskasserer han også blev. Han havde dog ret godt arbejde, da han som kasserer forlangte mig hjem fra skolen, men mit arbejde blev i denne omgang ikke til en længere epoke. Snart stod jeg igen i kø ved kontrolstedet, men samtidig søgte jeg arbejde på Nakskov Skibsværft, der svarede, at jeg kunne begynde med det samme. Det var nok det bedst betalte arbejde, jeg har udført som snedker. Det var interessant og ganske nyt, og der var et godt klima mellem svendene der. Vi var faktisk en værre flok røvere. Der blev drukket en masse bajere, men her var jeg nu ikke i spidsen. Øllet har aldrig været mit store sværmeri. Det første menneske, jeg mødte der, var Charles, en meget livlig gut fra Ålborg, der omgående skaffede mig logi og kost på byens svendehjem. Jeg kom nu ikke til at stå på luseparade det sted. Svendefatter var smed på skibsværftet, men holdt også øje med de rejsende svende, og hans kone havde et godt pensionat i samme hus. Hun lejede også ret pæne værelser ud til arbejderne fra værftet, og jeg delte et stort værelse med Charles. Han kunne også sluge de bajere, der blev mig tildelt. Vi var begge DsU'ere og skrappe fagforeningsfolk og gjorde vort for at vælte formanden begge steder, hvilket vist nok ikke lykkedes, men vi blev fantastisk populære på hele værftet. Gamle Hansen, en tidligere

smed, gik i byen for pensionatet og kom hver dag til kantinen med vore frokostpakker. Han fik en bajer for sin ulejlighed, og så havde han julelys i øjnene.

Jeg mødte, nok en smule beklemmt, med hammer, stemmejern og sav hos værktørføreren og spurgte, hvad jeg skulle bestille. Han kiggede på mig og sagde, at jeg først kunne hente træ til en værktøjskasse, beslag og lignende kunne jeg senere hente hos ham. Det gik den første dag med, og så havde jeg et sted, hvor jeg kunne gemme mine ting. Næste dag gik jeg ombord i det gode skib M/S Kanada. Det var en nybygning, og jeg skulle være med til at indrette de fineste passager-kabiner, der var lavet på værftet. Det var et herligt opstillingsarbejde, selv om svejserne og nitterne lavede et helvedes spektakel. Vi træorme var mere stilfærdige. Da vort gode skib endelig skulle på »jomfrurejse«, flyttede vi snedkere over på skibet Jutlandia, der var under ombygning, og da det var færdigt, havde vi oplevet sommerfesterne i byen. Vi havde gjort os bemærkede ved årets fugleskydning og væltet »Jydepotten«, som vort foretrukne fristed inde i byen hed, nogle gange. Vi blev fyret, og det var vist ikke for tidligt, at vi rystede Nakskovs bystøv af bukserne. Jeg drog imidlertid videre mod Helsingør. I Roskilde mødte jeg en højskolekammerat, som trak mig ind til sin mester, og så fik jeg arbejde nogle uger der. Helsingør Skibsværft havde ikke brug for mig, og så var det om at komme hjem til Haderslev igen. Værktøjet havde jeg med, for da jeg spurgte værktørføreren, hvor jeg skulle aflevere min gode værktøjskasse, fik jeg valget imellem at smide den i fjorden eller at tage den med hjem. Jeg valgte det sidste. Værftet havde jo betalt den. Nu gik turen igen til kontrolsted og fagforening.

Nogen tid efter at jeg var kommet hjem, kom der en ikke ringe pengeforsendelse til mig. Det var hele overskuddet på det arbejde, jeg havde ydet på skibsværftet.

Vi arbejdede jo i akkord, og jeg har sjældent følt mig så velhavende, som da de penge kom. Det gode skib M/S Kanada var iøvrigt det første skib, der blev dansk søfarts offer i den senere krig. Allerede i 1940 blev det sænket under togt i Atlanterhavet.

Derhjemme var der ikke meget arbejde at finde, og resten af året var jeg kun beskæftiget i korte perioder. Jeg tænkte en overgang på at tage på højskole igen, men det opgav jeg, også fordi jeg fik noget at bestille i det sene efterår. Men allerede før jul var jeg på gaden igen, og det blev forår, før jeg på ny fandt arbejde. Denne gang var jeg dog så heldig at have arbejde helt til efter jul. Der var iøvrigt en masse at se til. Jeg var blevet bestyrelsesmedlem i fagforeningen, formand for DsU og kasserer i partiforeningen.

I DsU havde Ester og jeg kigget så længe på hinanden, at vi fandt sammen. Om sommeren drog vi på lejrtur sammen med DsU, og vi var på landslejr. Vi spillede sammen i mandolinorkesteret og var med i amatørteater. Hun boede ude på Simmerstedvej, og når vi gik hjem fra møde om aftenen eller fra en fest, sagde vi pænt godnat ved havelågen. Når jeg så gik tilbage og galede som en hane, fortsatte alle hannerne i hele kvarteret; så vidste folk, at nu var Ester kommet hjem. Hendes far var en flittig murerarbejdsmand, en rigtig hyggelig type, og hendes mor, der arbejdede på Schaumanns systue, var en glad og utrættelig slider. Også Ester arbejdede senere på samme fabrik, men i renseriet.

Nu sparede vi på skillingerne, for vi ville holde bryllup i maj.

Jeg blev arbejdsløs i februar 1937, men fik ikke desto mindre voldsomt travlt, for nu skulle der laves møbler. I et lille koldt værksted på Naffet stod jeg og puklede det hele sammen. Mulighederne var primitive, men jeg fik da møblerne færdige i god tid. Så supplerede jeg senere hen. Det skulle vise sig, at jeg fik meget god tid.

Politiske skillelinier

Det år, jeg havde været borte fra Sønderjylland, – først på Roskilde højskole, senere i Nakskov og igen i Roskilde m.m., havde skolet mig ikke så lidt. Det var en politisk skoling, hvor jeg fik rigtig fat på, at fagforeningerne ikke kun var et sted, hvor man hentede sin understøttelse. På højskolen var jeg blandt andet medredaktør af skolebladet »Smeltediglen«. Jeg har stadig bladene liggende, og blandt andet husker jeg en artikel, jeg skrev i anledning af nazisternes voldsomme propaganda før valget i Saarland. Jeg stillede da spørgsmålet, om det var Nordslesvig, der var på tur næste gang. Den artikel optryktes i »Socialdemokraten« og vakte ikke ringe opmærksomhed landet rundt. Den medvirkede også til, at jeg fik til opgave at rejse rundt forskellige steder for at holde foredrag om sønderjyske emner. Forstander Hjalmar Gammelgård var formidler til flere af disse møder, og selv om han som den overbeviste humanist, han var, ikke altid var enig i mine slutninger, var han helt enig i at afvise nazismen. I Nakskov var der ingen interesse for den sønderjyske situation. Nazismen betød intet her, og jeg var bare den stædige sønderjyde, der ikke kunne lade være med at advare mod folks godtroenhed. Det var nu ikke sådan, at man var på nakken af mig. Tværtimod ville smeden gerne snakke med mig og høre om vore forhold. Kammeraterne lyttede da også til min snak. Jeg tror nok, at jeg har medvirket til, at ingen af værftets arbejdere faldt i nazisternes klør. Fritz Clausen havde ingen chancer i Nakskov.

Jeg var altså kommet hjem igen. Hjemmetyskerne var mere og mere udfordrende, men vi lærte at overse alt dette. D.s.U. udgav et lille kredsblad, der hed »Ung Røst«. Det var nu ikke noget stort blad, men vi kunne dog måned efter måned ligesom sætte tingene på plads efter vor mening. Også ved dette blad blev jeg medarbejder, og det er ganske morsomt nu, så mange år efter, at kigge disse blade igennem. Til orientering sendte vi også dette blad til lederne af andre politiske ungdomsforeninger, som vi havde kontakt med. I bladet finder jeg en meddelelse om, at en af de skrappe KU-ledere fra København, Leo Dane havde været Sønderjylland rundt for at aktivisere de unge konservative. Han skulle piske stemningen op. Men »Ung Røst« noterer også: »KU-afdelingerne i Sønderborg, Åbenrå og Haderslev har sagt nejtak til Leo Danes indsprøjtning.« Det har jeg dengang lykønsket KU med, og det er da morsomt så mange år senere at finde dette.

Det unge Grænseværn, som jeg var medlem af, var også i bladets søgelys. D.u.G. var ikke med i vor lille kreds af unge politiserende. Man ville være ganske upolitisk, sagde Peter Marcussen ved et møde, og det skulle man acceptere. Men det var nu en større opgave, end det var synligt, at denne organisation kunne magte. Allerede i begyndelsen havde D.u.G. ret svært ved at finde et egentligt program. Man kunne jo ikke nøjes med bare at være et dansk grænseværn og så putte hænderne i lommen. Selve navnet var krævende. Man vendte sig da til det nordiske, skabte bladet »Folkung«, hvor man havde det ligeså svært. Og man havde heller ikke lutter gode rådgivere. Jeg kan se, at vi i nogen grad har kritiseret D.u.G. for en vaklende holdning, og kritikken blev forstærket, da ledelsen under indflydelse af Arne Sørensen i nogen grad ændrede kurs. Han havde tidligere været lærer på Esbjerg Arbejderhøjskole og var her meget

skattet af de unge, men han var jo ikke sønderjyde og fattede ikke vor årvågenhed i vor landsdel.

Det unge Grænseværn havde fra starten, netop ved sit navn vundet megen tilslutning i grænselandet. Det er muligt, at man i »det gamle land« har følt navnet lidt for krigerisk. Det var det i hvert fald ikke for os i Sønderjylland, men det var den politiske holdning, som D.s.U.erne ikke kunne følge. Dertil kom også, at man afviste at være med i de lokale drøftelser. Måske har Det unge Grænseværn søgt og fået for mange hjælpere, der ikke direkte var engageret i grænsekampen, og derfor har de sønderjyske ledere ikke haft det alt for let. Men alene dette, at D.u.G. forstod at samle til meget store nationale møder og demonstrationer, har givet denne organisation sin værdige plads i denne tids historie.

Tvunget til at vælge side

Situationen i vor landsdel var faktisk så nær ved en krigstilstand, som man kunne komme. Nazismen tvang os til at vælge standpunkt. Dette, at vi kom hinanden ved, at vi på arbejdspladserne frit kunne snakke sammen og mødes med hinanden hvorsomhelst og nårsomhelst, stoppede. Nu var vi delt i to lejre. Tidligere tysk-sindede borgere og arbejdere, der vendte sig imod nazismen, blev anerkendte og accepterede. Men vi blev forsigtige. Vi skiftede slagter, bager og købmand, når de, vi hidtil havde handlet med, holdt til den brune farve. Vi så os for med hensyn til, hvem vi kom til at omgås. Vi vidste, at der nok var retskafne mennesker imellem dem, der fulgte parolerne, men tilliden var brudt. Derhjemme var vi glade for, at Jakob lod sine drenge fortsætte i DUI. Nu var de efterhånden kommet ud af skolen, og så var presset på dem ophørt. Men mange andre, hovedsageligt de, der fulgte de ensrettede tyske foreninger, måtte omgås med megen varsomhed. Til gengæld fik de ofte besøg af Pløner-drenge og andre grupper af uniformerede unge sydfra. Deres marcher blev efterhånden en plage, og derfor kom for det første uniformsforbudet og for det andet en noget strengere grænsekontrol over for større grupper af udpræget demonstrerende unge.

D.s.U. havde i en årrække brugt de blå vandrebuser, der var praktiske ved friluftslivet og smukke, når man samledes til egne møder og fester. De forsvandt også med uniformsforbudet, men nazisterne flyttede bare deres uniforms-attributter nedad. Nu var det sorte spids-

bukser og lange støvler, der var kendemærket. De mørke kasketter med blanke skygger var så udbredte, at dem kunne man ikke forbyde. De begyndte at demonstrere i gaderne med hagekors-faner og musik. De kom ud af busken, og vi lærte dem at kende og kunne herefter skille »fårene fra bukkene«. På forskellig måde forsøgte befolkningen at yde modtræk. En aften, da jeg var kommet hjem fra arbejde, sad en mand og ventede på mig. Det var en bomstærk havnearbejder, som jeg kendte godt. Han havde været sømand i sine yngre dage, og han var også gode venner med far. Stille berettede han, hvad jeg godt vidste, at de tyske nazister en aften om ugen eksercerede på Starup hede. Der var en lille gruppe folk, mest havnearbejdere, som gerne ville give denne »yngel« en lærestreg. De ville gerne have mig med. Jeg var egentlig ikke så glad for denne opfordring og pegede på, at nazisterne holdt lige så meget øje med os som vi med dem, og det kunne godt skade D.s.U. at være med. Nu skulle den lille gruppe snakke sammen om aftenen, og han ville i hvert fald gerne have, at jeg kom med der. Det endte med, at vi en aften, sølle seks mand – men kræfterne var der intet i vejen med – listede os ind på disse nazidrenge. Mit job var bare på cykel at køre uden om heden og ned til skoven, og så, når jeg så lysglimt, at signalisere S.O.S.-signalet fra forskellige steder i skovbrynet. Men det skulle først ske, efter at gruppen havde givet et bestemt signal. Gruppen trak med deres signaler et par af nazisterne til, og de blev lynhurtigt, uden at de fik tid til at sige et kvæk, overmandet. Deres egne halsbind blev bundet stramt om munden, og så trak man både støvler og bukser af dem.

På dette tidspunkt signaliserede jeg voldsomt langs hele skovkanten og bandede himmelhøjt på tysk med forskellig stemmeføring. Så forsvandt jeg på min cykel uden lygte, og jeg var forlængst på vej til byen, da na-

zisterne rodede rundt i skovkanten. Men de to »arme stakler« oppe på bjerget var bundet på hænder og fødder, og det varede længe, inden de kunne få munden åbnet så meget, at de kunne råbe om hjælp. Den ene måtte endda vandre hjem uden bukser og støvler. Det har været et syn for guder. Men værre har det været for føreren, da han næste morgen opdagede, at de mistede bukser og støvler viftede muntert til ham fra genboernes flagstænger. Nu var dette jo kun en engangstur, og der blev ikke engang skrålet op om det i den tyske avis. Det skammede man sig over. Ingen har nogensinde mistænkt mig for at være med der, men om de to uheldige krigere har kunnet kende nogle af de andre, ved jeg ikke. Men som det altid går i sådanne tilfælde, gik nyheden herom byen rundt med lynets fart, og alle grinede. Den episode morede man sig over meget længe, ikke mindst de indviede.

Jeg arbejdede igen hos den tyske mester, og der arbejdede Bertel også. Vi havde det hyggeligt, og det var ikke de politiske diskussioner, der prægede forholdet der. På værkstedet var der en lærling, der kom fra et tysk hjem, og han var med i hele dette nazistiske væsen. Han tog det hele som en sport, glædede sig til turene over grænsen, hvor man kunne marchere og synge, så galt man ville, og endda have armbind og hele »julepynten« på. Men han var ikke så forrået, at han glemte at være menneske. En dag, efter at han havde været på tur, kom han stille hen til mig og spurgte, om jeg ofte kom over grænsen. Som sandt var, svarede jeg nej og tænkte tilbage til min tur til Slesvig. Det var nu længe siden. Lærlingen fortalte mig så, at de på hjemvejen fra Flensborg ved den tyske grænse blev spurgt, om de kendte nogle danske, – og så blev der læst en række navne op. Deriblandt stod mit navn på denne sorte liste. Han havde ikke svaret ja, men han syntes at jeg skulle vide, at også

jeg var eftersøgt i det tredje rige. Jeg takkede ham for hans ord. Bagefter trøstede jeg mig med, at det var en æresbevisning for en demokrat at være optaget på nazisternes sorte liste.

Og så, det var i 1938, fik familien lidt af et chock. Vi havde, hvad der måtte være naturligt, tillid til min svoger Jakob og hans familie. Den ældste af drengene var blevet mejerist og havde fået et job på Als. Her kom han ind i et nyt og aktivt tysk miljø, og med motiveringen, at man skulle bekæmpe kommunisterne, var de alle med iblandt de tyske nazister. Drengen har været under et meget hårdt pres. En dag, da der skulle være et tysk stævne i Haderslev, kom han hjem, iklædt de sorte bukser og de lange støvler. Vi ved ikke, hvad hans far og mor har sagt til ham, og han forskånede sin bedstemor for et besøg. Men jeg ved, at dette, at han var gået med der, omgående bevirkede, at min gamle far tog standpunkt. Han var meget alvorlig, da han kom til mig for at drøfte situationen. Han fortalte, at vi af hensyn til Jakob ikke som de andre danske havde hejst flag, da afstemningsdagen og genforeningstiden var nået. Vi skulle ikke såre andre. Men besøget af den unge nazist i vort hus havde bevirket, at far hos mig bestilte både en flagstang og et flag, så vi kunne bekende kulør. Folk skulle ikke tro, at vi var blakkede.

Retfærdigvis bør det dog nævnes, at den unge nazist aldrig fulgte kommandoerne videre, end han følte at kunne stå til ansvar for. Han meldte sig som soldat til kampen mod kommunismen, som dansk lov dengang gav ham ret til. Men da han i 1945 blev kommanderet tilbage til et kommando over en koncentrationslejr, bad han om en kort orlov for at besøge sine forældre. I Danmark gik han under jorden og dukkede først frem, da krigen var slut. Han meldte sig så selv til modstandsbevægelsen og havnede i Vestre Fængsel, men var en af de

første, der hjemsendtes. Han var ikke forbryder.

Der er intet så ringe, uden at det kan være godt for noget, siger et sønderjysk mundheld. Og i denne anspændte tid lærte den dansksindede befolkning igen at holde sammen på en måde, som man først oplevede i det øvrige Danmark under besættelsen. Også ungdommen søgte samvirke, og mens D.s.U. og KU i det »gamle land« sloges bravt med hinanden, forsøgte vi her i grænselandet at kontakte hinanden. Lederne mødtes engang imellem for at se, om der var fælles opgaver at løse. Selv var jeg med i dette kontaktarbejde, som også fik de unge til at nærme sig hinanden. D.s.U. viste ansigt så ofte de kunne, og der var en stadig større skare bag fanerne. Vi lærte at synge til marcherne, og optogene indledtes af de store røde stormfaner, men vi lærte af tiden at føre Dannebrog i spidsen.

De nationale foreninger fik en uventet fremgang. Da fællesforeningen »Danske Samfund« startede, samledes her alle, der var utrygge ved udviklingen i syd. Her samledes både unge og ældre af alle samfundslag. Jeg var en af lederne for de unge, og vi indkaldtes ofte til fortrolige møder.

Så stiftede vi vort eget hjem

Ester og jeg var glade for hinanden, og vi havde mange planer for fremtiden. En af dem gik i opfyldelse en forårsdag i 1937. Vi havde sparet, og jeg havde brugt de ledige vintermåneder til at lave møbler. Vi havde også truffet aftale med far og mor om, at vi foreløbig kunne bo i den ene lille lejlighed på Lille Klingbjerg 13. På den skønneste majdag holdt vi da bryllup. Hverken Ester eller jeg var interesseret i kirkebryllup, vi kunne så spare den hvide brudekjole og det sorte tøj. I vort pæne tøj blev vi »borgerligt« viede på rådhuset. Vi skulle møde en halv time før lukketid om formiddagen, og vi har ofte moret os over, at vi for at komme hurtigere til rådhuset gik bag ind fra Højgade. Oppe i det ret primitive bryllupslokale stod kommunaldirektør Melander, ham der heldigvis i sin tid ikke kunne bruge mig som lærling, og tog imod. Det hele var så formløst og uhøjtideligt, at jeg næsten fortrød, at vi ikke alligevel var gået til præsten. Men det giftermål har dog holdt godt alligevel.

Esters forældre holdt en virkelig god fest for os. Der var selvfølgelig familie fra begge sider, og man havde ryddet sovekammeret, hvor der var dækket op til middag. Jeg blev præsenteret for mange onkler og tanter, som jeg aldrig havde set før. Det var Esters familie, og de holdt meget mere sammen, end vi var kendt med i min familie. Esters brødre kendte jeg derimod godt. Den ældste havde i mange år været med i D.s.U., og ved en stor demonstration præsenterede han sin studenterhue, mens han frejdigt gik midt i vort strengeorkester og spillede violin. Det var en rigtig hyggelig dag, og så ville

hele flokken jo gerne om på Lille Klingbjerg og se, hvor vi skulle bo. Jeg tror nok, at nogle af dem fandt det hele lidt småt, men Ester og jeg var lykkelige over vor lille lejlighed med alle de ting, som jo nu var vore.

Der trak imidlertid mørke skyer op over det lille hjem. Sagen var, at jeg stadig var arbejdsløs, og køen ved kontrolstedet var så lang, at der ikke var udsigt til beskæftigelse foreløbig. Jeg kan huske, at krisen var så stor, at rigsdagen bevilgede ekstraordinær understøttelse. Også den fik jeg min del af. I hele dette år var der faktisk kun arbejde til mig i oktober måned. Hidtil havde jeg vænnet mig til denne tilstand. Den første periode var nok den værste, men da var jeg jo ung og ugift. Og selv om det var hårdt, var der dog lyspunkter med flere kortere og længere arbejdsperioder. Men den lange periode, efter at vi var blevet gift, slog mig ud igen. Atter rendte jeg fra »Herodes og til Pilatus« for at tigge om at komme igang. Det var mig rystende ligegyldigt, hvor jeg kunne få arbejde, bare jeg måtte være med til at tjene min løn. Foruden mange tømrere og snedkere fik både tobaksfabrikken og bryggeriet besøg af mig – bare for at tigge om arbejde. Ofte havde jeg indtrykket af, at de grinede af mig eller troede, jeg var tosset. Det var så pinefuldt og nedværdigende, at man skal have prøvet det for at kunne snakke med. Igen følte jeg det som en samfundsforbrydelse, ikke blot mod mig, men mod alle dem, der stod i kø ved kontrolstedet. Hertil kom så den følelse, at min lille kone hver eneste morgen kunne cykle på arbejde, mens jeg afmægtig kun kunne vinke farvel. Det var nok det mest nedslående af det hele. I dag erkender jeg, at der var to faktorer, der reddede mig fra at blive deprimeret og syg dengang. Den politisk anspændte tid gav mig, som en af lederne af de sønderjyske D.s.U.ere, en hel del at bestille. Blandt andet startede landsledelsen denne sommer en kampagne ud til

alle afdelinger, hvor vi opfordrede medlemmerne til at aftjene deres værnepligt og til ikke at undslå sig fra at blive befalingsmænd. Det var en frisk kaptajn i hæren og mig, der ikke havde været soldat, som blev betroet denne opgave, og disse rejser spredte tankerne meget.

Desuden var det Ester, der altid, når jeg var længst nede, satte liv i mig. Hun spillede ikke trøster, men på sin venlige måde forstod hun at give mig opgaver, og ikke mindst vort lille hjem nød godt af netop hendes planer om, hvordan vi bedre kunne indrette os. Vi tændte lys i stuen og investerede i en radio, så vi kunne følge med i, hvad der skete ude i verden. Vi anskaffede os endvidere et par lænestole, og der var ikke noget med at købe på kredit, nej, de blev bestilt, og så hentede vi en ad gangen, når vi havde pengene til at betale med. Det blev vinter. Stadigvæk var det Ester, der skulle på arbejde, og mig, der måtte blive hjemme. Men også jeg hittede på lidt beskæftigelse. Jeg lavede tuschtegninger og linoleumssnit. Snart fik jeg også fat på et par pensler og et par tuber oliefarve, og så begyndte jeg at male billeder. Det blev nok ikke den højere kunst, men senere lod jeg nogle af malerierne bedømme, og de blev betragtet som ganske seværdige. Ind imellem kom kammeraterne ude fra byen og besøgte os. Vi spillede og sang, og det var løfterige aftener. Aldrig er der sunget så meget i det lille hjem som dengang, da tiderne var mest truende.

Da frosten endelig var kommet af jorden, blev jeg energisk. Jeg vidste, at der var planlagt et stort »nødhjælpsarbejde« for langvarigt arbejdsløse på Årø. Det var nok ikke tømrerarbejde, men der skulle bygges diger og laves kanaler, og jeg havde hittet ud af, at der i hvert fald var brug for en tømrer til at lave trillebroer og frokostskure. Og så plagede jeg livet af lederen på arbejdsanvisningskontoret. Han var næsten nabo til os, og jeg

kendte ham godt, for han var snedker og havde oprindeligt været med til at danne vor fagforening. Jeg plagede ham så længe om at komme med til Årø, at han fik tilsagnet fra arbejdsmændene. I flokken, som skulle med, var der iøvrigt en evig arbejdsløs elektriker, og så kunne jeg også være med. Vi startede i marts måned. Først gik det med bus til Årøsund og derfra med den lille færge over til øen. Fra færgelejet marcherede vi ud til nordspidsen, hvor digerne skulle bygges. Jeg smækkede frokostskuret sammen og lavede trillebrædder og broformationer, der skulle bære de læssede trillebørene, men det gik bare alt for hurtigt. Så tog jeg imidlertid en snak med arbejdsformanden, og da han havde hørt på mig, fik jeg besked om at møde med skovl og spade næste morgen. Og dermed var jeg jordbisse – som alle de øvrige. Jeg tror, vi var omkring 80 mand, der skulle sikre den lille, kønne ø. Men enige var vi aldrig. Det kom til store skænderier, som jeg dog klogeligt holdt mig udenfor. Efterhånden blev vi delt i mindre sjak, og vi var vel en otte-ni mand i det sjak, hvor jeg tjente min løn. Der var Lange Marius og Gamle Chrisjan og der var Rulle-Ejner og Lille Charles og Store Søren og Larsen. Det var deres kendenavne, og fælles for os var, at vi ville tjene mere end andre. Det betød ikke, at vi fik mere udbetalt, men det betød, at vi ofte fik dikteret en fridag. Ganske vist arbejdede vi i akkord, men da det var nødhjælpsarbejde, var der loft, både over og under lønnen.

Selv om dette arbejde var mig ret så ukendt, var det en herlig sommer. Vi startede allerede om morgenen kl. 5 og var tilbage i byen midt på eftermiddagen. Og vi blev af solen brune som sigøjnere, og arbejdet gjorde os stærke som bjørne. Nu var det Ester, der vinkede farvel til mig og først senere kørte på arbejde, men det var stadig mig, der tog imod hende om eftermiddagen, dog nu i et helt andet humør. Det blev næsten jul, før vi

sagde farvel til Årø. Det var egentlig svært at holde op, men nu havde frosten igen bundet jorden, og vi havde alle fået vore forhold så meget i orden, at vi kunne få ordinær understøttelse igen. Man kaldte det slavearbejde. Javel, men de slaver havde det godt, når man ved, at det modsatte ville være køen på kontrolstedet. Vi holdt i hvert fald en glad jul, og så skete det mærkelige, at sidst i januar blev der sendt bud efter mig. Det var en snedkermester, der halede mig tilbage til faget, og det kommende år var jeg næsten beskæftiget hele tiden.

Cirkus Clausen - komik eller tragedie

De følgende år skulle blive nogle af de mest anspændte og bitre, som den sønderjyske befolkning havde oplevet siden fremmedherredømmet. Diktaturerne bredte sig. Italienske demokrater var flygtet til mere fredelige strøg. Nogle havde man fået fat på, og mord og terror var noget, som faktisk eksisterede, også i det civiliserede Europa, endda klods op ad pavestolen i Rom.

Det spanske diktatur var ved at blive en kendsgerning, og ikke siden den franske revolution havde vor verdensdel set en mere bitter borgerkrig. Denne kunne ikke vindes af den spanske diktator selv, og derfor var den iberiske halvø øvelsesplads, både for Hitlers og Mussolinis fascistiske hære. Næppe nogen drømte dengang, at dette diktatur, startet i blod og forrædderi, skulle knuge en befolkning i henved 40 år. De øvrige diktaturer befæstede sig. Italiens krig i Afrika fik diktatoren til at gå over i storhedsvanvid, og Hitlers armeer marcherede ind i det ene efter det andet af områderne omkring Tyskland, mens afslappede briter og franskmænd så til. Og som riget fejrede triumfer, blev det tyske mindretal i Sønderjylland mere og mere rabiat. Demokratierne og navnlig de nordiske med Danmark som forpost, havde det slet ikke let, og i Sønderjylland boltrede de forskellige »førere« sig, som om de allerede ejede hele landet.

Der var en mand, der hed Clausen. Han var landsretssagfører i Haderslev og var en af førerne for den tyske »Volksgruppe«, som den kaldtes. Han gik med lange støvler i sit kontor. Jeg ved ikke, om det har været nødvendigt. Det blev også mand og mand imellem sagt,

at han sov med støvlerne på og armen oprakt til hitlerhilsen. Det må have været ret besværligt. I alle tilfælde var han meget ivrig og udfordrende. Han stolede fuldt på, at Haderslev blev tysk igen, og så var han stensikker på at blive Gauleiter her, hvad det så skulle betyde? Der var også en anden mand, der hed Clausen. Han var læge i en sønderjysk landsby og kaldte sig for dansk, og også han var »fører«, for han havde startet et dansk naziparti. Men medens føreren i Haderslev lignede en rigtig preusser, var føreren i landsbyen fed og rund, og han så forfærdelig ud i sin uniform. Man tænkte på Göring, når man så ham, men han havde slet ikke så mange medaljer, og uniformen slaskede kedeligt om ham. Marchere kunne han heller ikke. Han var altid ude af takt. Er det da så sært, at unge, politiske modstandere kaldte dem for cirkus Clausen, eller clausenister? Men det fik den runde »førers« blad, »Fædrelandet« til at gå amok og true med politianmeldelse. Jeg blev kaldt til politiet, hvor man så betænkelig ud. Men man var ved at dø af grin, da jeg kom med min forklaring. Og den var ligetil. For der var også en tredje mand, der hed Clausen. Det var en af mine venner, og når vi samlede de unge omkring et lejrball eller lignende, var det ham, der ledede denne cirkus, og helt naturligt kom denne underholdning til at hedde »Cirkus Clausen«. Mon det skulle være forbudt? – På denne måde, midt under de mest truende forhold, søgte vi hele tiden at kalde på smilet. Det var simpelthen nødvendigt.

En af sommerens store oplevelser var, at den sønderjyske arbejderbevægelse indbød alle de danske DUIere på ferie i vor landsdel. Formålet var at sprede så meget kendskab til Sønderjylland i det gamle land som muligt for derigennem at få kontakter til forældrene og forståelse for vore særlige forhold, der var ganske anderledes end i det øvrige Danmark.

Dette stævne blev en meget stor begivenhed. Der var ikke en landsby, hvor der ikke vrimlede med blåblusede drenge og piger. Adskillige musikkorps fornøjede beboerne, og alle »gæsterne« blev dygtigt forkælede. Men de fik også en masse med hjem at fortælle om og tænke over. Ferieugen sluttede i Tønder, hvor tusinder og atter tusinder af arbejdere var stævnet sammen for at afvise nazismen og sætte en bom for den hovne hjemmetyskhed, der troede, at man kunne købe arbejderne for penge. Statsminister Stauning talte til den uhyre store forsamling. Han tolkede regeringens og Socialdemokratiets bestemte afvisning af diktaturet. Han kunne påvise, at regeringen for at undgå det uværdige køb af arbejdsløse havde sat store arbejder igang i landsdelen, derunder bygningen af Rønmø-dæmningen, og den kurs ville regeringen fortsat følge. Ingen sønderjysk arbejder skulle være tvunget til at spise det nådsensbrød, som Hitler leverede. Han vendte sig også skarpt mod tyskernes jordkamp. Han advarede imod at lade landbrugsejendomme gå ind i den politiske kamp. Vi ved, at hjemmetyskerne jager de landmænd, der har vanskeligheder. Vi ved også, at der med den tyske støtte følger krav om at sætte børnene i tysk skole og iøvrigt at slutte op om de tyske foreninger. Hele den store forsamling tilsluttede sig de djærve ministerord, og ikke mindst de unge tilkendegav deres begejstring.

Men for mange, ikke mindst de voksne gæster, der var kommet nordfra, var det et lille glimt af den sønderjyske hverdag, statsministeren rullede op. Vi kendte den tyske »slavehandel«, og at den satte gang i enhver demokrat, er en selvfølge. Vi vidste også, at mange i det fredelige »gamle land« ofte talte om de »stædige sønderjyder«. Ved dette stævne fik hele landet præsenteret landsdelens vilkår. Man havde vel næppe anet, at vi bestandigt lå under dette pres.

Endestation for en urolig ungdomstid

Igen var jeg en overgang formand for Socialdemokratiets unge med god støtte fra Ester. Jeg skal indrømme, at den anspændte tid med de store politiske dønninger gav os medvind og nye medlemmer, men det øgede arbejdet, også da jeg måtte overtage redaktionen af kredsbladet for hele landsdelen. Der blev skrevet nogle harske artikler i det blad. Her fik nazisterne ren besked, og bladet citeredes ofte rundt i landets øvrige kredsblade. Men oven i dette var der også på anden måde medvind. Jeg havde arbejdet det meste af tiden. En overgang kunne jeg gå fra den ene arbejdsplads til den anden, så økonomisk klarede vi os godt, for Ester arbejdede stadig i renseriet, selv om det var meget usundt. Derfor stak vi på lejrtur, så snart vejret var gunstigt – som oftest sammen med kammeraterne. En pinselejr for D.s.U. i hele Sønderjylland havde fået så megen omtale, at der kom pressefolk for at deltage i vor bålfeest. De fik kaffe med bolles og sad sammen med de unge ved bålet, hvor Cirkus Clausen – altså vor egen Clausen – underholdt, og jeg måtte holde en »aftenandagt«, hvor der blev sagt klare ord, så gæsterne fik guldkorn med hjem til deres trykssværte.

Socialdemokraterne havde gennemført en møderække, hvor vi anbefalede, at man så positivt på værnepligten. Der var også i landet et par frivillige korps, som vi dog ikke havde forbindelse med.

Men for tyskerne, der jo ellers yndede de militære formationer, var disse frivillige korps en torn i øjet. Den tyske kansler og fører lod derfor gennem sin udenrigs-

minister tilgå den danske udenrigsminister meddelelse om, at kansleren var urolig over, hvad disse frivilligt bevæbnede kunne hitte på. Derfor måtte det lille Danmark så afruste sine frivillige styrker. Der var måske ialt i landet 1500 mand. De afleverede våben og udrustning, for at den sarte kansler med de blodige hænder endelig kunne sove trygt. I protest imod dette meldte jeg mig i 1938 til det sidste og ikke afrustedede halvmilitære korps, den frivillige luftvarslingstjeneste. Jeg skal ærligt indrømme, at jeg aldrig tjente nogen medalje i dette korps, men jeg ville i alle tilfælde vælge side, og det var ikke til den side, der skulle skabe hygge om nazisterne. Hele denne stemning prægede også vore festligheder. D.s.U. holdt hvert år i februar sin stiftelsesfest, og hvert eneste år bød vi på underholdning, der samlede mange mennesker. Til dette års stiftelsesfest havde jeg skrevet et ret dramatisk skuespil »Slægt følger – —«, og det var lykkedes mig herigennem at fremstille den nazistiske menneskejagt og de bestandige forsøg på at trænge ind, også i retskafne arbejderfamilier. Jeg ville ruske op i de voksnes kreds, og det lykkedes. Spillet blev en sønderjysk succes, og det kunne samle fulde huse nogle aftener, hvilket var ret enestående. Det er med en ejendommelig følelse nu, omkring 40 år senere at gennemlæse dette skuespil.

I oktober samme år blev jeg ved et kreds møde i Tønder valgt til kredsformand for hele Sønderjylland. Jeg sagde ja uden at drømme om, at jeg gik ind i en meget lang og vanskelig periode. Jeg tog hundevagten for D.s.U. i de vanskeligste år i vort lands historie, men jeg kunne dog føre organisationen helskindet igennem og aflevere et styrketal langt større end det, jeg modtog. Det betød, at jeg fik et ansvar, større end nogen af forgængerne havde haft. For aldrig var den politiske pression voldsommere end i mine år som kredsformand. I dette ansvar lå også

et krav om at holde ungdommen fast ved de demokratiske idealer og vende sig imod det stigende tyske pres. Det var altså en ren national opgave, uden mindste islæt af det, man kaldte hurra-patriotisme. Ligesom i mine forældres tid var nu hver eneste dag i Sønderjylland en afstemningsdag, men modparten syntes at have fordelene. For medens den danske front faktisk stod med bare hænder efter mange års kriser og arbejdsløshed, kunne hjemmetyskerne byde de unge arbejdsløse beskæftigelse. De blev hentet hver mandag morgen og kom hjem lørdag aften. De fik gratis uniformer, store fester og fik proppet hovedet fuldt af den sejrende nazismes blændværk. Vi andre kunne lytte til den britiske premierministers spådom om fred i vor tid, alt imens Hitler marcherede ind i Tjekkoslaviet og knuste et demokrati mere. Og de forblindede opdagede vel næppe, at Hitler kun skulle bruge dem som kanonføde, når krigen rigtig slap løs.

Vi vendte blikket mod nord, mod de nordiske demokratier, og jeg havde fornøjelsen som kredsformand at modtage den senere svenske forsvarsminister Torsten Nilsson og den senere norske statsminister Trygve Bratteli som talere. Sidstnævnte boede i mit hjem et par dage og benyttede tiden til at studere forholdene i Sønderjylland. Blandt andet stod han foran byens tyske skole og så, hvordan drengene heilede til deres lærer, da skoledagen var forbi. Han havde haft i tankerne at tage en lille tur til Tyskland, men han havde fået nok bare ved at kigge på forholdene her og høre os fortælle om vilkårene.

Der var ingen grund til at tvivle om den sønderjyske befolknings stilling. Vi oplevede i 1939 en valgkamp som aldrig nogensinde. Tyskerne var opsat på sejr. Plønerdrengene og andre nazistiske korps smugledes over grænsen for at marchere rundt og piske stemningen op. Skrålene »Heim ins Reich« og Horst Wessel-sangen

skulle bilde folk ind, at nu ville Hitler hente sit folk hjem. Men sønderjyderne holdt sammen. Aften efter aften fyldtes forsamlingshusene med vælgere, og socialdemokraterne var nok dem, der holdt de fleste møder. Vi unge var med for at skabe lidt fest med musik og sang. Tværs over partiskellene lød parolerne om, at alle skulle frem til stemmeurnerne og stemme på et dansk parti. Og der stemtes dansk som aldrig nogensinde. Hele nazikoret blev sendt hjem med en sæk. Den var tom. Det var sidste gang, tyskerne stillede op til valg før krigen. Først længe efter denne deltog det tyske mindretal igen i folketingsvalg, og da var nazismen noget, man nødtigt ville mindes om.

Men det stundede imod krig. Den sidste augustaften i 1939 skulle jeg tale ved et ungdomsmøde i Vester Sottrup. Vi vidste, at tyskerne trak tropper sammen, og det lagde en dyster stemning over min tale og over forsamlingen. Der spillede op til dans bagefter, men de unge stod i klynger og drøftede situationen. Inden dansen sluttede, var krigen mod Polen indledt, og det var indledningen til uanede grusomheder. Næste dag var jeg blandt talerne ved et arbejderstævne i Rudkøbing. Det blev til et rent anti-krigsstævne. Måske var det første gang, disse fredelige øboere opdagede konsekvensen i nazismen, en konsekvens, som sønderjyderne allerede havde set i en halv snes år.

I december startede Sovjetunionen, der på det tidspunkt havde venskabelige forbindelser med Hitlers Tyskland, krigen imod Finland. Lange forhandlinger var gået forud, men det var Sovjets vilje, at de skulle bryde sammen. Nu havde de jo den vestlige grænse sikret og havde allerede sikret sig indflydelse på halvdelen af Polen. Vi fulgte finnernes ulige kamp mod den voldsomme fjende. Mange danske, også en del sønderjyder meldte sig frivilligt på finsk side. I D.s.U. afholdt vi store aftenforan-

støtninger, hvor vi indsamlede penge til støtte for Finland. Igen støttede vi den nordiske solidaritet. Ingen var trygge i Sønderjylland mere. Det tyske mindretal var blevet lidt mere fåmælt, da krigen endelig var en kendsgerning, men der var ingen tvivl om, hvor deres sympati var.

Vi danske sønderjyder samlede os, måske mere end nogensinde. Ikke mindst ungdomsforeningerne, hvis kontakter allerede havde eksisteret nogle år, fandt tættere sammen, og de kunne blandt andet enes om en fælles afstemningsfest i Haderslev den 10. februar. Her medvirkede vort strengeorkester også. Jeg havde påtaget mig en filmstourne på Als. En halv snes aftener viste jeg »Stavnsbåndsfilmene«, og de første aftener kom min gode ven, landarbejder Jens Bladt, der senere blev folketingsmand, og holdt det politiske foredrag. Han kom på cykel i den bidende kulde, og efter nogle møder lod han mig om resten i det nordalske. Derefter gik turen til Sydals. Her skulle overgendarm C. H. Christensen, der senere en kort tid var folketingsmand, holde det politiske foredrag.

Vi sluttede tourneen i Sønderby på Kegnæs. Det førte til en oplevelse, jeg stadig får kuldegysninger af at tænke på. Vi var færdige med kaffen og vort program, da man pludselig hittede på, at der skulle spilles op til dans. Jeg havde jo tid nok, så hvorfor ikke. Der var mange unge mennesker tilstede. Men vognmanden, der skulle køre os tilbage til Lysabild, havde bange anelser. Det sneede bravt, og han var sikker på, at vejen ville fyge til ved Drejet. Endelig kom vi afsted, og så spurgte overgendarmen vognmanden, om han ikke troede, at han kunne finde en opkørsel på den anden side af bugten. Det mente vognmanden nok, og så kørte vi med bilen tre voksne mænd og et tungt filmsapparat midt om natten ud på den tilfrosne bugt. Jeg var så hundeanst, at jeg hele

tiden sad med hånden på dørgrebet, besluttet på at springe ud omgående, når isen begyndte at knage. Men vi slap over og havde afkortet vejen ikke så lidt. Jeg trak vejret lettet, men gendarmen grinede ad mig. Næste dag gik turen med rutebiler hjem til Haderslev igen. For første gang i nogle dage kunne jeg igen få lidt varme i kroppen. Men det havde trods vinterkulden været en meget interessant tourne, og i dagtimerne fik jeg læst en masse bøger.

Det gik mod forår, og det varede ikke længe, før jeg var i arbejde igen. Overraskende varede dette arbejde næsten hele året.

Status

Sådan gik en broget barndom og en urolig ungdom. Det er et lille billede af den skæbne, så mange sønderjyder havde, et billede med både sol og dystre skygger. Og samtidig et billede af en bestandig kamp og en uendelig tolerance, hvor man til det sidste søgte at forstå hinanden. Jeg var den yngste af en stor børneflokk. To af mine søskende har jeg aldrig set. De var gået »børnedødelighedens« vej, inden jeg kom til verden. Min ældste bror har jeg kun meget svage minder om, men vi var seks søskende, der overlevede den brogede tid sammen med vore forældre, der blev meget gamle.

I dette forhold skulle jeg, som det normalt hedder, være kælebarn. Det tror jeg ikke, jeg blev, for både far og mor var dengang allerede oppe i alderen og meget erfarne. Desuden var de begge optaget af alt for mange jobs. De var rastløse, ligesom jeg også blev det. For mor var det en lov, at arbejdet skulle passes. Kontorerne skulle gøres rene, og aviserne skulle spredes, hvadenten hun var syg eller ej. Og far havde det ligesådan, selv om han bestandig stod nederst på den kommunale lønningsliste. Jeg husker, at han den dag, da han havde været »ansat« i 25 år, stille fortalte det ved morgenbordet, og så gik han i arbejde, som han plejede. Om noget kommunalt jubilæumsgratiale var der ikke tale. Men havnemesteren havde dog husket dagen, og han trak far ind på sit kontor til en »hold snak« og en skål.

At denne proletartilværelse og -opfattelse har præget mig og givet mig senere vejledning, måtte være selvføl-

gelig. Men jeg havde et dejligt barndomshjem, og tidskiftet fra fred til krig og fra krig til folkeafstemning og grænseflytning har præget mig, selv om mor mange gange søgte at skåne mig for voldsomme episoder. Hun skånede mig også for sin bitre sorg, da tre af sønnerne måtte i krig, og da den ældste var blevet på havet. Og selv om der også i min drengetid ofte var vanskelige tider, så havde jeg en både lykkelig og livlig barndom.

Ungdomstiden blev ligeså broget. Jeg har aldrig fortrudt, at jeg ikke anstrengte mig mere for at lære kontor-faget, som det var mine gode forældres ønske. Jeg passede simpelthen ikke ind i den ramme. Og dog må jeg indrømme, at næppe mange har beskæftiget sig mere med kontorarbejde i de senere år end jeg. Men det hører ikke hjemme i denne status. Jeg er glad for, at jeg har lært at bruge mine hænder og er stadig glad for værktøj af forskellig art. Jeg blev aldrig en fin møbelsnedker, som min bror Bertel, men på andet område har jeg kunnet tjene mit brød og endda fået anerkendelse for mit udførte arbejde.

Dertil kommer, at også jeg var et af ofrene for den voldsomme tids ulykkelige følger – ungdomsarbejds-løsheden. Ved en gennemgang af mine fagforeningsbøger konstaterer jeg, at i de første tolv år efter min læretid, har jeg været kontrolleret arbejdsløs i seks år, foruden at jeg to gange fem måneder har været på højskole. Den skæbne er der mange af min generation af sønderjyder, der har døjet. Så forstår man bedre min voldsomme harme over den samfundsforbrydelse, som arbejdsløsheden er og som i første række rammer de unge, måske mere psykisk end fysisk og økonomisk. Det er godt, at man i vor tid har givet de arbejdsløse bedre vilkår, men det kan alligevel kun blive lapperier, der skaber utilfredshed og udvikler ekstreme samfundsopfattelser. At jeg og mange af mine kammerater kom over denne krise,

skyldes forskellige ting. I mit hjem var den evige tolerance sat i højsæde, og mor og far indprentede mig stadig at finde de lyse sider af tilværelsen. Dernæst må nævnes, at jeg sammen med mange kammerater, der senere blev mine venner for livet, fandt ind i ungdomsarbejdet. Vi var fattige, men vi søgte de lyse sider af tilværelsen. Vi kunne undvære både bjerne og cigaretterne uden at spille asketer og fanatikere. Vi hentede glæderne i naturen, ved vandreturene og ved friskt lejr-liv; vi dyrkede sang, musik og dramatik. Det spredte de triste tanker og fremmede troen på skabelsen af et bedre samfund.

Og ikke mindst den hårde, politiske kamp om grænse-landet var medvirkende til, at vi bestandig var optaget af et eller andet. Kampen mod nazisme og diktatur blev hverdag for os, selv om vi heldigvis aldrig blev underlagt dette systems voldelige følger. Men vi havde kammerater syd for grænsen, som vi søgte at styrke, herunder mange dansksindede socialdemokrater i grænselandet. Alt dette gjorde vore egne ulykkelige forhold så små, og det bar over arbejdsløshed og økonomiske sorger. Kommuni-sterne var der ingen problemer med. De var så få, og da Stalin sluttede pagt med Hitler, blev de meget tavse og lod de unge socialdemokrater om kampen.

Jeg nævnte musikken. De glæder, vort strengeorkester bragte os, kan ikke tælles, og de hører til tidens lyse timer. Nævnes skal også det danske sammenhold, hvor vi unge var aktive med. Det modnede os nok før tiden, og det mindede om den kamp, som mine forældre i sin tid deltog i. Vandreåret, højskoleophold og lederuddan-nelse. Det er ting, som de unge i dag lusker udenom, men det var med til at hjælpe min generation over kriserne.

Alt dette ændredes imidlertid brutalt efter hin skønne aprilaften, da vi listede os hjem til Lille Klingbjerg, det sted, hvor jeg havde haft mit hjem lige siden min fødsel.

Det var den 8. april 1940. Næste morgen blev vi brutalt vækket af Hitlers drønende luftvåben.

Og dette blev indledningen til et helt andet kapitel af mit liv.

SØNDERJYSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

- Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
- Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Kr. 6,00 (10,00).
- Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Udsolgt.
- Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.
- Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.
- Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.
- Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.
- Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.
- H. Gjessing: Drengår og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 13,00 (22,00).
- I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.
- J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb. kr. 12,00 (21,00).
- Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb. kr. 15,00 (25,00).
- Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb. kr. 18,00 (31,00).
- Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.
- Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Indb. kr. 20,00 (35,00).
- J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb. kr. 25,00 (45,00).
- Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb. kr. 25,00 (45,00).
- Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Indb. kr. 25,00 (45,00).

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition,
Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

Alle priser er incl. moms. Normalpriser er angivet i parentes.